

Türk Siyasal Hayatında Sağ Partilerde Görülen Bölünmelerin Arendt'in Bölünme Kuramı Bağlamında İncelenmesi: 1960-1980

Dr. Naile Erdem

Türk Siyasal Hayatında
Sağ Partilerde
Görülen Bölünmelerin
Arendt'in Bölünme
Kuramı Bağlamında
İncelenmesi: 1960-1980

Dr. Naile Erdem

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şehitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozgurayinlari.com

✉ info@ozgurayinlari.com

Türk Siyasal Hayatında Sağ Partilerde Görülen Bölünmelerin Arendt'in Bölünme Kuramı Bağlamında İncelenmesi: 1960-1980

Dr. Naile Erdem

Language: Turkish

Publication Date: 2025

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (PDF): 978-625-5757-78-4

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub947>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>
This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Erdem, N., (2025). *Türk Siyasal Hayatında Sağ Partilerde Görülen Bölünmelerin Arendt'in Bölünme Kuramı Bağlamında İncelenmesi: 1960-1980*. Özgür Publications. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub947>.

License: CC-BY-NC 4.0

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozgurayinlari.com/>

Ön Söz

Türkiye'nin siyasal yaşamı partiler arası çekişmelerin ve ayrılıkların görüldüğü bir sistemi örneklemektedir. Bu sistemde Osmanlı döneminden bu yana merkez-çevre, bürokrasi-burjuvazi, sol-sağ ekseninde kutuplaşan toplum, ideolojik düşünce ekseninde bölünmelere uğramıştır. Bu kutuplar kendi içerisinde de bölünmeler geçirmiştir. Siyasi partiler arasında meydana gelen bölünmelerin toplum üzerindeki etkileri incelenmesi gereken önemli bir konu haline gelmiştir. Bu konuda yürütülen çalışmalar parti bölünmelerini çoğunlukla dönemsel olarak ele almaktadır. Bunun temel nedeni, toplum üzerinde etkisini gösteren siyasi bölünmelerin nedensel olarak farklı dönemlerde farklılıklar göstermesidir. Bu kitabın konusunu toplumda görülen siyasi kutuplaşmalar içerisinde gerçekleşen sağ partilerde bölünme oluşturmaktadır. Kitap 1960-1980 arası dönemle sınırlandırılmıştır. Bu kitapta Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi içindeki hizipleşmeler ve parçalanmalar incelenmiştir. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra kapatılan Demokrat Parti yerine kurulan Adalet Partisi, Demokrat Parti mirasçısı olarak bu partinin tabanını bünyesine katmıştır. Köylü Partisi'yle birleşen Millet Partisi Alparslan Türkeş'in liderliğinde Milliyetçi tabanın temsilciliğini üstlenmiştir. Erbakan önderliğinde yükselen Milli Görüş Hareketi geleneğe bağlı, dindar kesimler tarafından izlenmeye başlamıştır. Tüm bu tabanlardaki siyasal parti temelli yönelimler sağ kanatta toplumun kutuplaşmasına neden olmuştur.

Bu araştırma yapılırken veriler nitel yöntem kullanılarak toplanmıştır. Makale, kitap, bildiri gibi kaynakların analiz çalışması derleme yöntemiyle yapılmıştır. Araştırma sonucunda sağ partilerde meydana gelen bölünmelerin dönemin istikrarsızlaşmasına, terörün artmasına neden olduğu ve toplumu böldüğü çıkarımında bulunulmuştur. 12 Eylül 1980 yılında yapılan askeri müdahale bu dönemi sonlandırmıştır. Böylece 27 Mayıs askeri müdahalesiyle başlayan bir dönem 12 Eylül'de yapılan ikinci bir askeri müdahaleyle son bulmuştur.

Türkiye'nin 1960-1980 dönemini ele alan bu kitap, 8 Ağustos 2020 tarihinde savunması gerçekleştirilen "**Türk Siyasal Hayatında Sağ Partilerde Bölünme: 1960-1980**" başlıklı tezden güncellenerek hazırlanmıştır. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda hazırlanan yüksek lisans tezi, Doç. Dr. Sami Zariç danışmanlığında yürütülmüştür.

Bu kitap çalışmasını yürüttüğüm süreç boyunca, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, sabırları, sevgileri ve anlayışlarıyla her daim yanımda olan annem Emine ERDEM, babam Ömer ERDEM ve kardeşlerim olmak üzere, kıymetli aileme; kuzenlerime ve arkadaşlarımdan oluşan büyük aileme en derin şükranlarımı sunarım. Ayrıca; kaynaklarımın seslendirilmesi aşamasında bana gönüllü olarak destek veren Mersin Üniversitesi Engelsiz Yaşam Birimi gönüllü öğrencilerine; bu süreçte bana her konuda destek olmaya çalışan Mersin Üniversitesi Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı iş arkadaşlarıma içten teşekkür ederim. Onların katkısı, bu kitap çalışmasının daha kapsayıcı ve erişilebilir bir biçimde şekillenmesine büyük değer katmıştır.

Araştırma sürecim boyunca akademik rehberliği, bilgi birikimi, eleştirileri ve yol göstericiliğiyle bana her zaman ışık tutan değerli danışmanım Doç. Dr. Sami Zariç'e ve bilimsel birikimleriyle ilham kaynağı olan tüm Mersin Üniversitesi akademik kadrosuna gönülden teşekkür ederim. Bu süreçte sundukları yorumlar, öneriler ve bilgi desteği, akademik yolculuğuma ömür boyu eşlik edecek nitelikte olmuştur.

Eserin okurlarına ve bilim dünyasına değer katması dileğiyle.

İçindekiler

Ön Söz	iii
1. Giriş	1
Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
Araştırma Sorusu	6
Araştırmanın Kapsamı	6
Araştırmanın Önemi	7
Teorik Çerçeve ve Hipotez	7
Yöntem	8
Sınırlılıklar	8
2. Siyasal Parti	9
Siyasal Parti Tanımı	9
Siyasal Partilerin Tarihsel Gelişimi	15
Siyasal Partinin İşlevleri	24
Siyasal Parti Tipleri	27
Siyasal Parti Sistemleri	33
3. İdeoloji	39
İdeoloji Kavramı	40
Temel İdeolojiler	50
İdeolojik Yelpaze	63
İdeolojilerine Göre Siyasal Partiler	68
4. Sağ Partilerde Bölünme: 1960-1980	75
Türkiye’de Siyasal Parti Geleneği	78

5. Türkiye'de 1960 Sonrası Sağ Partiler ve Bölünmeler	89
Adalet Partisi	97
Milli Selamet Partisi	120
6. Bölünmenin Sorun Boyutları ve Türkiye'ye Etkisi	135
7. Sonuç	143
Kaynaklar	149

BÖLÜM 1

1. Giriş

Siyasal partiler Türk siyasal yaşamını örgütler, kurum ve kuruluşlar, topluluklar ile birlikte biçimlendiren en önemli yapılardan biri olarak kabul edilmektedir. Araştırmacılara göre, bu örgütsel yapının, topluluğun modern anlamdaki varlığı neredeyse 150 yıllıktır. Siyasal partilerin II. Meşrutiyet döneminde, Cumhuriyetin ilk yıllarında, çok partili hayata geçiş sürecinde, ideolojilerin belirgin olarak görüldüğü 1960-1980 yılları arasında ve günümüzde etkin olarak faaliyet yürüttüğü düşünülürse; ülkemizin siyasal yaşamı üzerine bir şeyler yazarken, siyasal partiler göz ardı edilmemelidir ve çalışma kapsamında siyasal partiler ideolojilerden de ayrı düşünülmemelidir.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Siyasal partiler iktidarı ele geçirmeyi ya da iktidara ortak olmayı amaçlayan, belirlenmiş bir program çerçevesinde örgütlenmiş insan toplulukları olarak tanımlanmaktadır. Bu insan topluluklarının anavatanı Amerika Birleşik Devletleri(ABD) ve Britanya’da ortaya çıkan parlamento içi hizipleşmeler sonucunda meydana getirilen gruplar olarak kabul edilmektedir. Parlamento içinde meydana gelen bu gruplar “kadro partileri” olarak adlandırılmıştır ve siyasal partilerin ilk örnekleri olarak kabul edilir. Daha sonra, oy hakkının genişlemesiyle siyasal partiler parlamento dışında da örgütlenmeye başlamış ve bu örgütlenme yeni bir parti tipinin doğuşuyla sonuçlanmıştır. Parlamento dışından doğan bu siyasal partilere de “kitle partileri” adı verilmiştir. Günümüzde bazı geleneksel toplumlar dışında siyasal partilerin görülmediği ülkenin kalmadığı düşünülmektedir.

Siyasal partilerin doğuş teorileri yalnız Duverger’in parlamento içinden doğan kadro partisi tipi ile parlamento dışında doğan kitle partisi tipi üzerinden değil, bunalım ve modernleşme gibi daha yeni yaklaşımlarla

da açıklanabilir. Bu yaklaşımlara göre, tarihsel süreçlerden geçen ülkeler yaşadıkları bunalımlar sonucunda siyasal partilerin kurulmasına sahne olmuştur. Yaşanan meşruluk, bütünleşme ve katılma bunalımları sonucunda siyasal partiler kurulmuştur. Siyasal partilerin ortaya çıkışının bir başka boyutunu da modernleşme olgusu meydana getirmiştir. Bu olgunun bir sonucu olarak, sanayileşme, kentleşme, haberleşme ve ulaşımdaki artış sosyal grupların örgütlenerek siyasal alanda etkinleşmesine neden olmuştur. Böylece siyasal partiler hakkında modern toplumları geleneksel toplumlardan ayıran bir özellik yorumunu yapma imkanı yakalanmıştır.

Siyasal partiler, toplumla devlet arasında köprü olma görevi üstlenmiş örgütler olarak görülmektedir. Bu görevin yerine getirilmesinde partinin işlevlerinin oldukça önemli olduğu vurgulanabilir. Birçok kaynak bu işlevleri başlıklara ayırmıştır; siyasal partiler seçmenlerinin ve üyelerinin tercihlerini siyasal alana taşıyarak temsil işlevini yerine getirmektedir. Ayrıca liderleri ve yöneticileri belirleyerek devşirme işlevini; hedef belirleme işlevini; farklı grupların isteklerini sistemde birleştirerek çıkarların birleştirilmesi işlevini; kitleleri hukuksal olarak siyasal ve toplumsal hakları konusunda bilinçlendirerek mobilizasyon işlevini; belirlediği politikalarla yasama ve yürütmeyi idare ederek hükümeti organize etme işlevini yerine getirir.

Siyasal partilerin bulundukları sistemde işleyişlerine göre farklı özellikler gösterdiği söylenebilir. Farklı özellikteki parti tiplerini ortaya çıkaran da bu durum olmuştur. Duverger, Neumann, Sartori gibi düşünürler siyasal partileri yapılarına, işlevlerine, disiplinli olup olmamalarına ve türdeşliklerine göre sınıflandırmıştır. Çalışma içerisinde toplumda geniş kitleleri hedefleyen hepsini yakala parti tipine ve ekonomik kaygılarla politika yürüten kartel partilerine de yer verilmiştir. Ayrıca bu sınıflandırmaların dışında sayı kriteri de ayrı bir başlık altında ele alınmıştır.

Sayı kriterine göre siyasal partiler; tek, iki ve çok partili sistemler olarak üçe ayrılabilir. Duverger tarafından yapılan bu sınıflamaya Sartori'nin ideoloji kriterini eklediği görülmektedir ve bu düşünür çok partili sistemleri ılımlı çok parti sistemleri-aşırı çok parti sistemleri olarak ikiye ayırmıştır. Daha sonra yapılan çalışmalar işçi partileri üzerinden disiplin kriterinin ortaya atılmasıyla ifade alanı bulabilmiştir. Son olarak bu parti sistemlerine kurumsallaşma teorisi de eklenmiştir. Yeni bir sistem yaklaşımı olan bu kriter her siyasal partinin aynı oranda kurumsallaşmadığı üzerinden hareket etmektedir. Günümüz yönetimlerinin demokrasi ölçümü kurumsallaşma kriterine bakılarak yapılmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde siyasal partiler genel bir kavram olarak ele alınmıştır ve kavramın içi farklı düşünürlerden tanımlarla, gelişim süreciyle, işlevleri ve tipleri ile doldurulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünü oldukça tartışmalı bir kavram olan ideoloji oluşturmaktadır. İdeoloji üzerinde uzlaşmış bir tanım olmayan, siyaset biliminin en kaygan kavramlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu kavramın serüveninin Aydınlanma devrinde başladığı düşünülmektedir. Araştırmacılara göre, Fransız Devrimi sırasında gelişme gösteren ideoloji kavramı günümüzdeki anlamlarını tarihsel süreç içerisinde kazanmıştır.

Devrim Fransa'sında ideoloji kavramını ilk kullanan Destutt de Tracy olmuştur. İlk kullanımı ile olumlu anlam taşıyan kavram, Napolyon tarafından "eksantrik kişilerin fikirleri" şeklinde tanımlanmıştır. Böylece kavram olumlu anlamını yitirmiştir. Siyaset bilimine Marx tarafından entegre edildiğine inanılan ideoloji, Lenin'le yeniden olumlu anlamlar kazanmaya başlamıştır. Günümüzde ideoloji üzerine tartışmaların esasını bu yaklaşımlar oluşturmaktadır. Çalışmanın içeriğinde bu düşünürlerin ideolojiye bakışları verilmiştir.

İdeoloji konusunda düşünürlerin tartıştığı bir başka konu da bu kavramın geleceği hakkında olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ideolojinin sonunun geldiğini iddia eden düşünürler, Soğuk Savaş döneminde devlet politikalarına ayaklanan sınıflarla karşılaşınca, Berlin Duvarı'nın yıkılmasını beklemek durumunda kalmışlardır. Soğuk Savaşın simgesi olan Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra, kapitalizmin zaferini ilan eden düşünürlerin yeniden ideolojilerin sonunun geldiğini iddia etmesi, 11 Eylül hadisesiyle tartışmalara konu olmuştur. Günümüzde ideolojiler üzerindeki ihtilafların ilk çıktığı dönemdeki kadar olmasa da canlılığını koruduğunu söyleyebiliriz. Küreselleşen dünyanın diğer birçok şeye olduğu gibi ideolojilere de meydan okuduğu düşünülürse; Bu ortamda ideolojilerin ortadan kalktığını söyleyen düşünürlerin yanında ideolojilerin değişim geçirdiğini savunan düşünürlerin yaklaşımlarının daha fazla kabul görmesi beklenen bir durumdur. İşte bu tartışmaların ideolojilerin geleceği hakkında düşünceleri ortaya çıkardığı söylenebilir.

İdeolojiler genel olarak Liberalizm, Sosyalizm ve Muhafazakârlık şeklinde üç temel kategoriye ayrılmaktadır. Bunun dışında kalan Milliyetçilik, Faşizm, İslamcılık gibi ideolojiler ise Anarşizm, Yeşil Hareket, Fundamentalizm ile birlikte diğer ideolojiler kategorisine alınmaktadır. Bu çalışmada temel ideolojiler olmaları nedeniyle, Liberalizm, Sosyalizm ve Muhafazakârlık diğer ideolojilere göre daha ayrıntılı incelenmiş; Milliyetçilik, Faşizm, İslamcılık, Anarşizm ideolojilerine daha az yer ayrılmıştır.

Modern siyasetin egemen ideolojisi olarak görülen Liberalizm birey temelli, özgürlük ve tersi üzerinden temellenmiş bir yaklaşım olarak açıklanmaktadır. Kendi içerisinde klasik, sosyal ve neo olmak üzere farklı çeşitleri bulunan

Liberalizmin ortak özelliklerini bireysellik, özgürlük, kendiliğinden düzen, piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet ilkeleri oluşturmaktadır.

Toplum içerisindeki dinamikleri sınıf kavramıyla açıklama yoluna giden Sosyalizmin 19. yüzyıldaki işçi hareketlerine dayandığı kabul edilmektedir. Bu ideolojiye göre mevcut düzen bir sömürü düzenidir ve bu düzen ancak işçi sınıfı içerisinde ortaya çıkacak bir proleter sınıf tarafından değiştirilebilir. Bu ideolojinin savunucusu olan düşünürlere göre, sosyal devrimi ifade eden bu olay tarihsel süreçte mutlaka gerçekleşecektir.

Muhafazakârlığın “korumak, savunmak” sözcüğünden türetilmiş, Latince kökenli bir kavram olduğu düşünülmektedir. İlk fark edildiği dönem olan 19. yüzyıldan bu yana süreklilik göstererek günümüz temel ideolojileri arasındaki yerini almıştır. Bu ideolojinin geleneğe dayandığı, mevcut düzeni korumaya çalıştığı, devrimlere karşı olduğu söylenebilir. Bu nedenle diğer ideolojilerle şiddetli bir çatışma içerisinde olduğundan söz edilebilir.

Siyaset bilimiyle ilgilenen araştırmacılar, ideolojileri sağ-sol eksenli, özgürlük-otorite boyutlu, birbirlerine yakınlık-uzaklık esasına dayandıran, temel olan ideolojiler arasında geçişleri gösteren dört yelpaze biçiminde tasnif etmiştir. Bu yolla ideolojilerin birbirlerine olan konumlarını açıklamayı amaçlayan düşünürlere, temel sağ-sol ayrımına vurgu yapmışlardır. Bu çalışmada sağ-sol ideolojik ayrımını özgürlük-otorite boyutları üzerinden inceleyen iki eksenli siyasal yelpaze kullanılmıştır. Türkiye’de 1960-1980 yılları arasında sistemde bulunan siyasal partiler bu eksene yerleştirilmiştir. Türkiye İşçi Partisi(TİP) otorite ile sol eksenlerde konumlanmış, Cumhuriyet Halk Partisi(CHP) özgürlük ve sol eksene yerleştirilmiştir. Sağ ve otorite Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi- Milliyetçi Hareket Partisi(CKMP-MHP), Milli Nizam Partisi(MNP) ve Milli Selamet Partisi(MSP) ile Nizam Partisi(NP) oluşumlarına ayrılırken sağ ve özgürlük bölümüne ise Adalet Partisi(AP) ve Demokratik Parti(DP) yerleştirilmiştir.

Türk siyasal hayatı üzerine yapılan araştırmaların, bölünmelerin tarihini Osmanlı dönemine kadar götürdüğü söylenebilir. Daha çok merkez-çevre üzerinden şekillenen bölünmelerin, Cumhuriyetin ilk yıllarından 1950 yıllarına kadar Bürokrasi-burjuvazi etrafında devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu bölünmelerin sağ-sol olarak belirginleşmesini ise 1961 anayasasının getirdiği özgürlük ortamına bağlayabiliriz. Oluşan bu yeni ortamda 1960’larda hazırlanan sağ-sol çatışması 1970’lerde zirveye ulaşmış; bunu sağ ve solun kendi içindeki bölünmeler izlemiş ve sonuçta Türkiye’nin toplumsal tabanı parçalı bir görünüm almıştır.

Bu çalışmanın üçüncü ve son bölümü Türkiye’de, sağ partilerde bölünmeye ayrılmış; bu bağlamda AP, MSP ve CKMP-MHP incelenmiştir. Çalışma,

1960-1980 yılları arasında sağ partilerde bölünmeleri konu aldığından, bu çalışmada yalnız AP, CKMP-MHP ve MSP ile bu partilerden kopan DP, MNP, NP ve MP'den söz edilmiştir. Temsil ettikleri ideolojiler itibarıyla ve hitap ettikleri taban dikkate alındığında, sağ partilerin farklı özelliklerini taşıyan bu partiler, bu duruma bağlı olarak iki eksenli siyasi yelpazede de farklı yerler tutmaktadır. Çünkü bu sağ partilerin bazıları sağ Milliyetçilik, bazıları ekonomi, bazıları gelenek ve kültür, bazıları din köşesinden tutmuştur. Hatta bu sağlar içerisinde Kemalizm yorumuna rastlamak da mümkün olmuştur. İşte birçok sağ ortaya çıkaran etkenin farklı ideolojiler etkisinde kalan siyasal partilerin ortaya çıkardığı bu durum olduğu söylenebilir.

AP kapatılan DP'nin mirasçısı olarak kabul edilmekte, köylü-kentli, büyük-küçük sanayici, tüccar, zanaatkar, esnaf sınıflarından geniş bir tabanın temsilciliğini üstlenen siyasal parti olarak görülmektedir. Bir çıkar birlikteliği olan bu tabanın, ekonomideki bozulmaların ve politik görüş ayrılıklarının sonucunda parçalandığı düşünülebilir. 1970'li yıllara gelindiğinde DP ve MNP gibi iki büyük kitle, AP'den kopmuştur.

DP Süleyman Demirel'in parti içerisindeki taraflı tutumunu gerekçe göstererek, kapatılan DP'lilerin siyasete dönüşleri konusunda başarılı olunamadığı ve af yasası sürecindeki AP başarısızlığı sonucunda parti ile arası açılanlar tarafından 1970 yılında kurulmuştur. AP'den ihraç edilenler ve AP'den istifa edenler bu partide yer almıştır. Bunun sonucunda AP'nin meclisteki çoğunluğu riske girmiştir.

AP'den ayrılanların katıldığı bir diğer partide MNP olmuştur. Bu partinin orta sınıf tüccar ve sanayicilerin sözcülüğünü üstlendiği bilinmektedir. Süleyman Demirel ve onun AP'sinin büyük sanayicilere yönelik politikalar izleyerek, küçük sanayici, tüccar, esnaf ve sermayedarları dışladığını ifade etmiştir ve siyasetini bu söylem üzerinden yürütmüştür. Böylece Anadolu kökenli gelenekçi orta sınıfı hedeflemiştir. Bu partinin kuruluşu da sağda daha geleneksel, dinci tabanın AP'den kopuşuyla sonuçlanmıştır. Bu taban MNP'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasının üzerine politikasını yeni bir parti oluşumuyla sürdürmüştür.

Kapatılan MNP'nin ideolojisi üzerine kurulan MSP, Anadolu dinci-muhafazakâr kesimin sözcülüğünü üstlenmiştir. Bu partinin Osmanlı değerlerine bağlılığı, Batı karşıtlığı ve Komünizm düşmanlığı ile öne çıktığı söylenebilir. MSP'nin örgütlenmesi oldukça kuvvetli görülmüştür. Nitekim bölünmesinin nedeni de bu katı ve değişimden uzak örgütlenme modeline bağlanmıştır. Partide değişiklik isteyen ve partiyi belirlenen politikardan sapmakla suçlayan Nurettin, ayrılarak NP'yi kurmuşlardır. Böylece sağda bir bölünme daha gerçekleşmiştir ve MSP'nin daha sağında bir parti kurulmuştur.

Kapatılan DP ile hemen hemen aynı dönemde kurulmuş olan, değişimler ve dönüşümlerle 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesini CKMP olarak gören günümüzün MHP'si, Milliyetçi ideolojinin temsilcisi olarak kabul edilmiştir. Bu partinin ideoloji anlayışındaki milliyetçilik vurgusunun, Alparslan Türkeş'in partiye girmesinden sonra arttığı düşünülmektedir. Oy arttırma amacı güden Alparslan Türkeş bu vurguya Muhafazakârlığı da ekleyince Kemalist kanat partiden ayrılmaya başlamıştır. Döneme bakılacak olursa, diğer sağ partilerin aksine, CKMP-MHP'den kopuşların, Osman Bölükbaşı'nın yeniden MP'yi kurması dışında siyasal parti oluşumuyla sonuçlanmadığı görülmektedir.

Sağ-sol arasındaki çatışmaların yüksek dozda görüldüğü dönem 1970'ler olarak kabul edilmektedir. Toplumda artan terör, kötü giden ekonomi, istikrarsız hükümetler, uzlaşmadan uzak tavırlar sergileyen siyasetçiler, 12 Eylül 1980 darbesinin sebeplerinden olmuştur. Ordu 27 Mayıs'tan 20 yıl sonra yeniden yönetime el koymuştur. Böylece bir askeri müdahale ile başlayan ve yeni bir anayasanın ürünü olan yirmi yıllık dönem bir başka darbeyle sona erdirilmiş ve anayasa yürürlükten kaldırılmıştır.

1.2. Araştırma Sorusu

Türk siyasal hayatında 1960-1980 yılları arasında sağ partilerde meydana gelen bölünmeler sonucunda ortaya çıkan siyasal partiler Türk siyasal yaşamı üzerinde nasıl bir etki bırakmıştır? Bu araştırma sorusunu irdelemek amacıyla çalışma içerisinde siyasal parti ve ideoloji kavramları üzerinde durulmuştur. İlk iki bölümü kapsayan siyasal parti ve ideoloji üzerine yapılan çalışmayı üçüncü bölümde Türk siyasal hayatında sağ partilerde meydana gelen bölünmeler izlemiştir. Bu bölünmeler nedenleri ve sonuçlarıyla ele alınmıştır.

1.3. Araştırmanın Kapsamı

Türkiye'de siyasal partilerin hem sağ hem de sol ideolojide kendisine has özellikler gösterdiği düşünülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında tek parti olan CHP içerisinde zayıf etkilere sahip olan sağ görüşün savunucuları demokrasilerin İkinci Dünya Savaşı'nı kazanmasıyla çok partili hayata geçen Türkiye'de siyasi parti kurarak etkilerini arttırmaya başlamışlardır. Fakat sağ görüşün kendi içerisinde farklı özellikler barındırdığı söylenebilir. Liberal, muhafazakâr veya milliyetçi özelliklerin sağ partilerin izlediği politikalar üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür ve sağ partilere özgü bu politikalar liderlerin tutumu, hitap etmek istedikleri taban ve kendilerine özgü özellikleri etkilemiştir. Sağ partilerde meydana gelen bölünmeler bu durumun bir sonucu olarak kabul edilebilir.

Bu araştırmanın amacı, 1960 ile 1980 yılları arasında faaliyet gösteren sağ siyasal partilere ve bu yıllar arasında meydana gelen bölünmeler sonucunda ortaya çıkan sağ partilerin Türk siyasal yaşamına etkisine değinmektir. Ayrıca sağda meydana gelen bölünmelerin nedenleri ile sonuçlarını Türk siyasal yaşamı açısından açıklamaktır. Araştırma kapsamında Türk siyasal hayatında 1960 ile 1980 yılları incelenmiştir. Bu yıllar arasında faaliyet göstermekte olan sağ partiler içerisindeki bölünmeler ile bölünmelerin nedenleri ve sonuçları çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır.

1.4. Araştırmanın Önemi

Türk siyasal hayatında 1960-1980 yılları arası dönem için birçok çalışma yapılmış, kitap ve makale yayınlanmıştır. Konferans, seminer ve panellerde; tartışma programlarında bu dönem işlenmiştir. Bu çalışmanın Türk siyasal hayatına katkısı sağ partiler alanında olmuştur. Sağ partiler 1960-1980 gibi bir zaman aralığına indirgenerek incelenmiş, böylece Türkiye’de siyasal partiler, Türkiye’de sağ partiler veya 1960-1980 yıllarında Türk siyasal yaşamı üzerine oluşturulmuş daha genel çalışmalara göre daha ayrıntılı bilgiler sunmuştur.

Türk siyasal hayatında ideoloji konusu çalışmanın katkıda bulunduğu diğer bir siyaset bilimi alanıdır. 1960-1980 yılları ideolojilerin sağ ve sol çizgide etkilerini en belirgin hissettirdiği yıllardır. Bir ideoloji olarak sağın incelenmesi şüphesiz solda yapılacak çalışmalara da katkıda bulunacaktır. Çalışmanın önemi kendisini Türk siyasal hayatı, Türkiye’de siyasal partiler, Türkiye’de siyasal ideolojiler üzerine yapılacak olan çalışmalarda gösterecektir.

1.5. Teorik Çerçeve ve Hipotez

Türk siyasal hayatının 1960-1980 yılları arası dönemi sağ partilerde bölünmelerin görüldüğü yıllar olmuştur. Bu bölünmeler 1961 anayasasının getirdiği özgürlükler ortamında gelişme alanı bulan siyasal partiler arasındaki ideolojik fikir ayrılıkları sonucunda gerçekleşmiştir. Bunun yanında siyasal parti liderlerinin kişisel çıkar gütmesi, ekonomi ve politika konularındaki ideolojik fikir ayrılıkları bölünmelerin nedenlerini oluşturmuştur. Özellikle AP olmak üzere, MSP ve CKMP içerisinde meydana gelen bölünmeler Türkiye’nin siyasal hayatını parçalı bir görünüme sokmuştur. Sağdaki bölünmeler 1970’li yıllarda şiddetin artmasına, toplumun ayrışmasına ve kutuplaşmasına, hükümet krizlerinin ortaya çıkmasına ve istikrarsız iktidarların yönetimi ele almasına, bu durumun yarattığı toplumsal ortam da 12 Eylül darbesine neden olmuştur.

Bu çalışmanın teorik çerçevesini, Türkiye'deki sağ partilerde meydana gelen bölünmeler sonucunda ortaya çıkan sağ partiler ve bu partilerin bölünme nedenleri ile sonuçları oluşturmaktadır. Bölünmeler incelenirken, partilerin ideolojik yaklaşımları, liderlerin tutumu dikkate alınmıştır. Elde edilen bilgiler kapsamında siyasal partilerde meydana gelen konumlanmalar bu araştırmanın teorik çerçevesini oluşturmuştur.

1.6. Yöntem

Bu çalışma literatür taraması gerçekleştirilerek oluşturulmuş bir derlemedir. Kaynaklar; kitaplar, makaleler, seminerler ve haberlerden oluşmaktadır. Yapılan kaynak taraması sonrasında derlenen bilgiler çalışmada açıklanmış, yorumlanmış ve tartışılmıştır.

1.7. Sınırlılıklar

Araştırma konusu olan dönem, geçmiş zamanı anlatmaktadır ve o dönemlerin belirleyici aktörleri günümüzde yaşamadığından onların fikirlerini sormamız mümkün olmamıştır. Ayrıca araştırmada sözü geçen siyasi partilerin bir kısmı kapatılmıştır ve bazılarının arşivleride tahrip edilmiştir. Bunun yanında çalışmada ele alınan dönem hacimli bir alan yazına sahiptir ve bu nedenle kaynakların incelenmesi ve belirlenmesi zaman almıştır. Bu kaynakların çokluğu doğru verilerin toplanmasını ve objektif bir bakış açısı yakalanmasını da zorlaştırmıştır.

Çalışma üzerindeki bir başka sınırlılığı çalışmayı gerçekleştiren kişinin özel durumu oluşturmuştur. Çalışmanın sahibinin görme engeli olması ve kaynakları istediği an tarayamaması çalışmanın süresini uzatmıştır. Çalışmada kullanılan kaynakların ufak bir kısmı makale olarak bilgisayar ortamında bulunmaktadır; özellikle kitap kaynakları taranmış ve okunabilir formata getirilmiş olarak bulunmadığından bu kaynakların seslendirilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Kitapların seslendirmesi zaman aldığından kaynakların taranması ve analizi süresi de uzamıştır. Sonuçta siyaset bilimi alanında birçok kaynak seslendirme olarak sesli olarak alana kazandırılmıştır.

Çalışmadaki bir başka sınırlılık bölgeseldir. Çalışmanın yapıldığı il ve çevresi istenilen kaynaklara ulaşımı güçleştirmiştir. Sayılı basılan veya oldukça eski olan kaynakların bir kısmı İstanbul ve Ankara gibi şehirlerde bulunduğundan bu kaynaklara ulaşım güç olmuştur. Ayrıca 1960-1980 yılları arası gazete arşivlerine ulaşmakta şehir dışına çıkmayı gerektirdiğinden çalışmada kullanılamamıştır. Tüm olumsuzluklara rağmen çalışma kitap kaynakları, elektronik kitaplar, taranmış veya yüklenmiş makaleler yardımıyla tamamlanmıştır.

2. Siyasal Parti

Siyasal parti kavramına günümüz dünyasında kullanılan anlamıyla bakılacak olursa; çok eski olmadığını söylemek mümkündür. Çünkü Modern siyasal partiler 150 yıllık bir geçmişe ancak sahiptir. Günümüzde az sayıda geleneksel toplum hariç dünyanın büyük kısmı siyasal partiler tarafından belirlenen siyasetlerle yönetilmektedir. Bu yönetimlerin demokratik, otoriter veya totaliter olmaları fark etmeksizin, siyasal yaşamda en önemli rolü siyasal partiler oynamaktadır. Bu kurumlar bulundukları siyasal sistemlerin temel unsurları ve başlıca dinamikleri olmuşlardır. Dünyada çok az sayıda bulunan geleneksel toplumlar dışında siyasal hayatı yönlendiren siyasal partiler olmuştur (Kapani, 2018: 173). Dolayısıyla bir devlette meydana gelen siyasal olayları anlayıp yorumlayabilmek için siyasal partileri kavramsal olarak tanımak, tarihçeleri hakkında bilgi sahibi olmak, yapılarını incelemek, işlevlerini bilmek büyük önem arz etmektedir. Çünkü bir toplumda meydana gelen siyasal olaylar o toplumdaki siyasal partilerden ayrı düşünülemez.

2.1. Siyasal Parti Tanımı

Siyasal partinin ne olduğu sorusu birçok araştırmacı, düşünür ve yazar tarafından yanıtlanmaya çalışılmış; araştırmacılar, düşünürler ve yazarlar yaptıkları araştırmalar, gözlemler ile bazı tanımlar oluşturmuşlardır. Örneğin Kışlalı (2018: 275) siyasal partiyi tanımlarken “iktidarı ele geçirmek isteyen örgütler” ifadesini kullanmıştır. Bir program çerçevesinde toplanmış bu kuruluşların amacı siyasal kararları etkilemektir (Kapani, 2018: 173). Siyasal parti kuruluşlarının iktidarı ele geçirme çabalarının dayanağını da siyasal kararları biçimlendirme arzuları oluşturmaktadır (Kışlalı, 2018: 177). Yalnız, siyasal partilerin amaçları arasında salt olarak, iktidarı ele geçirmekten söz

etmemiz yeterli olmaz. Siyasal partiler iktidarı ele geçirmeyi ya da en azından ona ortak olmayı amaçlayan örgütlerdir ve önemli bir ayrıntı olarak, siyasal partiler dışında hiçbir toplumsal örgütün böyle bir amacının olamayacağına vurgu yapmak gerekir (Öztekin, 2011: 95).

Siyasal partileri tanımlarken vurgulamamız gereken bir başka özellik ise vatandaşlar tarafından seçimle, anayasal kurumların yönetimine sınırlı bir süre için getirilmeleridir (Arslan, 2016: 157). İktidarların bu biçimde belirlenmesine demokrasi denmektedir (Çelik ve Aksan, 2011: 189). Siyasal partiler demokrasilerin vazgeçilmez aktörleri ve vatandaşlar ile devlet arasındaki köprüdür (Demirhan, 2016: 3). İşte bu önemli rolü nedeniyle siyasal partilerin iktidarı amaçlarken ve bunu seçimler yoluyla meşrulaştırmaya çalışırken halk desteğini göz ardı etmemesi gereklidir. Çünkü demokrasiler, ilkesi gereği halkın halk tarafından yönetilmesi esasına dayanmaktadır (Tan, Çiçek ve Koçar, 2016: 350).

Siyasal partiler birçok düşünür tarafından farklı yönlerine vurgu yapılarak tanımlanmış; bu tanımlamalar bugün çizgilerini oluşturduğumuz siyasal parti kavramını ortaya çıkarmıştır. Geçmişten günümüze düşünürlerin çalışmalarının siyaset biliminin önemli bir kavramı olan siyasal parti kavramına katkıları inkâr edilemez. Bu nedenle, siyasal parti tanımını daha anlaşılır kılma amacıyla bazı düşünürlerin tanımlarını bu çalışmada kullanmayı yerinde bulmaktayız. Böylece siyasal partilerin unsurları ve temel özellikleri hakkında fikir sahibi olunmasını sağlamak mümkün olacaktır.

Siyasal partiler, Heywood (2015B: 334) tarafından yapılmış tanıma göre, modern siyasetin en önemli örgütlenme ilkesidir. Onlar, devlet ile sivil toplum arasındaki ve yönetim kurumlarıyla toplumda faaliyet gösteren gruplar ve çıkarlar arasındaki yaşamsal bağıdır. Düverger (1993: 15) tarafından yapılan tanıma göre de siyasal partiler, modern demokrasilerde kamuoyuna biçim veren geniş halk örgütleridir. Bir diğer siyaset bilimci olan Türköne (2003: 335) siyasal partiyi devasa bir makine olan halk kitlelerinin organize bir biçimde çalışmasını sağlayan aktör şeklinde tanımlarken, öte yandan Kapani (2018: 174) siyasal partiyi “bir program etrafında toplanmış, siyasal iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacını güden, sürekli bir örgüte sahip kuruluşlar” olarak tanımlamıştır.

Siyasal partiler dört temel unsura dayanmaktadır. Çam (2011: 417) La Palombara ve Weiner’in çalışmasından derlediği dört unsuru şu şekilde ele almıştır: Öncelikle siyasal parti sürekli olmalıdır. Yani, siyasal partinin ömrü yöneticilerinin ömrüyle sınırlı olmamalı; öncesi ve sonrası olmalıdır. İkinci olarak, siyasal partinin bölgesel örgütleri bulunmalıdır ve bu örgütlerde tıpkı siyasal parti gibi sürekli olmalıdır ve bölgesel parti örgütlerinin ana

partiyle ilişkileri sürekli ve düzenli olmalıdır. Üçüncü ölçüt siyasal parti yöneticilerinin iktidarı etkilemeyi amaçlarken yalnız hareket etme veya başka liderlerle işbirliği yapma konusudur. İktidarlar her zaman tek bir siyasal parti tarafından kontrol edilemez, etki altına alınamazlar. Başka siyasal partilerin, yöneticilerin işbirliğine de ihtiyaç vardır. Son olarak parti halk desteğini amaçlar. Bunu seçimler veya başka yollarla gerçekleştirmeyi ilke edinir.

Demokratik kurallara göre örgütlenmiş, hükümet politikalarını seçimler yoluyla etkileyen sosyal grup biçimi olarak da tanımlanan siyasal parti, Sartori'ye göre ise vatandaş ile devlet arasında bağ kuran büyük bir mekanizmadır (Sartori, 2005). Yine bu düşünürü göre bu mekanizma birçok parçadan meydana gelen büyük bir bütünü oluşturmaktadır (İnaç, Erdoğan ve Güner, 2007: 2).

Siyasal partinin birçok düşünür tarafından irdelendiğini yukarıda ifade etmiştik ve bu kapsamda bazı isimler tarafından yapılan tanımlara kısaca değindik. Şimdi bu birçok tanımdan çıkardığımız genel tanımları yazarak kavramsal çalışmamızı sürdüreceğiz. Siyasal parti, iktidarı elde etmek ya da ona ortak olmak amacıyla kurulan; belli bir program çerçevesinde çalışmalarını belirlemiş; seçimler yoluyla meşruiyeti halka dayandırma yoluna giden, sürekli örgütlerdir. Farklı düşünürlerin yapmış olduğu tanımlar ışığında oluşturduğumuz bu tanıma göre, siyasal partiler bir amaca, programa, seçimlere, halka, sürekliliğe ve örgüte dayanmaktadır ve siyasal partinin dayandığı bu özellikler onu diğer tüm örgütlerden ayırmaktadır.

2.1.1. Siyasal Partilerin İktidarı Elde Etme Çabası Veya Ona Ortak Olmayı Amaçlaması

Siyasal partiyi tanımlarken; iktidara gelmek için örgütlenmiş insan toplulukları (Odyakmaz, Kaymak ve Ercan, 2011: 189) veya iktidara ortak olmayı amaçlayan insan toplulukları (Öztekin, 2011: 95) olduklarına değinilmiştir. Bütün siyasal partilerin en önemli ortak noktasını iktidarı ele geçirme veya ona ortak olmak amacıyla iktidarı başka siyasal partilerle paylaşma unsuru oluşturmaktadır (Dönmez, 2019: 266). Siyasal partiler dışında bir örgüt iktidarı elde etmeyi veya ona ortak olmayı amaçlamamalıdır (İnaç vd., 2007: 4).

İktidar yarışına katılmış örgütler siyasal parti olarak tanımlanmaktadır. Bu yarışa katılan örgütlerin tek başına iktidara gelmesi her zaman düşünülemez, bu nedenle siyasal partiler için her zaman bir koalisyon kurulması da karşılaşılabilecek durumlardandır. İktidar olmak isteyen partinin başka partilerle yarış halinde olması, çok partili rejimlerin varlığına işaret etmektedir. Çoğulcu demokrasilerde rastlanan bu çok parti sisteminin yanında tek partili

otoriter rejimlerin varlığına da rastlanmaktadır. Tek parti yapısı olsun, çok parti yapısı olsun tüm siyasal parti tanımlarında temel unsurlardan birini iktidarı ele geçirme amacı oluşturmaktadır (Çam, 2011: 416).

2.1.2. Siyasal Partilerin Bir Program Etrafında Örgütlenmesi

Siyasal parti, bir program etrafında bir araya gelmiş insanların oluşturduğu bir topluluktur. Her partinin bir programa sahip olması oldukça önemlidir ve bir gerekliliktir (Dursun, 2019: 256). Bireyin siyasal partiler ve programları hakkında bilgi sahibi olması sağlıklı seçimlerin yapılabilmesi açısından oldukça önemlidir (Arslan, 2016: 157). Demokrasi, hukuk vb. çeşitli başlıkları detaylandıran siyasal parti, halkı bilgilendirme amacını gerçekleştirilmektedir.

Bir siyasal partinin programı, onu diğerlerinden ayıran ve iktidara geldiğinde seçmenlerin hangi ihtiyaç, istek, arzu ve beklentilerini karşılayacağını ana hatlarıyla gösteren bir eylem planıdır. Bu eylem planının parti ideolojisi ve parti felsefesi ile amaçları hakkında tutarlı olması gereklidir. Partinin göstereceği tutarsızlık güvensizlik yaratacaktır (Gökçe, 2013: 68). Bu nedenle bir siyasal parti programına uygun, tutarlı davranışlar sergilemelidir.

2.1.3. Siyasal Partilerin Seçimleri Araç Olarak Kullanması

Demokrasi bilinen en genel anlamıyla, egemenliğin millete veya halka ait olması anlamına gelen; halkın halk tarafından yönetilmesidir (Korkmaz, 2016: 365). Demokrasiyi Duverger'e göre en gerçekçi ve basit biçimde şöyle tanımlayabiliriz: "İdare edenlerin, dürüst ve serbest seçimler yoluyla, idare edilenler tarafından seçildiği" bir yönetim biçimi. Böylece seçmen, kendi adına konuşması ve işleri yürütebilmesi için milletvekili denilen bir aracıya vekâlet vermiş olur. Parlamentonun millet iradesini temsili bu noktada kendisini gösterir (Duverger, 1993: 95).

Demokratik sistemlerde siyasal partilerin temsilcilerini devlet yönetimine getirerek buranın kontrolünü sağlamasının yolu olarak serbest seçimler işaret edilmiştir. Bu şekilde yapılan seçimler siyasal parti dışındaki yapıları (burada sözü edilen iktidarı seçim dışı yollarla ele geçirme amacı güden ihtilalci partilerdir) iktidardan uzak tutmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda siyasal partiler için yapılan bir diğer tanım da şu şekildedir: "Kendi bilinen temsilcilerini devlet makamlarına yerleştirme amacı güden örgütler." (İnaç vd., 2007: 5). İşte seçimler bu amaca hizmet eden, iktidar yolunda kullanılan, vazgeçilmez bir araçtır.

2.1.4. Siyasal Partilerin Halk Desteğine Dayanması

Siyasal parti, iktidara gelmeyi seçimle veya halkın desteğiyle sağlamalıdır. Bunun dışında davranan, yani halk desteği olmaksızın iktidara gelmeyi amaçlayan bir örgüt, ancak bir cunta olabilir (Dursun, 2019:255). Bu tarz yönetimlere askeri darbeler sonucunda iktidara gelen örgütler örnek verilebilir ki cunta bu örgütlerin oluşturduğu yönetimlerdir.

2.1.5. Siyasal Partilerin Sürekliliği

Siyasal partiler geçici kuruluşlar değildir; ülke çapına yayılmış sürekli bir örgütleri bulunmaktadır (Kapani, 2018: 175). Bir partinin sürekli olması ve ülke çapında yaygınlığının bulunması onu diğer örgütlerden ayıran en önemli özelliğidir. Siyasal partiler belirli süreler için kurulmazlar. Bir siyasal parti amaçladığı iktidara ulaştığında misyonunu tamamlamış olmaz. Parti örgütü bu bakımdan süreklidir ve partinin ömrü liderlerinin ömrüyle sınırlanmamıştır (Dursun, 2019: 255).

Modern siyasal partileri kulüp, klik, hizipler ve çeşitli siyasal topluluklardan ayıran en önemli özelliği sürekliliğinin olması ve bunu örgütsel olarak gerçekleştirmesidir (İnaç vd., 2007: 3).

Bireyler ile birlikte siyasetin diğer iki önemli aktörü, siyasal partiler ve sivil toplum kuruluşlarıdır. Hem siyasal partiler, hem de sivil toplum kuruluşları insanların ortak amaçlarına birlikte ulaşabilmek için, birlikte hareket etme ülküsüyle bir araya gelerek oluşmuşlardır. Bireylerin gönüllülük esasıyla bir araya gelmeleri siyasal partiler ile sivil toplum örgütlerinin ortak özelliğidir. Aralarındaki fark ise kendisini siyasetin resmi ve kurumsal yapısına bakış açılarında göstermektedir (Gençoğlu, 2018: 88-89). İki örgüt arasındaki farklılıklar siyasal partileri tüm diğer toplumsal örgütlerden ayıran özellikleri daha belirgin biçimde vurgulamaktadır. Siyasal partiler belli özellikleriyle sivil toplum örgütleri ve diğer tüm örgütlerden ayrılmaktadır.

Tüm siyasal partiler siyasal iktidarı amaçlayarak kurulurlar. Öteki toplumsal örgütler üyelerinin çıkarlarını korumayı amaç edindiklerinden kamuoyunu kullanarak siyasal sisteme baskı yapmaktan öteye geçemezler (Öztekin, 2011: 95). Bu nedenle örgüt dediğimizde aklımıza hemen siyasal parti veya siyasal parti dediğimizde sadece toplumsal örgüt gelmesi doğru değildir. Daha geniş bir kavram olan ve siyasal partileri de içine alan toplumsal örgütler iktidarı ele geçirmek ya da ona ortak olmak amacından farklı çıkar ve amaçlara sahip olabileceğinden her toplumsal örgüt siyasal parti ile eş anlamlı görülemez. Siyasal parti gibi örgütlü siyasal oluşumların, siyasal bir birimin yönetimini elde tutma veya onu ele geçirme çabası ile doğrudan iktidar mücadelesine dâhil olmalarına karşılık; politika ve rejim

değişikliklerine yönelik eylemler yürüttükleri söylenebilir. Ayrıca siyasal partilerin, toplumsal hareketlerin daha dağınık bir şekilde eylem yaptığı, olur da başarıya ulaşırlar ise mevcut siyasal sistemin (kısmen ya da bütün olarak) meşruiyetini sorgulayarak, farklı görüş önerileri oluşturarak veya alternatifler üreterek politika ve rejim değişiklikleri için ön koşullar oluşturduklarından söz edilebilir. Örneğin 19. yüzyıldaki işçi hareketleri ve bu hareketin siyasal yaşama etkisi parti ile diğer gruplar arasındaki farkı ortaya koymaktadır (Bottomore, 2017: 52-53).

Öte yandan siyasal partiler seçimler yoluyla yönetime gelmek için çabalayan ve hükümet etme hakkını kazandığında hiçbir ayırım yapmaksızın topluma hizmet etme görevini yerine getiren örgütlerdir (Arslan, 2016: 158).

Siyasal partilerin örgüt olarak diğer toplumsal örgütlerle arasındaki ayırım da kendisini bu noktada göstermektedir. Çünkü toplumsal örgütler üyelerinin çıkarlarını merkeze alarak hareket eden topluluklardır. Yani her örgüt siyasal parti değildir ve iktidarı veya ona ortak olmayı ve bu yolla siyaseti yönlendirmeyi amaçlamaz. Toplumsal örgütler kararları kamuoyu gücünü kullanarak, merkezine üyelerinin çıkarlarını ve mevcut yapısını korumayı koyarak hareket eder ama ondan farklı olarak, siyasal parti örgütü doğrudan iktidarı veya ona ortak olmayı amaçlar.

Siyasal partiler, siyasal düzenle yakından ilişkili olan, devletler ile yönetilenler arasındaki ilişkinin niteliğini ifade eden öbekleşmelerdir (Eroğul, 2000: 13) ve siyasal partiler meydana getirdikleri öbekleşmeler açısından yukarıda da söz ettiğimiz gibi diğer örgütlerden ayrılmaktadır. Atılğan ve AYTEKİN (2017: 239) siyasal partileri diğer örgütlerden ayıran özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

I: siyasal partiler, doğdukları ülkenin toplumsal görünümünü korumayı, reformlar yaparak içinde bulunduğu toplumu dönüştürmeyi, o toplumu geliştirmeyi veya mevcut yapıyı yıkip yenisini kurmayı amaçlayan örgütlerdir.

II: siyasal partiler, amacı doğrultusunda kısa, orta ve uzun vade programlar hazırlayan ve yapan örgütlerdir.

III: siyasal partiler, programlarını oluştururken, bu programı belli bir siyasal ideolojiye veya eklemlenmiş farklı siyasal ideolojilerin oluşturduğu bir toplumsal sınıfa dayandıran örgütlerdir.

IV: siyasal partiler, belirledikleri programı gerçekleştirmek için siyasal iktidarı hedefleyen örgütlerdir.

V: siyasal partiler, iktidarı ele geçirme yolunda kitlelerin aktif ya da pasif desteğini kazanma yolunda çaba gösteren ve bu desteği yerel seçimler ya

da genel seçimler ya da seçim dışı faaliyetlerinde kullanmayı amaçlayan örgütlerdir.

VI: siyasal partiler, çalışmalarını toplumun farklı alanlarına eş zamanlı yayabilmek için merkez, yerel ve yan örgütler oluşturan örgütlerdir. Bu yan örgütlere; kadın örgütleri, gençlik kolları, eğitim amaçlı oluşturulan kuruluşlar örnek verilebilir.

VII: siyasal partilerin ömürleri kendisini kuran veya bir dönem karizmatik lider veya liderler tarafından yönetilen yöneticilerinden uzundur. İşte yukarıdaki özellikler bir siyasal partiyi tüm diğer örgütlerden ayıran en temel unsurlardır.

Demokrasi ve demokrasilerin temel unsuru olan halk kitlelerini devasa bir makine gibi düşünecek olursak, siyasal partiler bu makineyi çalıştırmak ve onu düzenlemek görevini üstlenen aktörlerdir. İşte modern devletler böyle büyük bir rol üstlenmiş olan siyasal partilerden ayrı düşünülemez. Günümüz demokrasilerini partiler işletmekte, sırtlanıp- taşımaktadır. Çağdaş demokrasiler siyasal partiler demokrasisidir (Türköne, 2013: 335). Dünya ülkeleri, çok az sayıda istisna hariç, demokrasi ile yönetilmektedir ve tüm demokrasilerde siyasal partiler bulunmaktadır. Bu siyasal partiler yapısı bakımından veya iktidarı kullanışları bakımından farklılıklar gösterebilir de iktidarı ele geçirmeyi amaç edinme, bunu seçim gibi yarışmacı biçimde yapma, örgütlü bir yapıya sahip olma, sürekli olma, bir program etrafında örgütlenme bakımlarından ortak özellikler göstermektedir. Bu nedenle, diğer tüm toplumsal örgütlerden ayrılan siyasal parti şu biçimde tanımlanabilir:

Siyasal parti, halk desteğini arkasına alma yolunda çaba gösteren ve seçimler yoluyla iktidarı ele geçirmeyi veya ona ortak olmayı hedefleyen, belli bir program etrafında örgütlenmiş, sürekliliği olan insan topluluğunu ifade etmektedir. Siyasal partiler günümüz demokrasilerinin en temel aktörüdürler. Bir siyasal sistem siyasal partiler olmadan düşünülemez. Günümüzde demokratik olsun veya demokratik olmasın, tüm siyasal sistemlerde siyasal partiler bulunmaktadır ve politikayı bu siyasal partiler belirlemekte ya da en azından etkilemektedir.

2.2. Siyasal Partilerin Tarihsel Gelişimi

Bölüm, parça, taraf ve gurup anlamına gelen ve Fransızca kökenli olduğu kabul edilen partinin (Atılgan ve Aytekin, 2017:239) ortaya çıkış yeri İngiltere, Fransa ve ABD olarak kabul edilmektedir. İngiltere’de soylular ile kral arasındaki iktidar mücadelesi; Fransız Devrimi’nden sonra ortaya çıkan demokratikleşme talepleri; Amerikan Devrimi sonrası kurulan Cumhuriyet

rejimi ve Sanayi Devriminin sonucu olarak kendisini gösteren toplumsal hareketler siyasal partilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Arslan, 2016: 162).

Günümüzde kullanılmamakla birlikte siyasal partinin başka bir sözcük karşılığı da “fırka” sözcüğüdür. Siyasal partilerin ülkemizdeki gelişimi de Osmanlı Devleti dönemine kadar uzanmaktadır. Siyasal partilerin dünya üzerindeki ortaya çıkma zamanına bakıldığında ülkemizde siyasal partilerin çok yeni olduğunu söylemek haksızlık olacaktır. Ülkemizdeki siyasal partiler neredeyse 150 yıllık bir tarihe sahiptir. İlk örnekleri 19. yüzyılın ikinci yarısında dernekler ve cemiyetler şeklinde ortaya çıkan siyasal parti biçimlerine, Fedai Cemiyeti örnek olarak verilebilir (Göktürk, 2016: 267). Ülkemizde siyasal partilerin ortaya çıkışı ve gelişimi ABD ve Avrupa ülkeleriyle aynı çizgide gelişim göstermediğinden çalışma içerisinde Türkiye’nin siyasal parti hayatına ayrı bir başlık ayrılmıştır ve bu konu üçüncü bölüm içerisinde ele alınmıştır. Bunun yanı sıra, siyasal partilerin doğuş teorilerini incelerken farklı görüşlere yer verilmiştir.

Siyasal partilerin doğuşu birçok düşünür tarafından irdelenmiş; ortaya farklı teorik yaklaşımlar çıkmıştır. Bu kapsamda partilerin doğuşu ile alakalı üç teori temel alınabilir; parlamentoların ortaya çıkışına odaklanan kurumsal teoriler, tarihsel kriz teorisi ve modernleşme teorileri (La Palombara ve Weiner, 1966: 7).

2.2.1. Kurumsal Teori

Amerikan ve Fransız devrimlerinden sonra demokrasinin gelişmesiyle ortaya çıkan ilk partiler soyluların partileri olmuştur. Oy hakkının genişlemesiyle parti örgütlerinin sürekliliği artmıştır. Daha sonra 19. yüzyılın sonlarına doğru üye temelli işçi ve sosyalist partilerin ortaya çıkışı kitlesel üye (Bottomore, 2017: 61) anlayışını siyaset sahnesine çıkarmıştır. Soyluların liderliğinde gelişen siyasal partiler ile işçi ve sosyalist eylemler sonunda ortaya çıkan siyasal partiler, bu farklı gelişim çizgileri nedeniyle farklı siyaset ve siyasal kurum anlayışlarına hayat vermiştir (Bottomore, 2017: 62).

On dokuzuncu yüzyıldaki kitle hareketleri sonucu oluşmaya başlayan siyasal partiler ile soylular arasındaki hizipleşmelerin bir sonucu olarak oluşturulan siyasal partiler arasındaki kurumsal farklılıkları açıklayan kurumsallaşma teorisine göre; bir ayrıma gidilmesi gerekli görülmüştür. Bu gerekliliğin bir sonucu olarak, Fransız siyaset bilimci Duverger partilerin gelişimini kurumsallaşma teorisi üzerinden “kadro partileri” ve “kitle partileri” olarak sınıflandırmıştır. Kadro partilerini, parlamento içinden doğan partiler oluştururken; kitle partilerini ise belirli bir toplumsal grubun(özellikle işçi

sınıfının) parlamentoda temsil edilmesini sağlamak için kurulan partiler oluşturmuştur (Hague ve Harrop, 2016: 201).

2.2.1.1. *Parlamento İçinde Doğan Partiler*

Partilerin doğuşu, parlamento gruplarının ve seçim komitelerinin doğuşu ile ilintilidir. Bunların dışında, seçim komiteleri veya parlamento dışında ortaya çıkan partilerden söz etmek de mümkündür. Duverger siyasal partileri ortaya çıkışlarına göre Parlamento içinde doğan partiler ve parlamento dışında doğan partiler biçiminde ikiye ayırmıştır ve kronolojik olarak parlamento içinde doğan siyasal partiler ilk siyasal parti örneklerini meydana getirmiştir (Kapani, 2018: 175).

Duverger ayırımına göre, ilk partiler komiteler biçiminde ve coğrafi yakınlık veya mesleki benzerlik gibi ortak paydalar dikkate alınarak kurulmuştur. Siyasal partilerdeki ideolojik gruplar daha sonra oluşturulmuştur. Örneğin ilk parti grupları 1789 Fransız kurucu meclisi içerisinde meydana gelen gruplaşmalardan Versailles'a gelmeye başlayan Etats Generaux üyeleri ile yalnızlık duygusundan kurtulmak ve yöresel çıkarlarını savunmak isteyen bölgesel temsilcilerin bir araya gelerek, bir kahve salonunu kiralaması ve burada düzenli toplantılar yapmalarıyla başlayan bir sürecin sonucunda meydana gelmiştir.

Breton milletvekilleri zamanla sadece yerel değil, ulusal konularda da fikir birliği yakalayabildiklerini fark edince; başka iller temsilcilerini de toplantılarına dâhil etme yolunda çalışmalarına başlamışlardır. Böylece Breton ideolojik bir kulüp haline gelmiştir. Bu kulüp daha sonra Meclis Paris'e taşındığında yeni bir toplanma yeri belirlemiştir ve bir manastır olan bu yerin adını almıştır. Kulüp Jacobin ve daha sonra Girondin'ler kulübü ismini alarak yoluna devam etmiştir (Duverger, 1993: 17). Böylece siyasal partilerin ilk ateşi yerel komiteler biçiminde Fransa'da yakılmış; zamanla ulusal nitelikler kazanarak ideolojik bir görünüm almıştır.

Bunun yanında komiteler biçiminde oluşturulan ilk partiler kişisel çıkarlar etrafında bir araya gelen insanların oluşturduğu gruplar biçiminde de kendisini göstermiştir. Örneğin yeniden seçilme kaygısı kişisel çıkarlarla bir araya gelişlerin en önemli nedenlerinden olmuştur. Parlamento guruplarının olgunlaşmış olduğu çağımızda bile bu kaygı devam etmektedir. Burada sözü geçen kişisel çıkarlara Fransız meclisinde koltuk elde etmeyi isteyen bakanlar da örnek olarak eklenebilir (Duverger, 1993: 18).

Görüldüğü gibi 18. yüzyılda hizipleşmeler ve gruplaşmalar sonucunda oluşan topluluklar komiteler biçiminde örgütlenmiştir. İlk etapta yöresel ve bölgesel amaçlar, mesleki kaygılar ve kişisel çıkarlar nedeniyle bir araya

gelen bu komiteler daha sonra genişleyerek modern siyasal partilerin oluşum sürecini başlatmışlardır. Örneğin Parlamento içinde doğan siyasal parti örneği olan ABD partileri ile İskandinavya, Britanya ve Kanada gibi ülkelerde ortaya çıkan partiler (Hague ve Harrop, 2016: 201) ilk kuruldukları dönemlerde oy hakkının sınırlılığı nedeniyle dar bir çevreye hitap etmişlerdir. Oy hakkının bu sınırlılığına göre 21 yaşını doldurmuş beyaz erkekler oy kullanma hakkına sahip olmuşlardır (Atatüre, 2017: 236).

Bunun yanında parlamento içinde doğan ve kadro partileri olarak adlandırılan bu partiler, geniş bir örgütsel yapıya sahip olmamışlardır. ABD ve Avrupa'da 19. yüzyılda yaygın olarak kadro partileri görülürken, 20. Yüzyılın başlarında yükselişe geçen sosyalist partiler kadro partilerini etkilemiştir (Hague ve Harrop, 2016: 201). Örneğin, bu durum karşısında parlamento içinde doğan bir parti örneği olarak ABD de oy hakkını genişletmek durumunda kalmıştır. Yapılan değişikliklerle 25 yaşını doldurmuş beyaz erkeklerin yanında kölelerin, siyah erkeklerin, kadınların ve son olarak 18 yaşını doldurmuş tüm yurttaşların; hiçbir ayırım yapılmaksızın oy kullanmasına izin veren koşullar oluşturulmuştur (Atatüre, 2017: 236).

Ayrıca kitle partilerinin etkisinde kalan kadro partileri, parlamento dışındaki örgütsel yapısını genişletmiştir. Böylece parlamento dışında doğan partilerin yükselişine paralel olarak parlamento içinde doğan, yapısı özelliğince kadro partisi niteliğine sahip olan siyasal partiler de değişim göstermişlerdir (Hague ve Harrop, 2016: 201).

Öztekin'e (2011: 96) göre siyasal partilerin ilk örnekleri ABD ve İngiltere'de görülmüştür. ABD'de kurulan Cumhuriyetçi Parti(1795 ile 1800 yılları arası) ve İngiltere'de kurulan Ulusal Liberal Federasyon(1797) ilk siyasal partiler olarak kabul edilmektedir. Bu siyasal partilerin kökeni, Britanya ve ABD'de ortaya çıkan iki görüşlü hizipleşmelere dayandırılmaktadır. İngiltere'de 1850-1860 döneminde kurulan Liberal ve Muhafazakâr partiler günümüzde muhafazakâr partiyi destekleyenlerin öncüsü olan monarşi yanlısı (Tory) ile bugünkü liberal partinin öncüsü olan anayasal çözüm yanlısı (Whig) gruplarının köklerinden doğmuştur. ABD anayasasının yapım süreci olan 18. yüzyıl sonlarında federalistler ile anti- federalistler arasında görülen hizipleşmeler ise günümüzdeki modern siyasal parti sistemlerini oluşturmuştur. Bu gruplaşmalara 19. yüzyılın sonlarında İngiltere'de kurulan ve burjuvaziye karşı hizipleşme gösteren İşçi Partisi de (1893) eklenmiştir. İşte bu bölünmeler zamanla modern siyasal parti biçimlerine bürünmüşlerdir (Atılğan ve Aytekin, 2017: 242).

Bulundukları ülkelerin parlamentoları içinde kurulan bu partiler, zamanla oy hakkının genişlemesiyle kendilerini yenileyerek yöresel yapılarını

değiştirmişlerdir. Genişleyen oy hakkı partilerin örgüt yapılarının da bölgelere yayılmasını zorunlu kılmıştır (Duverger, 1993: 20). Burada bahsi geçen oy hakkındaki genişlemenin sınırlılığına vurgu yapmak bir bilgi yanlışlığını önlemek açısından oldukça önemlidir.

Seçimler ve buna bağlı olarak oy hakkının genişlemesi bir süreçtir ve bu süreç antik Yunan sitelerine kadar uzanmaktadır. Yunan şehir devletlerinde kölelerin, kadınların ve site dışından olanların oy hakkı bulunmamaktadır. Yalnız 20 yaşını doldurmuş, site vatandaşı erkekler toplantılarda söz hakkına sahiptir (Soysal, 1977: 4).

Hristiyanlık dini otoritesinin etkili olduğu Orta Çağ'da temsil kavramı ortaya çıkmıştır. Bu durum karşısında artan nüfus halkın yönetime doğrudan katılımını imkânsızlaştırmıştır. Söz konusu temsil ise servet, kudret ya da meslek gibi sosyoekonomik; doğuş, veraset gibi biyolojik farklılıklar tarafından belirlenir olmuştur (Karamustafaoğlu, 1970: 5).

Feodal düzende oy verme hakkı servet sahibi olanlara verilmiştir. 16. ve 17. yüzyıla kadar devam eden bu yapı, 18. yüzyılda yerini burjuvaziye bırakmıştır. 18. yüzyılda burjuvazi etkisinde ortaya çıkan kuramlar olan milli egemenlik ve halk egemenliği ilkeleri günümüz oy verme davranışını da etkilemiştir (Karamustafaoğlu, 1970: 59).

Fransız Devrimi'nden sonra, milli egemenlik ilkesine dayandırılan seçme hakkında dahi, oy hakkının sınırlılığı devam etmiştir. Irk, sınıf, servet, cinsiyet hala ön plandadır ve bu durum 19. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Oy hakkının genelliği ilkesi 20. yüzyılda yaygınlaşmıştır (Tanilli, 1981: 206). Genel ve eşit oy hakkı ise ancak 1948 gibi oldukça geç bir tarihte evrensel bir ilke olarak kabul edilmiştir ve Birleşmiş Milletler Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi ile belgelendirilmiştir (Atılğan ve Aytekin, 2017: 242-243).

Oy hakkındaki değişim parlamento içinde doğmuş partilerin üzerinde etkiler bırakmıştır. Bu partiler genişleyerek oy hakkının yayıldığı tabanlara doğru hareket etmeye başlamıştır. Bu nedenle günümüzde parlamento içinden doğmuş siyasal partiler de parlamento dışında doğan siyasal partilerle aynı görünümündedir.

2.2.1.2. Parlamento Dışında Doğan Partiler

Siyasal partilerin kökenlerinden söz edildiğinde, Duverger'in siyasal partileri parlamento içinde doğan ve parlamento dışında doğan partiler diye ikiye ayırdığını yukarıda belirtmiştik. Yerelden ulusala evrilen komitelerin 18. yüzyılın sonlarında etki alanını genişleterek, parlamento içinde kurdukları siyasal partilerden farklı olarak 19. yüzyılın ortalarına

doğru parlamentoda temsil olanağına kavuşmamış, sınıflar ve sosyal güçler tarafından oluşturulmuş gruplaşmalar ve hizipler parlamento dışında kurulan siyasal partileri meydana getirmişlerdir. Dernekler, sendikalar, kooperatifler, fikir kulüpleri, dinsel nitelikli kuruluşlar ve daha fazlası parlamento dışında kurulan partilerin çekirdeğini oluşturmuşlardır (Kapanı, 2018: 176). Oy hakkındaki genişleme; yani genel oy (her yurttaşın oy hakkına sahip olması) ve eşit oy (her yurttaşın tek oy hakkına sahip olması) siyasal hakların genişlemesini sağlamıştır. Buna bağlı olarak oy hakkındaki yaygınlaşma bir yandan ekonomik ve siyasal değişimi getirirken, öte yandan işçi sınıfının bir siyasal güç olarak ortaya çıkışına temel oluşturmuştur. Avrupa'da görülen 1830 İhtilalleri ve 1848 İhtilalleri başta seçme ve seçilme hakkı olmak üzere, siyasal ve toplumsal hakların elde edilmesi amacıyla meydana gelen ayaklanmalardır (Alkan, 2006: 136). Bu ihtilaller oy hakkındaki genişlemeye katkıda bulunmuştur.

Avrupa'yı baştanbaşa sarsan Napolyon savaşları, İngiltere'deki toprak soylularını ekonomik anlamda sarsmıştır. Toprak sahibi soylular parlamentodaki güçlerini tahıl ithalatına sınırlama getirmek için kullanınca, İngiltere'deki endüstri kesimiyle toprak soyluları karşı karşıya gelmiştir. 1815 Tahıl kanunları bu karşı karşıya gelişin temelini oluşturmuştur ve 1832 reformuna giden yolun açılmasına öncülük etmiştir. Tahıl kanunundan yana olanlar ve serbest ticaretten yana olanlar arasındaki mücadele ışığında kurulan dernekler ve birliklerin mücadeleleri sonucunda ortaya çıkan toplumsal denge ve siyasal doktrinler sistemi evrime zorlamıştır ve sonuçta 1832 reformu kabul edilmiştir. 1832 reform yasası İngiltere tarafından kabul edilmiştir. Böylece oy hakkında %7 oranında genişlemeye gidilmiştir (Göktürk, 2016: 257-258).

Bunu izleyen süreçte Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya gibi birçok Avrupa ülkesinde ihtilaller baş göstermeye başlamıştır. Ekonomik ve sosyal problemlere tepki olarak ortaya çıkan bu ihtilallere, 1848 İhtilalleri adı verilmiştir ve siyaset bilimi alan yazınına bu şekilde girmiştir. Çoğunlukla örgütlenmemiş hareketler olarak kabul edilen bu ihtilaller toplumda adeta domino etkisi yaratmıştır. Bu ihtilaller geniş toplum kesimlerindeki büyük hayal kırıklığının ve bu durumun ortaya çıkardığı huzursuzluk ortamının farklı toplumsal sınıflar ile meslek kollarının üyeleri arasında var olan geçici işbirliğinin sonucundan başka bir şey değildir. Yaşanan çatışmalar sonucunda ihtilallerin görüldüğü Almanya, Danimarka, İspanya ve Hollanda gibi Avrupa ülkelerinde yeni anayasalar ilan edilmiştir ve böylece Avrupa Parlamenter sistemin temellerini atmıştır. Şüphesiz bu sistemin temellerinin atılmasında işçiler, zanaatkarlar ve öğrenciler rol oynamış, Avrupa sokaklarında hükümeti eleştiren halk kitleleri haline gelmişlerdir (Düzcü, 2016: 54).

Uzun mücadeleler veren kitleler, 1884 yılındaki üçüncü reform yasası ile tarım işçilerine oy hakkı kazanmıştır. Buna 1918 yılında kadınlara verilen oy hakkı da eklenmiştir. Böylece İngiltere bir örnek olarak katılımcı demokrasiye adım adım geçmiştir. Bu süreç içerisinde hem parlamenter sistem, hem de siyasal partiler gelişim göstermişlerdir (Göktürk, 2016: 257-258).

İşte parlamento dışında doğan partilerin kaynağını bu ihtilallerde ön safları tutan halk kitleleri oluşturmuştur. Bahsi geçen ihtilaller günümüzde Avrupa’da var olan parlamenter sistemin şekillenmesinde etkili olmuştur.

Parlamento dışında doğan partiler öteki partilere göre yapısal bakımdan daha merkeziyetçi, ideolojik yönden de daha tutarlı ve disiplinlidir. Bu partiler genellikle kurulu düzeni değiştirmeyi amaçlayan ve bunu iktidara ağırlıklarını koyarak yapmaya çalışan sol eğilimli partilerdir. Faşist partiler, komünist partiler ve kurtuluş mücadelesi veren partiler parlamento dışında doğan partilere örnek verilebilir (Gökçe ve Saygılı, 2016).

Yirminci yüzyıla kadar siyasal partiler Duverger’in birinci tipi olan parlamento içinde kurulmuşlardır. Sosyalist partilerin kuruluşuna kadar parlamento dışı yapılanmalara çok az rastlanılmıştır (Duverger, 1993: 30). Günümüzde ise parlamento dışı partilerin sayısı oldukça fazladır. Hemen her demokratik ve anti demokratik yönetimlerde parlamento dışında örgütlenen siyasal partiler görülmektedir (Kapani, 2018: 176).

Kapani’nin (2018: 176-177) açıklamasına göre, Duverger’in sınıflaması çerçevesinde sunulan siyasal partilerin doğuşunu ve ilk örnekleri kabul edilen örnekler, Batı Avrupa ve ABD’de görülen örgütlenmelerdir ama Duverger modeli günümüzde, özellikle üçüncü dünya ülkelerindeki siyasal partiler düşünüldüğünde, genel bir inceleme ve karşılaştırma için kullanışlı sayılmaz. Nitekim dünyada birçok siyasal partinin (sayısı yüzlerle ifade edilebilmekte) Duverger’in bu sınıflamasına girmediğini söyleyebiliriz.

Güncel siyasal sistemde Kapani tarafından verilen sayının da değiştiği dikkatimizden kaçmamalıdır. Yeni devletlerin kurulduğu düşünülecek olursa ve var olan devletlerin yıkılma ihtimalleri göz önünde bulundurulacak olursa; dünya üzerindeki siyasal partileri sayılarla ifade etmek anlamsızlaşmaktadır. Günümüzde Duverger’in sınıflaması dışında, farklı etkenlerle kurulmuş siyasal partiler de bulunmaktadır. Bu nedenle partilerin ortaya çıkışlarını açıklarken farklı teorilere de değinmek çalışmamızın kapsamını genişletecektir. Böylece yalnız Duverger’in parlamento içinden doğan partileri ve parlamento dışından doğan partilerine bağımlı kalmaksızın daha geniş bir gelişim süreci irdelenmiş olacaktır.

2.2.2. Kriz-Tarihsel Durum Teorisi

Bu görüşe göre siyasal partiler bunalımlar sonucunda ortaya çıkan örgütlerdir. Meşruluk bunalımı, bütünleşme bunalımı ve katılma bunalımı sonucunda siyasal yaşamda yeni siyasal partiler ortaya çıkmıştır.

2.2.2.1. Meşruluk Bunalımı

Devlet mekanizmasını veya siyasal iktidarı kimler elinde tutacak? Bu kadroların sahipleri nasıl hükümet edecek? İşte meşruluk bunalımı veya krizi bu konulardaki anlaşmazlıktan ortaya çıkmaktadır. Bu bunalımın iktidardakilerin yönetme biçimine, bu kişilerin iktidara geliş yöntemlerine ve artan eleştirilere karşı yöneticilerin duyarsız davranmalarına veya bu yöneticilerin meydan okumalarına sonuç olarak doğduğu kabul edilmektedir. Bu bunalım genellikle monarşiler ile halk egemenliği arasındaki geçiş sürecinde ve sömürge yönetimleri ile bağımsız devletlerarasındaki geçiş sürecinde görülmektedir. Her iki bunalım durumunda da yeni siyasal partiler ortaya çıkmaktadır (Dursun, 2019: 260). Siyasal parti geleneğimizin önemli taşlarından olan ve 20. yüzyılın başlarında, Osmanlı devletinin son dönemlerinde varlık gösteren İttihat ve Terakki Partisi (İTP) bu biçimde ortaya çıkmış siyasal partilere bir örnek olarak gösterilebilir. İTP bir meşruluk bunalımı sonrasında ortaya çıkmıştır (Uzun, 2013: 8).

2.2.2.2. Bütünleşme Bunalımı veya Krizi

Din, dil ve ırk konusunda farklı özelliklere sahip topluluklardan bir ulus oluşturma girişimleri, bunalımlara yol açmaktadır. Bu farklı gruplardan bir ulus oluşturma çabası bütünleşme bunalımını ortaya çıkarmakta ve bu bunalımdan siyasal partiler oluşmaktadır. Azınlık gruplar devlet tarafından kurulmak istenen bir ulus düşüncesine ve merkezi otorite oluşturma çabasına karşı çıkmakta ve kendi farklılıklarını koruma amacıyla siyasal partiler kurmaktadır. Bu tip partiler daha çok din, dil, ırk bakımından homojen olmayan toplumlarda görülmektedir (Dursun, 2019: 261). Örneğin Almanya ve İtalya'da siyasal partilerin ortaya çıkışı entegrasyon kriziyle olmuştur (Atasever, 2013: 20).

2.2.2.3. Katılma Bunalımı veya Krizi

Bu bunalım siyasal yönetim mekanizmasına dâhil olmak isteyen birey veya gruplar ile ayrıcalıklı konumlarını toplumun diğer kesimleriyle paylaşmak istemeyen yöneticiler arasında ortaya çıkan toplumsal kriz sonucunda oluşan siyasal partilerin zeminini oluşturur. Diğer birey ve grupların yönetime katılma isteğini gayri meşru gören yönetici kesim, onların siyasal karar

alma mekanizmalarına katılmalarını istememektedir. Bunun bir sonucu olarak Aristokrasi ve kilisenin otoritesini zorlayan burjuva sınıfı yönetimden dışlanmaya çalışılmıştır ve sanayileşme ile ortaya çıkan yeni toplumsal sınıfların katılma istekleri modern siyasal partilerin doğmasını sağlamıştır (Dursun, 2019: 261-262).

Batı’da siyasal partiler katılma bunalımı sonucunda doğmuştur. Batı ülkelerinde liberal ve radikal partiler hükümdar ve aristokrasiye karşı kurulmuşlardır. Daha sonra da işçi partileri ve sosyalist partiler işçi sınıfının siyasal katılımını sağlama mücadelesi vermişlerdir (Atasever, 2013: 20).

2.2.3. Modernleşme teorisi

Modernleşme teorisi, çeşitli siyasal sistemlerde farklı sosyal, siyasal ve ekonomik boyutları bulunan siyasal partilerin, bazı fonksiyonları yerine getirmek için ortaya çıktıklarını açıklayan teoridir. Bu teorinin en bilinen siyaset düşünürleri La Palombara ve Weiner’dir. Onlar rejimler demokratik olsun, anti demokratik olsun fark etmeksizin siyasal partilerin ortaya çıkışını modernleşmenin doğal bir görünüşü olarak kabul etmişlerdir. Sanayileşme, kentleşme, haberleşme ve ulaşımdaki artış, okur-yazar oranının yükselmesi, kültürdeki laikleşme, kişi başına düşen milli gelirdeki artış gibi etkenler sosyal grupların örgütlenerek siyasal alana ağırlıklarını koyma çabalarına yönelmesine yol açmıştır (Dönmez, 2019: 268-269).

Modernleşme sürecinde özellikle sekülerleşme artmıştır ve siyasal piyasa ekonomisine geçilmiştir. Ayrıca sanayi toplumu oluşmaya başlamıştır. Modernleşen toplumlarda siyaset kutsal olma niteliğini kaybetmiş, seküler, dünyevi ve toplum üyelerinin ilgilenebilecekleri, etkileyebilecekleri ve değiştirebilecekleri bir faaliyet alanı haline gelmiştir. Piyasa ekonomisindeki gelişim ile geleneksel üretim ilişkileri değişmiş, yeni toplumsal sınıflar oluşmuş ve toplumda yeni tür ilişkiler kendisini göstermeye başlamıştır. Ayrıca sanayi toplumuna geçiş sürecinde yüz yüze ilişkilerin oluşmasını sağlayan “biz” bilinci yerini yazılı kuralların egemen olduğu “ben” bilincine bırakmıştır. Devlet sanayileşen toplumlarda hayatın her sahasına müdahale etme, toplumsal ilişkileri ve yapıları yukarıdan erk yoluyla yeniden tahsis etme imkânı bulmuş ve bu doğrultuda bir yapı kazanmıştır. Modernleşme devletin toplum üzerindeki kontrolünü arttırmış, bu durum haberleşme ve imkânlardaki ulusal planlamayı örgütlemiş ve sosyal hareketliliği arttırmıştır. Giderek artan talepler bireylerin katılım taleplerinde de artışı ortaya çıkarmıştır. Buna bağlı olarak artan katılım talepleri yeni partilerin ortaya çıkmasında uyarıcı ve yönlendirici roller oynamaya başlamıştır (Dursun,

2019: 260). Yani, modernleşme siyasal katılmayı geliştirmiştir ve siyasal katılma da siyasal örgütlenmeyi geliştirmiştir (Dönmez, 2019: 269).

Modernleşen toplumlarda mutlaka siyasal partiler bulunmaktadır. Partisi olmayan toplumlar geleneksel toplumlar olarak kabul edilmektedir. Siyasal partilerin doğuş teorilerini incelenen bu bölüm sonlandırılırken şunu söylemek mümkündür, toplumsal modernleşme siyasal katılımın artmasına, artan siyasal katılma da yeni partilerin doğuşuna kaynaklık etmiştir (Dursun, 2019: 260).

Günümüzde dünyadaki siyasal sistemlerin neredeyse tamamında siyasal partiler bulunmaktadır ve seçimler bir şekilde, değişik usul ve kurallara bağlı olsa da uygulanmaktadır. Yine de bu tüm yönetimlerde siyasal parti bulunduğu anlamına gelmemektedir. Bazı sistemler otoriter ya da totaliter biçimlere sahipken; bazı ülkelerde hala geleneksel yönetim modelleri de uygulanmaktadır. Burada net olarak ifade edilebilecek konu şudur: modern demokratik sistemlerde siyasal partiler görülmektedir ve bu partilerin ortaya çıkış nedenleri ile dönemleri farklılıklar göstermektedir. Siyasal partilerin görülmediği toplumlar ise geleneksel toplumlardır ve günümüzde geleneksel toplumların sayısı oldukça azdır.

2.3. Siyasal Partinin İşlevleri

Demokrasiler biçiminde yönetilen ülkeler için siyasal partiler vazgeçilmez öneme sahiptir. Günümüz demokrasileri temsili demokrasiler biçiminde işlemektedir ve temsili demokrasiler siyasal partiler olmadan sağlıklı işleyemez. Siyasal partilerin önemi toplum ile devlet aygıtları arasında köprü olma görevi üstlenmesinden ileri gelmektedir (Arslan, 2016: 170). Yani seçilenlerin yönettiği devlet aygıtı ile onun seçilmesinde rol oynayan toplum arasındaki bağı kuran araç siyasal partilerdir.

Temsili demokrasilerin egemen olduğu bir yapıda siyasal partiler temsil yetkisini kullanan meşru mekanizmalar olarak vücut bulmuştur; bu meşruluğunu ise halka dayandırarak seçimler yoluyla kazanmış, sahip olduğu üye kitlesi sayesinde pekiştirmiş ve sonunda sürekli ve istikrarlı oluşuyla tamamlamıştır. Bu nedenle ülkeleri ve siyasetleri anlamak için siyasal yapının temel kavramlarından olan siyasal partilerin incelenmesi büyük öneme haizdir.

Yukarıda siyasal partiyi tanımladık, gelişiminden söz ettik. Peki, siyasal partiler ne işe yaramaktadır? Onları siyaset bilimi alanında vazgeçilmez hale getiren nedir? Yani özetle, siyasal partilerin işlevleri nelerdir?

Türküne'ye (2013: 337) göre, siyasal partilerin işlevleri bulundukları siyasal sisteme göre farklılaşmaktadır. Bu nedenle siyasal partilerin işlevlerini başlıklara ayırmak çok sağlıklı olmayacaktır. Yine de, siyasal parti ne iş yapar konusunu irdelemek amacıyla bir genelleme yaparsak; temsil, siyasal devşirme, politika belirleme, menfaatlerin birleştirilmesi, siyasal sosyalleşme ve mobilizasyon, hükümetin organizasyonu şeklinde sıralanabilir. Bu çalışmada siyasal partilerin işlevlerine ana hatlarıyla yer verilmiş, bu işlevler başlıklara ayrılmış ve yukarıda verilmiş olan sıraya göre başlıklar kısaca açıklanmıştır.

2.3.1. Temsil

Çağdaş demokrasilerde, yönetimler temsili demokrasiler biçimindedir. Siyasal partiler, temsili kurumsallaştırmıştır. Bu nedenle siyasal partilerin asli işlevi halkı temsil etmektir. Hem üyelerinin hem de seçmenlerinin siyasal görüşlerini ve tercihlerini siyasal sisteme taşımak siyasal partilerin temsil görevidir (Türküne, 2013: 337).

Siyasal partiler, parlamento ve yerel yönetimler gibi demokratik kuruluşlar vasıtasıyla seçmenlerin kendi sandalyeleri üzerinden temsil edilmesini sağlarlar. Seçmen istekleri ve tercihleri bu yolla siyasal sisteme taşınmış olur. Bu yönüyle ana işlevi temsil olan siyasal partiler demokrasilerin uygulayıcısı rolünü üstlenmiştir (İba, 2019: 29).

2.3.2. Siyasal Devşirme

Siyasal partilerin önemli fonksiyonlarından biri de, siyasal personel, yöneticilerin ve liderlerin belirlenmesi işlevidir. Modern sistemlerde demokratik olsun, demokratik olmasın bütün parti liderleri o parti içerisinde çıkar. Siyasal devşirmenin temel amacı devletin yönetim kadrolarının bulundukları konumlardaki görevleri yerine getirebilecek yeterliliğe sahip insanlar tarafından doldurulmasını sağlamaktır (Dönmez, 2019: 271).

2.3.3. Politikaların Belirlenmesi

Hedef belirleme denilen bu işlevde, siyasal partiler kolektif hedef belirleme ve bazı zamanlar bu hedefleri gerçekleştirme araçları olmuşlardır. Siyasal partiler bu hedefler doğrultusunda hükümet programlarını belirlemektedirler ve bu yolla halk desteğini sağlamayı amaçlamaktadırlar. Konferanslar, toplantılar, bildiriler siyasal partilerin politikalarını belirlerken kullandıkları yöntemlerdir. Partiler bu yolla halka hedeflerini anlatabilmekte, halka alternatifler sunabilmekte ve parti programlarını halk ile paylaşılabilmektedir. Ama bilinmelidir ki, parti programları özünde bürokrasi

tarafından belirlenmektedir ve kamu kurumlarından ve çıkar gruplarından gelebilecek baskılar sonucunda, iç ve dış baskılar yoluyla değiştirilmeleri gayet mümkündür (Arslan, 2016: 173-174).

2.3.4. Menfaatlerin Birleştirilmesi

Siyasal partiler çeşitli çıkarların birleştirilmesinde rol oynamaktadırlar. Genellikle işverenler veya işçiler çeşitli çıkarlarını arttırmak veya savunmak için siyasal partileri araç olarak kullanırlar. Özellikle ulusalcı partiler farklı nitelikte birçok çıkar grubunu dengelemek durumundadır ve bu zor bir iştir. Anayasal partiler ise seçim rekabeti nedeniyle çıkarları dengelemek ve birleştirmek zorundadır. Çıkarların birleştirilmesi ve savunulması tekeli partiler için dahi oldukça güçtür (Heywood, 2018: 343-344).

2.3.5. Siyasal Sosyalleşme ve Mobilizasyon

Günümüzde “kamuoyu” diye adlandırılan bu fonksiyonun temel amacı kitleleri hukuksal, siyasal ve toplumsal hakları konusunda bilinçlendirmektir. Hukuksal haklar konusunda uyanık duruma getirilmesi, bazı konularda canlı tutulması ve gerektiğinde protestolar yapılması toplumu harekete geçirme işlevinde kitlelere öğretilen davranışlar olmuştur. Özellikle 1850’li yıllardan sonra ortaya çıkan kitle partilerinin üyelerinin eğitimini, onların bir araya gelmelerini ve dayanışma içerisinde hareket etmelerini gerçekleştiren bir işlevdir. Bu amaçla şenlik toplantıları düzenlemek moda olmuştur. Kitlelere örgütlenme durumunda güçlü olabileceği öğretilmeye çalışılmıştır (Arslan, 2016: 173-174). Siyasal sosyalleşme işlevi, mevcut siyasal kültürün benimsenmesi ve sürdürülmesinin yanında yeni değer ve inançların oluşturulması sürecini de kapsamaktadır (Türküne, 2013: 337).

2.3.6. Hükümetin Organizasyonu

Yasama ve yürütme organı siyasal partiler tarafından kullanılan araçlardır; bunların sahiplik hakkı siyasal partilere aittir. Partiler belirledikleri politikalar ve programlarla yasama ve yürütme organlarını biçimlendirir. Devlete yön ve biçim verirler. Yasama ve yürütme sorumluluğunu doğrudan üstlenirler (Türküne, 2013: 337).

Yasama ve yürütme sorumluluğunu üstlenen siyasal partinin toplumun problemlerini ve ihtiyaçlarını tespit etme, bu problemlerin giderilebilmesi için alternatif politikalar üretme, olası sonuçları hesaplayarak tercih edilecek politika hakkında öngöründe bulunma, seçilen politikanın doğru ve adil olarak uygulanmasını sağlama görevleri bulunmaktadır. Uygulanan politikaların sonucu beklenenin dışında ya da daha negatif olursa gerekli önlemleri

alıp reformları uygulama görevi de siyasal parti tarafından üstlenilmiştir (Gençoğlu, 2018: 90).

Siyasal partiler demokrasinin gerçekleştirilmesinde araç olarak görülmektedir; bu araç için yukarıda saydığımız temel işlevler siyasal parti diye adlandırdığımız her örgütsel yapıda bulunmaktadır. Siyasal partilerin bunlar dışında farklı işlevleri de bulunabilir ki bu işlevler içerisinde bulunduğu toplumun tarihsel, sosyal, kültürel yapısına da bağlıdır. Siyasal partiler işleyiş ve yapı bakımından farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle parti fonksiyon ve işlevlerini yukarıdaki maddelerle sınırlandırmak doğru olmayacaktır. Siyasal parti ve işlevleri düşünülürken yukarıdaki işlevlerin genel bir çerçeveyi oluşturduğu akıldan çıkarılmamalıdır.

2.4. Siyasal Parti Tipleri

Siyasal partiler, devletle ve halk ile kurdukları ilişkiler yönüyle değişik tipolojik özellikler gösterebilir. Siyasal partiler arasında içyapı, örgütlenme, sosyal taban, ideoloji gibi özellikler bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Bu nedenle siyaset bilimciler siyasal partileri tiplere ayırarak gruplandırmışlardır. Böylece siyasal partiler; yapılarına, işlevlerine, disiplinli olup olmamalarına ve türdeşliklerine göre sınıflara ayrılmıştır (Dönmez, 2019: 272).

Dönmez'in eserinden alınmış bu tablo siyasal parti tiplerinin yapılarına, işlevlerine, disiplin durumlarına ve türdeşliklerine göre başlıklara ayrılmasında rehber olmuştur. Bu sınıflandırmaya ek olarak hepsini yakala ve kartel parti tipleride siyasal parti tipleri başlığı altında incelenmiştir.

2.4.1. Yapılarına Göre Siyasal Partiler

Siyasal partileri yapılarına göre sınıflandırırken Duverger tipolojisine referans verilmesi oldukça önemlidir. Şüphesiz bunun nedeni siyasal partileri yapılarına göre sınıflandıran düşünürün Duverger olmasıdır. Bu tipolojiye göre siyasal partiler kadro partileri ve kitle partileri olarak ikiye ayrılır (Duverger, 1993: 106).

2.4.1.1. Kadro Partileri

Aristokrasi (toprağa bağlı soylular) ile burjuvazi (kentli soylular) arasındaki mücadeleler sonucunda oluşan hizipleşmeler ve bu hizipleşmelerin meydana getirdiği komitelerin mecliste gruplaşmalar oluşturması ve bu grupların yerel komitelerle bağlar kurması ile siyasal parti oluşumu siyaset sahnesindeki yerini almıştır. İşte bu ilk parti tipine kadro partileri adını verilmektedir (Kışlalı, 2018: 277-278).

İlk örneklerine 19. yüzyılda rastlanan kadro partileri, sınırlı oy uygulamalarının var olduğu dönemde, kapitalist sermaye sahiplerinin mali desteği ile gelişme göstermiştir. Oy hakkının genişlemesiyle kadro partileri kitlelere doğru genişler gibi görünerek esnekleşmeye çalışmıştır. İngiliz Liberal partisi ve Muhafazakâr parti ile ABD’de ön seçim uygulamasına geçilmesi bu çabalara örnek oluşturmaktadır.

Kadro partileri seçimlere hazırlanırken, kampanya yürütürken ve adaylar ile teması muhafaza ederken, seçkinlerin bir araya getirilmesine özen gösterir. Nüfuzlu kişiler, teknisyenler ve mali güç sahipleri bu partinin seçim kampanyalarında adayları destekleme rolünü üstlenir.

Burada önemli olan üyelerin niteliğidir. Kadro partilerinde üye belirleme işlemi kişilerin yeteneklerine veya özel durumuna ve salt bireysel niteliklerine bakılarak yapılır. Yapılan işlem tamamen kişiseldir. Seçim az kişiyi kapsar, sıkı ve kapalı bir sisteme dayanır.

Günümüzde salt kadro partilerinin sayısı fazla değildir. Bunun nedeni kadro partilerinin de zamanla kitle partileri gibi, göstermelikte olsa üye devşirme yoluna gitmeleridir. Günümüzde Amerikan partileri kadro parti tipine örnek oluşturmaktadır.

Burada Amerikan partilerinde uygulanan ön seçim sisteminin, bu partileri kitle partilerine yaklaştırdığı da vurgulanmalıdır. Yine de kitle partilerine özgü ocak örgütlenmesinden söz etmek mümkün değildir. Özellikle mali yönden Amerikan partilerinin kadro partisi tipini oluşturdukları açıktır. Çünkü bu partilerin mali gücü üye aidatlarına dayanmaz. Öte yandan, kitle partilerine özgü ön seçim sistemi ABD siyasal partileri tarafından da uygulanmasına rağmen, bu partiler kitle partileri içerisinde görülmemekte; kadro partisi örneği olarak kabul edilmektedir (Duverger, 1993: 107-110).

2.4.1.2. Kitle Partileri

Kitle partilerinin gelişimi oy hakkının genelliği ilkesinin kabul edilmesine bağlanmıştır ama bu hemen gerçekleşmemiştir. Kitle partilerinin ilk örnekleri Duverger’in Siyasal Partiler eserinde yer verdiği kitle partileri bölümünde anlatıldığı üzere aşağıda sayılacak özelliklerden yoksun görünmektedir.

Kitle partilerinin siyasal ve mali temelleri henüz mevcut olmadığından; ilk kitle partisi oluşumları ne üyeleri kapitalist finansmanların etkisinden kurtarabiliyorlardı ne de kitlelere eğitim vererek siyasal hayata nüfuz edebilmişlerdir. ABD hariç, genel oyun kabulü sosyalist partilerin gelişimine katkıda bulunmuştur. Bu gelişim de birden bire olmamıştır. Üyelerinin kayıtlarının yapılması, aidatların toplanması, seçimlerin özerk biçimde

finans edilmesi; yavaş yavaş gelişim göstermiştir. 1914-1918 savaş arifesine gelindiğinde ise kitle partilerinin hacmi oldukça büyümüştür ve Avrupa sosyalist partileri daha önceki kadro partilerinden derin çizgilerle ayrılan, büyük insan topluluklarını içerir olmuşlardır. Özellikle oldukça geniş hacme sahip olan Alman Sosyalist Partisi (bir milyondan fazla üyesi ve yaklaşık iki milyon Marklık bütçesi ile) dönemin ulus devletlerine meydan okuyacak büyüklükte gerçek bir devleti meydana getirmiştir (Düverger, 1993: 110). Bu açıdan, 20. yüzyıl başları kitle partilerinin büyüdüğü ve güç kazandığı dönem olmuştur ve böylece kitle partileri kadro partilerinden ayrılan özellikleriyle siyaseti yönlendirmeye başlamışlardır. Peki, yukarıda açıklanan kadro partilerinden kitle partilerini ayıran özellikler nelerdir?

Kitle partilerinin örneğini kara Avrupası'nın siyasal partileri oluşturmaktadır. Ocak örgütlenme tipine sahip olan bu partiler geniş bir örgüte ve devamlı bir bürokrasiye sahiptir. Kitle partileri için doktrin oldukça önemlidir (Özbudun, 1964: 29). Kitle partileri belli bir ideolojiye sahiptir ve parti politikasını bu ideoloji belirler. Kitle partileri mali gücünü üye aidatlarından alması nedeniyle geniş bir üye kitlesi barındırmak durumundadır. Bu üyeler için parti disiplini de oldukça önemlidir. Kitle partilerinden söz ederken, parti içi demokrasiye de değinmek oldukça önemlidir. Çünkü kitle partilerinde bir parti içi demokrasiden söz etmek mümkündür (Çam, 2011: 445). Kitle partisi üyeleri ekonomik bakımdan güçsüz olmalarının yanında eğitim düzeyi düşük bireyler olmaları nedeniyle, bu partiler bir çeşit gece okulu işlevini yerine getirmişlerdir (Kışlalı, 2018: 278-279). Kitle partileri temsilcisi olduğu sınıfları siyasal bakımdan eğitime ve ülkenin yönetimini ele alacak elitleri yetiştirme görevini üstlenmiştir. Bu nedenle üyeler kitle partileri için öz madde ve faaliyet malzemesi anlamına gelmektedir. Üyeleri olmadığı takdirde parti öğrencisi olmayan bir öğretmene benzer. Günümüzde Fransız Sosyalist Partisi kitle partisine örnek oluşturmaktadır (Duverger, 1993: 107).

2.4.2. İşlevlerine Göre Siyasal Partiler

Siyasal partileri tipolojik olarak işlevlere ayıran düşünür Sigmund Neumann olmuştur. Amerikalı siyaset bilimci siyasal partileri bireysel temsil partileri ve sosyal bütünleşme partileri biçiminde sınıflandırmıştır. Neumann tarafından yapılan tipolojik sınıflandırmaya göre siyasal partilerin hitap ettikleri kitleler ve seçmenleriyle kurdukları ilişkiler önemlidir. İşte Neumann sınıflandırmasını ortaya çıkaran da bu ilişkidir (Gökçe ve Saygılı, 2016).

Sosyal bütünleşme partileri de kendi içerisinde iki kategoriye ayrılmaktadır; bunlar demokratik bütünleşme partileri ve totaliter bütünleşme partileridir.

Aslına bakılırsa siyasal partiler yapılarına göre ve işlevlerine göre sınıflandırıldığında, ortaya çıkan ayrımlar paralellik göstermektedir. Buna göre, yapısal ayırmada görülen kadro partileri ile işlevsel ayırmada görülen bireysel temsil partileri ve yapısal ayırmada görülen kitle partileri ile işlevsel ayırmada görülen demokratik bütünleşme partileri benzer tabanlar üzerine inşa edilmiştir. Aralarındaki fark Duverger sınıflandırmasında partilerin yapısı ve örgütsel özellikleri dikkate alınırken, Neuman sınıflandırmasında partilerin işlevlerinde kendisini göstermektedir (Gökçe ve Saygılı, 2016).

2.4.2.1. Bireysel Temsil Partileri

Bireysel temsil partileri belli toplumsal grupların taleplerini dile getirmektedir. Bu partilerin en temel amacı seçimlerde alabildiği kadar oy almaktır. Bu partiler kamuoyunu değiştirmek yerine onu etkilemeyi, olduğu gibi yansıtmayı ve temsil etmeyi istemektedirler. Bireysel temsil partilerinin parlamento dışı örgütleri yalnız seçim zamanlarında gerekli görülmektedir. Seçim dışı zamanlarda bu partilerin parti dışı örgütleri gerekli görülmez. Üyelerin siyaset dışı faaliyetleri partinin ilgi alanına girmez. Üyelerin katılımı oy kullanmak ve seçim çalışmalarına katılmakla sınırlıdır. Partinin sahip olduğu siyasal düşünceler sistemli, kapsamlı ve ideolojik mahiyetli değildir. Geniş seçmen kitlesine ulaşmak partinin amaçları arasındadır (Gökçe ve Saygılı, 2016).

2.4.2.2. Sosyal Bütünleşme Partileri

Sosyal bütünleşme partileri, üyelerini bir camianın içerisine dâhil etmektedir. Bu partilerin amaçlarından bazıları kitleleri siyasal açıdan sosyalleştirmek, eğitmek ve mobilize etmek şeklinde sıralanabilir. Bu nedenle üyelerin sosyal yaşamları ve kişisel alanları partinin faaliyet alanını oluşturmaktadır. Üyeler parti faaliyetlerine yoğun olarak katılırlar. Öyle ki bazı totaliter rejimlerde parti üyesinin özel hayatı tamamen ortadan kalkar ve kişinin yaşamındaki tüm alanlar parti tarafından düzenlenir. Demokratik bütünleşme partileri ise üyelerin partiyle bağ dereceleri açısından bireysel temsil partileri ile totaliter bütünleşme partileri arasındadır. Bu partide parti ile üyeler arasında kurulmuş bağ totaliter partiden zayıf, bireysel temsil partilerinden kuvvetlidir (Gökçe ve Saygılı, 2016).

Sosyal bütünleşme partileri sınıf ve dini farklılıkların yansıması olarak şekillenmiştir. Meşruluğunu faşizm ve yeni kurulan demokratik kurumlara karşı verdiği mücadeleye dayandıran parti tipi köylü hareketi, işçi ve kadın birlikleri gibi güçlü toplumsal hareketler vasıtası ve bağlı oldukları kurumlar aracılığı ile yetkilerini kullanan, yapısal bakımdan güçlü örgütlerdir (Atasever, 2013: 23).

2.4.3. Disiplinli olup olmamalarına göre siyasal partiler

Siyasal parti tipi olarak siyasal parti liderlerinin, parti üyeleri ile parlamento mensubu partililer üzerindeki disiplinlerinin derecesine göre ortaya çıkan ikili ayrımdır. Buna göre siyasal partiler serbest veya disiplinli şeklinde ikiye ayrılmaktadır (Dönmez, 2019: 276). Sol eğilimli siyasal partiler disiplinli parti örneklerini oluşturmaktadır; buna göre işçi partileri disiplinli siyasal partilerdir (Gökçe ve Saygılı, 2016).

2.4.4. Türdeşlik yönünden siyasal partiler

Siyasal partiler, türdeşlik yönünden de ikiye ayrılmaktadır; türdeş partiler ve türdeş olmayan partiler. Yukarıda Dönmez'in eserinden alınmış siyasal parti tipleri tablosu kullanılarak bazı başlıklandırmalar yapılmış ve açıklamalarda bulunulmuştur. Bu bölümün devamı ise yine parti tiplerinden olan hepsini yakala partilerine ve kartel parti tipine yer verilecektir.

2.4.5. Hepsini Yakala Partisi

Batı Avrupa'da 1945 yılı sonrasında sosyoekonomik yapıda meydana gelen değişim ile birlikte, yaşam standartları ve eğitim seviyesi yükselmeye başlamıştır. Bu durumun bir sonucu olarak toplumun eski yapısı kristalize olmuştur. Mevcut ekonomik durumda hazırlanan sosyal refah programları tek bir zümreyi değil de tüm toplumu kapsayıcı nitelikte düşünülmüş, bunun gereği olarak siyasal partiler herkesi kuşatıcı hale gelmişlerdir. İşte hepsini yakala (catch-all parti) tipini ortaya çıkaran en önemli faktör bu gelişmelerdir (Atasever, 2013: 24).

Catch-all Party biçiminde de kullanılan "Hepsini yakala partisi" Otto Kirchheimer'in siyasal parti tiplerine kazandırdığı bir ayrımdır. Bu parti tipinde siyasal partiler elde edebilecekleri en yüksek oy oranına ulaşabilmek için içlerini doldurdıkları ideolojik fikirlerden vazgeçme yoluna giderler. ABD'deki iki parti tipi olan Cumhuriyetçi Parti ve Demokrat Parti, bu tip partilere örnek verilebilir. Bunlar toplumun tüm kesimlerini temsil etmeyi amaçlayan renksiz partilerdir (İba, 2019: 37).

Siyasal partiler tarihsel süreçte olgunlaştıkça herkesi kucaklama eğilimi göstermeye başlamıştır. Bu partiler üyelik sisteminden çok televizyon gibi iletişim araçları vasıtasıyla toplumla bağ kuran partilerdir. Bu tür partiler toplumsal bir grubun çıkarlarına göre hareket etmez, ulusal idealleri araç olarak kullanırlar. Çoğunluğu temsil eden bir parti herkesi kucaklayacak nitelikleri kendisinde barındırmalıdır. Bu nedenle toplayıcı partilerin belli bir ideolojiye bağlı olması beklenemez. Bu partiler tüm imkânları zorlayarak,

bulabilecekleri her yerde seçmen desteği aramaktadırlar. Bu partilerin amacı temsil etmekten çok yönetmektir (Hague ve Harrop, 2016: 201).

2.4.6. Kartel Parti

Devlet yardımlarına bağımlı olan bu parti tipi, Katz ve Mair tarafından siyasal partilerin tipolojik sınıflandırmasına dâhil edilmiştir. Bu düşünürler bu tip partilerin ortaya çıkışını siyasal partilerin merkez örgütlerinde bulunan yöneticiler ile parti üyeleri arasındaki güvensizliğe dayandırmaktadır. Üye aidatlarıyla varlığını sürdüren partiler, üyeleriyle güven sorunu yaşamaya (üyelerinin sadakatlerinden kuşku duymak) başladıkları anda maddi sıkıntılar baş göstermiştir. Bu durumun sonucunda partilerin devlet yardımından yararlanma istekleri ve eğilimleri artmıştır. Oluşan durumun sonucu olarak, partiler bir süre sonra devlete bağımlı hale gelmişlerdir (Gökçe ve Saygılı, 2016). Üyeleriyle zayıf bağları olan kartel partisi artık devletin elinde bir araç konumuna geçmiştir.

Kartel partilerin ortaya çıkışı, siyasal partilerin devlet kaynaklarını giderek daha fazla kullanmaları ve siyasal yarışmayı sınırlamak amacıyla yeni partilerin sisteme girişlerini engellemeye çalışmaları ile olmuştur. Son dönemlerde siyasal partiler ile devlet arasında hiç olmadığı kadar sıkı yakınlık bulunmaktadır. Sistemde başarı kazanan kartel partileri, diğer partilerin sisteme girişlerine hukuksal engeller koymaktadır.

Yeni partilerin sisteme girişlerini engelleyen bir başka durum ise mevcut siyasal partilerin kazandıkları büyüklükte devletten yardım koparmalarına karşın yeni partilerin destek bulamamalarıdır. Yani devlet yardımları öz evlat niteliği kazandırılmış mevcut partilere hizmet ederken, yeni partiler bu yardımlardan yararlanamamaktadır. Bu sistemde devlet siyasal partiler tarafından ele geçirilmiştir ve kurallar bu partiler tarafından belirlendiğinden, devlet zenginleşme aracı olarak görülmektedir (İba, 2019: 37-38).

Kartel partisinin üye yapılanması gevşektir. Partiye üye olanların üye olmayanlardan farkı yoktur. Bu partiler seçim odaklı ve sermaye esaslı kampanyalar yürütür (Gökçe ve Saygılı, 2016). Bu partilerin sistemdeki diğer partilerle arasında örtülü bir anlaşma vardır. Devlet tarafından yutulmuş olan siyasal parti, “yarı devlet temsilcisi” ya da “yarı resmi”(para official) niteliğine bürünmüştür (İba, 2019: 38-39). Bu durumun doğal bir sonucu olarak, kartel tipi partiler de politizasyon ile birlikte siyasal ilgisizliğe ve klasik siyasal güçlerin erozyonuna yol açabilmektedir (Gökçe ve Saygılı, 2016).

2.5. Siyasal Parti Sistemleri

Siyasal sistemde bulunan partiler arasındaki rekabet veya işbirliği olasılığı siyasal parti sistemini oluşturur. Bu alanda yapılan ilk çalışmaların sahibi Maurice Duverger'dir ve siyasal sistemde bulunan partileri sınıflandırırken parti sayılarını esas almaktadır. Daha sonra Sartori bu sınıflamaya siyasal partiler arasındaki ideolojik mesafe kriterini de eklemiştir (Atılgan ve Aytekin, 2017: 245-246). Daha sonra parti disiplini ve partilerin kurumsallaşması da parti sisteminin kriterleri haline gelmiştir. Mainwaring'ın araştırmalarına göre partilerin yapısındaki kurumsallaşma, siyasal yapıyı ve süreci etkileyen önemli bir unsurdur. Bu analiz parti sayılarının yanına partilerin kurumsallaşmasını, buna bağlı olarak siyasal sistemin istikrarlı olup olmamasını yerleştirmektedir (Türküne, 2013: 344-346).

2.5.1. Sayı Kriteri

Parti sistemlerini sınıflandırmanın en kolay yolu, sistemde bulunan partileri saymaktır. Sistemde bulunan bir, iki veya çok sayıda parti (Roskin vd., 2012: 239) sınıflandırmanın temel başlıklarını oluşturmaktadır. Sistemdeki partileri sayılarına göre sınıflandıran düşünür ise Duverger'dir. Buna göre yapılan sınıflandırmaya göre tek parti, iki parti ve çok parti sistemleri aşağıda yer almaktadır.

2.5.1.1. *Tek partili siyasal sistemler*

Kimi siyaset bilimciler, sistemi gerçek tek partili sistemler veya tek partili gibi işleyen sistemler olarak sınıflandırmaktadır. Bu ayrımın kaynağını Hindistan gibi çok partinin bulunduğu ama tek bir partinin iktidarı domine ettiği sistemler oluşturmaktadır (Kışlalı, 2018: 292). Bakış açılarındaki farklılıklar tek partili sistemler hakkında itilaflar oluştursa da, tek partili sistemlerin en belirgin tipini komünist ve faşist partiler oluşturur. Bu sistem kendi içerisinde dört guruba ayrılır: totaliter parti sistemleri, otoriter parti sistemleri, hâkim parti sistemi ve hegemonik parti sistemi (Öztekin, 2011: 116).

Belli bir ideolojiye sahip olan, bu ideolojinin temelini de güçlü devlet anlayışıyla oluşturmuştur. Toplumu bu ideoloji çerçevesinde yönlendirmeyi ve kontrol etmeyi amaçlayan yönetim biçimleri, totaliter parti sistemleri olarak adlandırılır. İkinci bir tek parti sistemi olan otoriter parti sistemleri ise genellikle az gelişmiş ülkelerde görülen bir modeldir. Toplumdaki siyasal güçler geleneksel yapılara dayanmaktadır (Mutlusu, 2001: 85-86).

Bu yönetim biçiminde anayasallık ilkesi ihmal edilmiştir. Yönetilenler, yönetenler karşısında kendilerini korunmasız bulurlar. Örgütlenme

sınırlanmıştır. Siyasal parti veya dernek kurmak devlet denetimindedir. Muhalif toplumsal hareketler ve siyasal partiler sıkı denetime tabidir. Seçimler ve propaganda faaliyetleri sıkı gözetim ve baskı altındadır (Gençoğlu, 2018: 101-102).

Hâkim parti sisteminde, mevcut siyasal sistemde birden fazla siyasal parti görülmektedir. Bununla birlikte, bu partilerden biri seçimlerde daha fazla ön plana çıkarak, iktidarı ele geçirme gücüne sahip olur. Bu ön plana çıkma durumu bir süreklilik ve kararlılık gösterirse bir üstün partinin ortaya çıktığını söylemek mümkündür (Kapani, 2018: 193). Günümüzde üstün partinin başlıca örneği olarak Putin liderliğindeki Rusya gösterilebilir.

Hâkim parti modelinde siyasal sistemde bir muhalefet olduğundan söz edilebilir ve bu muhalefet siyasal karar alma süreçlerini etkileme gücüne sahiptir. Muhalefet seçimlerde yarışır fakat kazanma ihtimali oldukça düşüktür. Günümüzde, bazı demokratik sistemler hâkim parti modeline sahiptir fakat bu modelin ömrü fazla uzun değildir. Çünkü seçmenler zaman içerisinde hâkim partinin yozlaşmasından ve beceriksizliğinden bıktıkları için değişime giderler. Örneğin Meksika 2000 yılında iktidarı Vicente'nin Muhafazakâr Milliyetçi Hareket Partisi (PAN) ile hâkim parti sisteminden çok parti sistemine taşınmıştır. Nispeten benzer biçimde, Hindistan'da hâkim role sahip Kongre Partisi uzun süren iktidar sahipliğinden sonra seçimi kaybederek hâkim pozisyonunu bırakan siyasal partilerdendir (Roskin vd., 2012: 241).

Son olarak bir tek parti modelinde de hegemon durumda olan partiler, iktidarda mutlak bir üstünlüğe sahiptir. Sistemde bir tek parti modeli mevcutsa, eşit şartlarda yürütülen seçimlerden ve süreçlerden söz edilemez. Hegemon olan parti dışında başka partiler sistemde bulunsa da bunlar muhalefet partisi değil, o hegemonun çıkarlarına hizmet eden uydu partilerdir. Bu sistemde partiler arası rekabet veya iktidarın el değiştirmesi söz konusu değildir. Örneğin Polonya, Çin Halk Cumhuriyeti gibi bazı ülkelerde iktidar partisi dışında siyasal partiler kurulmuştur ama bunların iktidara gelmesi imkân dâhilinde değildir. Bu partiler daha çok iktidarda bulunan partilerin düşünce ve görüşlerini topluma benimsetmek için kurulmuş örgütler niteliğindedir (Kapani, 2018: 193- 194).

Hâkim parti modeli ve hegemon parti modeli siyasal sisteme, birçok partili yapı görünümü vermektedir. Sistemde mevcut birden fazla parti olması bu çıkarımda bulunulmasına imkan verse de, aslında tek parti modellerine uygun bir işleyiş söz konusudur. Siyasal sistemde birden fazla siyasal parti bulunmasına rağmen, tek bir parti iktidarı kontrol etmektedir.

Bu ikili görünümü nedeniyle Kapani (2018: 194-195) bu iki parti modelini “karmaşık tek parti sistemleri” olarak sınıflandırmıştır.

Siyasal parti sistemlerinin durumu sistemde bulunan parti sayılarına bakılarak sınıflandırmaya tabi tutulduğu düşünüldüğünde, Kapani’nin vurguladığı gibi sistemde bulunan Siyasal partiler sayılarına bakılarak değerlendirilecek olursa aslında bir tek parti modelinden söz etmenin güç olduğunu söyleyebiliriz. Bu da bizi aslında bir tek parti modelinin varlığından söz edilemez sonucuna götürmektedir.

2.5.1.2. İki Partili Siyasal Sistemler

İktidar yarışında neredeyse eşit rekabet gücüne sahip iki partinin bulunduğu siyasal sistemlere, iki partili siyasal sistem sınıflandırması yapılmaktadır. Bu sistemin üç temel kriterinden söz edilebilir:

“Belirli sayıdaki ikincil partiler bulunmasına rağmen sadece iki parti iktidarı kazanma yönünde gerçekçi bir şansa sahip olma yeterliliğine ve kanuni güce ulaşabilirler. Daha büyük parti tek başına yönetmeye hak kazanırken, genelde hükümete dair çoğunluk ümidiyle diğer partiler muhalefeti oluştururlar. İktidar bu partiler arasında sırayla tecrübe edilir. Her ikisi de seçilebilir.”(Heywood, 2018: 374).

Gençoğlu (2018: 105) iki partili siyasal sistemleri “hükümet etme hakkının iki parti arasında gidip geldiği sistemler” şeklinde tanımlamaktadır. Yani sistemde var olan iki partinin hükümeti kazanma çoğunluğunu elde etme olasılığı yüksektir. Bu modelin en bilinen örneği seçimlerin geleneksel olarak Demokrat Parti ile Cumhuriyetçi Parti arasında bir mücadeleye sahne olduğu ABD’dir. Ülkenin siyasal tarihine bakıldığında her iki partinin de diğeri için her zaman ciddi bir rakip olduğu görülebilir. Britanya da benzer bir örnektir; İşçi Partisi ve Muhafazakâr Parti arasındaki rekabet ve hükümetlerin bu iki partiden birinin yönetiminde olması yakın zamana kadar (1974-2010 yılları arasında) değişmez bir olgu iken son yıllarda bir üçüncü partinin desteğini alamadan tek başına her ikisinin de parlamento da gerekli çoğunluğu sağlayamadığı görülmektedir.

İki partili sistemler 19. yüzyıldan itibaren kendisini açıkça göstermeye başlamıştır; bu sistem 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında radikalleşen yeni grupların ortaya çıkmasıyla değişikliğe uğramıştır. Bu dönemde sistemde sosyalist partilerin yükseldiği görülmüştür ve 19. yüzyılda liberaller ile muhafazakârlar arasındaki ikili yapının yerini muhafazakârlar ile sosyalist partiler almıştır. Günümüzde Almanya ve İtalya gibi ülkeler iki parti sistemi yönünde eğilim göstermektedir (Duverger, 1993: 233-234).

2.5.1.3. Çok Partili Siyasal Sistemler

Çok partili siyasal sistemlerde, ikiden fazla siyasal parti birbirlerine çok yakın oranda temsilciyle yönetimde temsil edilirler. Siyasal partilerin kuruluşunda bir sınırlama görülmez, parlamentoda ikiden fazla siyasal parti temsil edilir. Belçika, Fransa gibi bazı Avrupa ülkeleri bu parti sistemine örnek verilebilir. Yine Öztekin'e (2011: 117) göre 1980 öncesi Türkiye Cumhuriyeti de çok partili sisteme bir örnek oluşturmaktadır.

Öte yandan Gençoğlu'nun (2018: 105-106) yorumuna göre bir sistemi çok partili yapan sistemde bulunan siyasal parti sayısının çokluğu değil, hükümet kurulurken gerekli çoğunluğun sağlanabilmesi için, koalisyon oluşturacak en az iki partinin varlığına ihtiyaç olmasıdır. Sistemdeki partilerin hiç birinin hükümet kurabilecek çoğunluğa sahip olmama ihtimalinin güçlü olması, bu yönde bir eğilimin her zaman var olduğu anlamına gelmektedir ve bu durum sistemin ayırt edici özelliğidir. Yani yazara göre sistemde birden fazla siyasal parti bulunması ortaya koalisyon olasılığını çıkarabilir.

Yukarıda değinildiği üzere, Türkiye'nin siyasal hayatında kısa bir dönem hariç; 1960-1980 yıllar arası dönem çok partili bir siyasal sistem olarak, koalisyonlarla geçmiştir. Yalnız AP'nin 1965 yılından 1973 yılına kadar geçirdiği tek parti dönemi bu sürecin kısmen dışında görülebilir. Bu dönem, iktidarı tek parti olarak bir süre elinde tutan AP dışında, siyaset koalisyon hükümetleri tarafından yürütülmüştür (Sobacı, 2015: 4).

Çok partili sistemlerde seçimler yoluyla kendisini yönetecek yöneticileri seçen halk, kendi kişisel çıkarını ön planda tutmaktadır. Çünkü hükümet daha sonra diğer partilerle yapılacak müzakereler sonucunda oluşturulacaktır (Kışlalı, 2018: 298). Duverger (1993) çok parti sistemine olumsuz bir bakış açısından yaklaşmakta ve bu yolla oluşacak bir hükümetin bir yandan kendi iç bölüntüleri, bir yandan da parlamento çoğunluğunun dayandığı kırılgan ittifakı sürdürme zorunluluğu yüzünden felce uğrayacağını düşünmektedir. Nitekim Türkiye'de yaşanan 1970'li yıllardaki hükümetler bu kırılganlıklar üzerine kurulmuş ve bozulmuştur.

Genel olarak dünya çok partili sistemlerle iki partili sistemlerin daha yaygın görüldüğü yapılara dönüşmektedir. Aslında Duverger'in yukarıda belirtilen iki parti sistemini de çok parti sisteminin bir modeli olarak kabul ettiği söylenebilir. Bu düşünüre göre sistemde iki parti bulunabilir fakat iki birden bir fazla olması nedeniyle çokluğu ifade etmektedir ve iki parti görülen sistemler de bir çok parti sistemi şeklinde algılanmalıdır. Bu yorumlamaya göre, sayı kriterine göre sistemde iki partinin varlığından söz edilebilir; tek partili siyasal sistemler ve çok partili siyasal sistemler.

2.5.2. İdeoloji Kriteri

Yukarıda Duverger tarafından geliştirilmiş bir sistem yaklaşımı olan, sayı kriterine göre siyasal partilerin sınıflandırılması incelenmiştir. Bu sınıflandırma birçok düşünür tarafından geliştirilmiştir; bu düşünürlerin en önemlilerinden biri Sartori'dir. Sartori sayı kriterine ideoloji kriterini eklemiştir. Ona göre siyasal sistemle siyasal partiler arasındaki ilişkiyi partilerin sayısı ve ideolojileri birlikte belirlemektedir. Buna göre siyasal partiler üç ana gruba ayrılmaktadır; iki parti sistemleri, üç ile beş partinin yer aldığı ılımlı çok parti sistemleri ve altıdan fazla partinin yer aldığı aşırı çok parti sistemleri. Bu parti sistemine ideoloji kriterini eklemiş olan Sartori, partileri sol ve sağ diye sınıflandırmıştır (Türköne, 2013: 344).

2.5.2.1. İlimli Çok Parti Sistemi

İlimli çok parti sisteminde, partilerin iki ana kutup (veya merkez) etrafında kümelenme eğiliminde oldukları görülür. Bu sistemde partiler arasında güç birliği, parlamentoda ortak davranış sergileme ve hatta ortak program dâhilinde hareket eden partiler görülür. Siyasal partiler bu biçimde özellik gösterdiği durumda, sistem iki parti sistemine yaklaşır (Kapani, 2018: 198-199). Sistemde görülen büyük partiler arasında aşırı ideolojik farklılıklar azdır ve koalisyon kurma ve orta alana ilerleme yönünde genel bir eğilim görülmektedir. Belçika, Hollanda ve Norveç gibi ülkeler ilimli çok parti sisteminin görüldüğü ülkelere örnek olarak verilebilir (Heywood, 2015B: 359). Aşırı sağ ve sol uçlarda duran partilerin ise bu kümelenme içinde yer aldığı söylenemez.

2.5.2.2. Aşırı Çok Parti Sistemi

Aşırı çok parti sistemini belirleyen başlıca özellik parti sayısının çokluğu değildir. Bu durumu ortaya çıkaran şey, siyasal kutupların çokluğu ve bunların arasındaki ideolojik mesafenin, temel görüş ayrılıklarının fazlalığıdır. Rejim üzerinde konsensüs zayıftır. Hükümet kurma işleminin gerçekleştirilmesi daha güçtür ve bu nedenle hükümetler istikrarsızdır. Örneğin İtalya'da bir hükümetin ömrü ortalama dokuz ay olarak hesaplanmıştır. Bu durum kronikleşmiş bir istikrarsızlık oluşturmaktadır ve hükümetler iş görmez hale gelmektedir. Uzun süreli sorunlar çözülmemektedir ve iktidara gelme umudu olmayan muhalefet sorunlara ve siyasete ilgisiz kalmaktadır (Kapani, 2018: 199-201). Ayrıca bu model, kutuplaşmış çok parti sistemi içerisinde oldukça belirgin ideolojik farklılıkların görüldüğü ve bu farklılıkların büyük partileri ayırmasıyla birlikte, bu partilerin sistem karşıtı bir duruş sergiledikleri bir model olarak ortaya çıkmaktadır. Fransa, İtalya ve İspanya'da 1990'lı yıllara kadar görülen komünist parti ve İtalya'da 1995 yılında doğan post-faşist

hareketler bu sistem karşıtı oluşumlara (Heywood, 2015A: 159) örnek olarak verilebilir.

2.5.3. Disiplin Kriteri

Siyasal sistemin işleyişi üzerinde önemli etkisi bulunan bir başka kriter de parti disiplini'dir. Üyeler farklı görüşe sahip olsalar da oylarını parti kararları istikametinde kullanırlar (Türküne, 2013: 344). Disiplinli partilere bir örneği işçi partileri oluşturur. Bu partiyi meydana getiren üyeler olan işçi sınıfı disiplinli hareket etme konusunda yetkindir. Çünkü bu sınıf haklarını toplu ve disiplinli mücadeleler sayesinde elde edebilmiştir. Bireysellik, orijinallik, alışılmamış kalıplara uymama gibi tutum ve davranışları sergilemeyen işçi partileri genellikle orta sınıf partilerden daha disiplinlidir (Özbudun, 1964: 28).

2.5.4. Kurumsallaşma Kriteri

Yeni bir sistem yaklaşımı olan kurumsallaşma, siyasal partilerin istikrarının ölçülebilmesi açısından oldukça önemlidir. Her parti sistemi aynı oranda kurumsallaşmamıştır ve bu nedenle siyasal partilerin davranışları farklılık göstermektedir. Kurumsallaşma, parti örgütlerinin değer ve istikrar elde ettikleri süreçtir. Kurumsallaşma dört unsura dayanmaktadır: İstikrarlı olma, toplumsal kökenlerin dayandığı temellerin sağlam olması, partilerin meşruluğu ve parti örgütlerinin sağlam olması.

Kurumsallaşmamış parti sistemlerinde demokrasinin gelişmesi güçtür. Bu tür sistemlerde belirsizlik hâkimdir ve kişiler ön plana çıkar. Seçimden seçime liderlerde değişiklikler olması hesap verilebilirliği azalttığından, istikrar oldukça önemli bir unsurdur. İkinci unsur ise siyasal partiler ile toplum arasındaki bağa vurgu yapar. Aradaki bağın sağlamlığı oy dağılımındaki düzen ve istikrarı belirler. Böylece partilerin oy oranları dengeye kavuşur. Üçüncü unsur olan meşruiyet siyasal partiler açısından yerleştikçe sistem kuvvetlenir. Kurumsallaşma arttıkça partilerin meşruiyeti artar. Dördüncü unsur parti örgütleri hakkındadır. Kurumsallaşmış sistemlerde siyasal partiler seçimler sonucunda kurumlarını oluşturur ve siyasal partinin finansmanı istikrarlı kaynaklara dayanır (Türküne, 2013: 345).

3. İdeoloji

Egemenlik mücadeleleri, savaşlar, keşifler, icatlar, göçler vb. olaylar ve durumlar günümüzün toplumsal, siyasal, sosyal, ekonomik, psikolojik haritasını meydana getiren etkenler olarak kabul görmektedir. Tarihte meydana gelen bu olay ve durumlar toplum üzerinde oluşturduğu dalgalarla değişimlere ve dönüşümlere neden olmuştur. Kilise gibi dini bir otoriteyle, doğal iktidar hakkına sahip olduğu kabul edilen krallar ve bir başka güç ortağı olarak feodal beyler arasındaki mücadeleler; para, din, şöhret ve toprak için verilen savaşlar; toplumların içinde bulundukları ekonomik, kültürel ve dini sıkışmışlıktan kurtulmak amacıyla yaptığı keşifler; dini otoritelerin güdümünden kurtulan bilginin özgürleşerek aydınlanma çağını getirmesi ve Aydınlanma devrinde kullanılmaya başlayan bilginin, ihtiyaçları da göz ardı etmeksizin geliştirdiği icatlar ile buna bağlı olarak kırdan kente gibi büyük göç dalgalarının oluşması; toplumsal değişimin tarihini özetlemektedir. Bu tarih Kristof Kolomb'un keşiflerinden; Martin Luther'in başlattığı kilise karşıtı hareketten; buharlı makinanın icadından; iletişim araçlarının kullanılmaya başlanmasından; internetin ağlarla dünyayı sarmasından ayrı düşünülemez. Toplumu biçimlendiren ve dünyaya bugünkü haritasını çizen tüm bu gelişmeler de öncesindeki gelişmelerin sonucu, sonrasındaki gelişmelerin öncüsü olan Aydınlanma devrini de etkilemektedir.

Aydınlanma devri; düşünsel birçok akımın ortaya çıktığı, geliştirildiği, irdelendiği altın bir dönemi ifade etmektedir. İdeolojide bir Aydınlanma çağı düşüncesidir. Bu kavram hayatı edilgen biçimde, olduğu gibi kabul etmek istemeyen insanın gerçek eylemlere başvurarak, kendi koşullarını gerçekleştirme çabasının ortaya çıkardığı bir aydınlanma inancıdır (Hague

ve Harrop, 2016: 7). Dönemin filozofları, ideolojinin “aklın aydınlatıcı ışığına” katkı sağlayacakları düşüncesinde olduğu söylenebilir. Onlara göre “aklın önünü tıkayan tutku, önyargı ve kirli çıkarlara karşı ideoloji, olumlu işleve sahip (Saklı, 2019: 110) bir düşünce olarak görülmüştür. Aydınlanma çağı ideologları tarafından bu biçimde olumlu işlev yüklenmiş olan ideoloji kavramı, zaman içerisinde olumsuz anlamlar yüklenerek kullanılmaya başlanmıştır (Çağla ve Yüksel, 2017: 217-218).

Bu durumun bir sonucu olarak kavram düşünürler arasında tartışmalı bir hal almıştır. Kavramın ilk kullanımından günümüze kadar geçirdiği evreler ortaya farklı tanımlar çıkmasına neden olmuştur. Bu çalışmada ideoloji kavramı üzerine genel fikir edinmemize yardımcı olabileceğine inandığımız tanımların bazılarına yer verilmiştir. Böylece ideoloji kavramı üzerine genel bir fikir oluşturmayı amaçlanmıştır.

3.1. İdeoloji Kavramı

İdeoloji üzerine sosyal bilimler, felsefe ve siyaset gibi farklı disiplinlerde tanımlar çeşitli yapılmaktadır. Aslına bakılırsa ideolojiye getirilen sosyal ve politik tanımların tarihi çok eski değildir; 1950'lere kadar hiçbir sözlük ideolojinin bu anlamlarına yer vermemiştir (Meriç, 2014: 120). Buna rağmen ideolojinin, kimi düşünürlere göre daha eski zamanlara dayanan, aydınlanma çağına kadar uzanan bir serüveninden söz edilebilir.

3.1.1. Tanım

İdeoloji kavramı, hemfikir olunmuş bir tanımı olmayan sosyal bilimlerin en kaygan kavramıdır (Heywood, 2015B: 23). Çünkü bu kavram fikirlerimizin dayanaklarını ve geçerliliğini sorgular. Bunun sonucu olarak tanımı ve kullanımı hakkında ciddi anlaşmazlıklar bulunmaktadır (McClellan, 2012: 1). Siyaset bilimciler bu kavramın pozitif mi, negatif mi, nötr mü olduğu konusunda bir anlaşma sağlayamamışlardır (Baradat, 2012: 12).

Sosyal bilimlerde mahiyeti oldukça tartışmalı olan bu kavramın yine de tüm disiplinlerde geçerli kabul edilen bazı ortak noktalarının bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu ortak noktalar dikkate alınarak yapılan tanımlardan biri şöyledir:

“İdeoloji, bir siyasal düzeni muhafaza etmeye, tamamen ortadan kaldırmaya veya yeni bir düzen kurmaya yönelik, örgütlü siyasal eylemler için zemin oluşturan, kendi içinde tutarlı bir dünya görüşü ve düşünce sistemidir.” (Karatepe, 2014: 17).

İdeoloji kavramının olumlu ve olumsuz anlamlar içeren birçok tanımı bulunduğu sonucu, yapılan araştırmaların ortaya çıkardığı verilerden biridir. Sosyal bilimler alanında ideoloji üzerine olumlu ve olumsuz anlamlar yüklenmiş tanımlar yapılmıştır. İşte bu anlamlar ideoloji kavramının çeşitli biçimlerde tanımlanmasını sağlamıştır. İlk kullanımında Aydınlanma devrinin olumlu havasını taşıyan kavrama göre, “düşünceler ve gerçeklik konusunda açık, kesin olmamız durumunda yaşam ilerleyecek” (Çağla ve Yüksel, 2017: 217) ve böylece kavram olumlu anlamını gerçekleştirmiş olacaktır. Fransız devrimi sonrasında eserler veren ve kavramın ilk kullanıcısı olan Destutt de Tracy, fikirlerle ilgili tutarlı bir çalışma alanı oluşturmayı amaçlamıştır. Fakat ideoloji kavramı zamanla olumlu anlamından çıkarılmış, güvensiz, kuşku duyulan bir kavram biçiminde kullanılmaya başlanmıştır. İdeoloji, toplumu beyin yıkama ve yanlış hayallere karşı korumak için sökülüp atılmaları gereken yabancı unsurlar; hatta daha fazlası; baskıcı birer deli gömleği olarak görülmeğe başlanmıştır (Freeden, 2003: 10-11).

Kavrama olumsuz anlam yükleyen bir düşünürde Marx olmuştur; Alman düşünür ideolojiyi hem bir “yanılsama” hem de “bir toplumsal sınıfın düşünsel donanımı” olarak iki şekilde temellendirmiştir. Düşünüre göre, oldukça açık anlamlı bir kavram olan ideoloji yönetici sınıfın düşüncelerinin toplum nezdinde doğru ve normal görülmesinde yardımcı olmaktadır (Gürçınar, 2015: 450). Marx “Alman İdeolojisi” adlı eserinde “yanlı fikir” olarak tanımladığı ideoloji kavramının devrin Alman yöneticilerini nasıl etkilediğini anlatmıştır. Bu anlatım onun ideolojiye verdiği olumsuz anlamın bir göstergesidir.

Marx, sosyal realite hakkındaki görüşlerini, ideoloji olarak adlandırmamıştır. Ona göre Marxizm dünyayı doğru algılamayı mümkün kılan bir araçtı ve sonradan ortaya çıkan bir “izm” değildir (Mardin, 2017: 20-21). Yani Marx, kendi yaklaşımı olan Marxizmi bir ideoloji olarak görmemektedir. Daha sonraki Marxistler kavrama daha tarafsız yaklaşmıştır (Heywood, 2015A: 137).

20. yüzyıla gelindiği zaman ideoloji kavramı Marxistler arasında yerleşmiş olumsuz anlamını yitirmiştir. Kavramın olumlu anlam kazanmasında ağır basan husus, bir tartışma sırasında, felsefe yerine Marx’ın sağladığından daha açık bir eylem çağrısına ihtiyaç olduğu düşüncesinin ortaya çıkmasıyla olmuştur. Lenin’in ideoloji sözcüğünü olumlu anlamda kullanmaya başlaması, bu eylem zorunluluğunun ve Lenin’in yeni eylem yöntemleriyle ortaya çıkışının bir sonucu olmuştur. Böylece, Lenin’le birlikte ideolojinin olumsuz çağrışımlarının çok azaldığını, Marxist eylemin bir parçası haline geldiğini söylemek mümkün hale gelmiştir (Mardin, 2017: 21).

İdeolojik hegemonya kavramını alan yazına kazandıran İtalyan Marksist düşünür Gramsci, kavramı ilk kez “Hapishane Defterleri” adlı eserinde kullanmıştır (Aytaç, 2017: 111). Gramsci, proletaryanın devriminin bu yolla başarıya ulaşabileceğini ileri sürmüştür. Marx’ta “toplumsal gerçekliğin sınıflar tarafından çarpıtılması” olarak tanımlanmış olan ideoloji olgusu, Gramsci’de egemen sınıf olan devletin görünmez baskı ve meşruiyet aracı haline gelmiştir. Bu noktada Marx’tan çok da uzaklaşmayan Gramsci, ideolojiye daha farklı bir anlam vermiştir. O ideolojiye olumlu veya olumsuz anlamlar yüklemek yerine, ideolojiyi tarihsel bir gerçeklik olarak görmüş ve proletaryanın siyasal iktidarı ele geçirebilmesi için önce kültürel iktidarını sağlaması, başka bir ifade ile tüm sınıflara kendi ideolojisini kabul ettirmesi gerektiğini düşünmüştür (Hekimoğlu, 2018: 23).

İdeoloji kavramını olumsuz anlamından kurtarmaya çalışan bir düşünür de, Alman sosyolog Mannheim olmuştur. Mannheim’e göre ideolojiler belli bir sosyal düzeni savunmaya hizmet eden düşünce sistemleridir. Bu düşünce sistemleri düzendeki baskın ya da yönetici grubun çıkarlarının ifadesi olarak yorumlanabilir. İdeoloji kavramını ütopya üzerinden açıklama çabası gösteren Mannheim, “İdeoloji ve Ütopya” adlı eserinde ütopyaları geleceğin idealleştirilmiş temsilleri olarak görmektedir (Heywood, 2015B: 26).

Kavramın bir başka geliştiricisi olan Althusser, Marx’ta sözü edilen sınıf mücadelesini çalışmasının merkezine yerleştirmekte ve sınıf mücadelelerinde devlet aygıtının işlev ve işleyişi konusunda devletin ideolojik aygıtlarının önemini vurgulamaktadır (Althusser, 2014: 11). Metin Kazancı’ya göre bu düşünür ideoloji ile alakalı üç fikir ortaya atmıştır; bu fikirlere göre: ideolojinin tarihi yoktur, ideolojinin temsil ettiği şey, bireylerin gerçek varoluş koşulları ile aralarındaki hayali ilişkilerdir ve ideolojiler bu kurulan ilişkilerin bir tasarımıdır. Ayrıca ideolojiler bireyleri özne olarak çağırır (Gürçınar, 2015: 450).

Bu düşünürlerin ideolojiye yaklaşımlarının yanında, kavramı hakaret olarak kullanan bazı çağdaş yazarların varlığından da söz edebiliriz. Bu yazarlara göre ideoloji, düşünceleri tıkar; ideolojinin yaşaması onun başka bir insan topluluğuna karşı kullanılmasına bağlıdır ve ideoloji düşmanın düşüncesidir. Bu son formül ideolojinin en az kötü tariflerinden biridir (Meriç, 2014: 121).

İdeoloji kavramını 20. yüzyılda tanımlayan bir başka düşünür olan Andrew Willet bu kavramın dört anlamına değinmiştir: birinci anlam, Destutt de Tracy tarafından verilen içerikle “yeni ampirik fikirler bilimi”, ikincisi, belli biçimlerde “liberal cumhuriyetçiliğe bağlılık”, üçüncüsü, açıkça olumsuz

çağrışımları olan içeriklerle “tehlikeli radikallik” ve dördüncüsü, “siyasal doktrin” dir (Çağla ve Yüksel, 2017: 218)

Eagleton (2015: 52-54) ideolojiyi altı farklı tarzda tanımlamıştır. Bunlardan ilki geniş anlamıyla, kültüre yakın bir terim olarak ideolojinin toplumsal yaşamdaki fikir, inanç ve değerleri üreten, genel maddi süreç olduğunu ifade eden tanımdır. İkinci olarak ideoloji, daha az genel bir tanımlama ile toplumsal açıdan önemli belirli bir grubun veya sınıfın içinde bulunduğu durumu ve hayat deneyimlerini simgeleyen (doğru veya yanlış) inanç ve fikirlere karşılık gelir. Bu anlam ideoloji için söylenmiş olan “dünya görüşü” kavramına oldukça uygundur. İdeolojinin üçüncü tanımı, kolektif eylemlerden uzak, çatışmaya dayalı, göz ardı edilemez bir yanının olduğunu vurgulamaktadır. İdeolojinin çıkar çatışması durumlarında bu tür toplumsal grupların çıkarlarının meşrulaştırılması ve desteklenmesi anlamına gelen bu tanımına göre, ideoloji kendi çıkarını gözeten, toplumsal güçlerin bir bütün olarak toplumsal iktidarın yeniden üretilmesinde merkezi önem taşıyan meseleler uğruna çarpıştığı söylemsel alan olarak görülebilir. İdeolojinin dördüncü tanımı grup çıkarlarının meşrulaştırılması ve desteklenmesi üzerindeki vurguyu korur. İdeolojinin bu anlamı kavram için yapılmış olan beşinci tanımla daha da sadeleştirilmiştir. İdeolojinin beşinci tanımı ise kavramın bir yönetici grup veya sınıfın çıkarlarının, özellikle ikiyüzlülük ve çarpıtma yoluyla meşrulaştırmaya yardımcı olan fikir ve inançları simgelediği söylenebilir. Dördüncü ve beşinci olarak yapılan tanımlar üzerinden belirtilebilir ki, bir yönetici grubun sahip olduğu fikirlerin tamamı ideolojik olmak zorunda değildir. Ayrıca bu guruplardan bazılarının söz konusu çıkarları özel olarak destekledikleri ya da aldatma yoluna gittikleri söylenemez. İdeolojinin altıncı ve son anlamı, olma olasılığı taşıyan bir tanımdır. Bu tanım, yanlış veya aldatıcı insanlar üzerindeki vurguyu korur ama bu inançların bir egemen sınıfın çıkarlarından değil, bir bütün olarak toplumun maddi yapısından kaynaklandığına inanır. İdeoloji terimi pejoratif anlamını korur ama sınıf kökenli açıklama yapmaktan kaçınır. Bu anlama en ünlü örneği Marx’ın meta fetişizmi kuramı oluşturmaktadır.

Heywood (2015B: 28-29) “Siyasal İdeolojiler” adlı kitabında ideolojiyi; “fikir kümeleri” biçiminde tanımlamıştır:

“İdeoloji mevcut iktidar sistemini muhafazaya, biraz değiştirmeye veya ortadan kaldırmaya yönelmiş, örgütlü siyasal eylem için zemin oluşturan, az-çok tutarlı fikir kümeleridir. Bundan dolayı tüm ideolojiler (A) genellikle dünya görüşü biçiminde mevcut düzene aykırı açıklama sunarlar. (B) Arzulanan geleceğe ilişkin bir model, bir iyi toplum görüşü geliştirirler ve (C) siyasal gelişmenin nasıl yapılacağı ve nasıl yapılması gerektiğini A’dan B’ye

geçişin nasıl yapılacağını açıklarlar.” Heywood tarafından maddelendirilmiş bu tanım, yine düşünüre göre kavramın sosyal-bilimsel konumuyla oldukça uyumludur.

İdeolojiler bizim için siyasal ve toplumsal dünyaların haritasını çıkarır (Freeden, 2003: 9). Toplumun eline tutuşturulmuş olan bu haritalar, toplumsal ve siyasal gerçekliğin ne tür ilişkiler ve kurumlar üzerine kurulduğunu, bunların doğru mu yoksa yanlış mı olduğunu, izlenmesi gereken en iyi yolun ne olduğunu anlatır. Dolayısıyla ideoloji bir inançlar, normlar, değerler bütünüdür ve aynı zamanda olması gereken (ideal) sosyo-politik düzen modelini içerir (Hekimoğlu, 2018: 10)

İdeoloji tanımı üzerine günümüzde de otoriteler uzlaşmamıştır. Fakat Baradat, (2012: 16-17) ideoloji kavramının tanımı üzerine beş nitelikten söz etmiştir. Bu niteliklere geçmeden önce şu husus akılda tutulmalıdır; aşağıda verilen beş nitelik ideoloji kavramı açısından asli olmayabilir, fakat bu nitelikler incelenen ideolojilerin tamamında ortaktır ve alanyazın için büyük önem arz etmektedir.

İlk olarak ideoloji siyasal bir kavramdır. İkinci olarak ideoloji şimdiye dair bir görüşten ve gelecekle alakalı bir tasarımdan (gelecek tasarımı) oluşur. Üçüncü olarak ideoloji eylem yönelimli bir özellik gösterir. İdeoloji bu özelliği ile yalnız gerçekliği tarif edip daha iyi bir gelecek vaat etmekle kalmaz, bundan daha önemlisi, bu hedefin elde edilmesi için atılması gereken adımlara ilişkin belirli istikametler saptar. Dördüncü olarak ideoloji kitleleri hedef alır. İlgisini kitlelere yönelten ve büyük kalabalıkları hedefleyen Adolf Hitler, Lenin gibi liderler bu ortak niteliği şüphesiz olarak taşımaktadır. Son olarak ideolojiler kitlelere yönelik oldukları için, genellikle sıradan insanlar tarafından anlaşılabilir basit terimlerle ifade edilirler. Bu beş niteliği günümüzde tüm ideolojilerde görmek mümkündür. Bu sayede ortak, uzlaşmış bir ideoloji tanımı yapılamasa da, ideolojinin özellikleri üzerine genel bir çerçeve oluşturmak mümkündür.

Bin dokuz yüzlü yıllar boyunca düşünürlerin tartışmaları bitmek bilmemiştir; ideolojinin siyasal önemi ve sosyal rolü üzerine fikir ayrılıkları sürüp gitmiştir. Ortaya atılan sayısız tanım üzerine belirlenmiş yukarıdaki beş niteliğe Heywood (2015B: 23) tarafından “Siyasal Partiler” eserinde değindiği ideoloji ile ilgili göze çarpan şu anlamlarda eklenebilir:

- Siyasal bir inanç sistemi,
- Eylem yönelimli siyasal fikirler kümesi,
- Yönetici sınıfın fikirleri,

- Belli bir sosyal sınıf veya sosyal grubun dünya görüşü,
- Sınıfsal veya sosyal çıkarları dışı vuran siyasal fikirler,
- Sömürülenler veya baskı altında olanlar arasındaki yanlış bilinci yayan fikirler,
- Bireyi sosyal bir bağlamda konumlandıran ve müşterek aidiyet hissi yaratan fikirler,
- Bir siyasal sistemi veya rejimi meşrulaştırmak üzere resmi olarak ayrıcalık verilmiş fikirler kümesi,
- Hakikat tekeli iddiasındaki her şeyi kapsayan siyasal öğretisi,
- Soyut ve oldukça sistematik nitelikteki siyasal idealler kümesi.

3.1.2. İdeolojinin Serüveni

Tarihsel macerasının büyük çoğunluğunda ideoloji kavramı; rakip fikirler ya da inanç sistemlerine saldırı silahı veya aracı olarak kullanılmıştır. Tarafsız ve nesnelliği açık olarak ifade edilmiş bir ideoloji tanımı 20. yüzyılın son yarısına kadar yapılamamış ve kavram bu biçimde kullanılamamıştır (Bulut, 2011: 184). Günümüzde ideoloji üzerine yapılmış birden fazla tanıma ulaşmak mümkün olsa da bu tanımların farklı bakış açılarının yansımaları olduğu akıldan tutulmalıdır. Nitekim çalışmanın bir önceki bölümünde farklı ve aynı çağın düşünürlerinin ideoloji kavramına nasıl yaklaştıklarına yer verilmiştir. Bu bölüm ise ideolojilerin tarihsel serüveni üzerine yazılmıştır.

İdeoloji kavramının ilk kullanımıyla devrim Fransa'sında (Hekimoğlu, 2018: 10) karşılaşılsa da “idea” olarak kavramın ilk ortaya atıldığı dönem 16. ve 17. yüzyıl dönümüdür. Francis Bacon tarafından “ideal” olarak kullanılan kavram, onun kolektif önyargılara karşı verdiği mücadelesinin bir ifadesidir. İdeolojilerden değil, “ideal”lerden söz eden Bacon, Aydınlanma çağıının hemen öncesinde ortaya attığı bu fikirle zihni arındırarak, sağlıklı düşüncenin önünü açmayı hedeflemiştir. O daha sonra başka düşünürlerin de değineceği gibi “yanlış” ve “çarpıtılmış” düşüncelerden daha kendi döneminde bile söz etmektedir (Bora, 2017: 84).

İdea kavramının ideolojiye dönüşümü 18. yüzyılda olmuştur. Aristokrat sınıfa mensup,

18. yüzyıl Aydınlanma filozoflarından olan Destutt de Tracy, “düşüncelerin bilimi” olarak ideoloji kavramını üretmiştir. İdeolojiyi tıpkı öteki bilim dalları gibi, “insan aklının bilimi” olarak tanımlamıştır (Hekimoğlu, 2018: 9). “İdea” ve “logi” sözcüklerinin karşılığı olan “fikirler bilimi” (Heywood, 2015A: 137) ilk olarak Destutt de Tracy’nin “İdeolojinin

Unsurları Üzerine Deneme” adlı eserinde kullanılmıştır (Gürbüz, 2015: 111).

Destutt de Tracy’nin makalesinde yer verdiği düşünceler 18. yüzyılın son 10 yılında ve 19. yüzyılın başlarında etkisini göstermiştir. Özellikle eğitimin denetlenmesi konusunda Katolik kilisesine karşı yürütülen oldukça şiddetli bir muhalefetin içerisinde bulunmuş olan Tracy; fikirlerin doğal kaynağını araştırarak yeni bilimi tanımlamak için önerdiği ismin, dini herhangi bir iz taşımasına önem vermiş ve bu çerçevede metafizik ve psikoloji terimlerini yetersiz bularak, onları reddetmiştir. Bu bilim, düşüncelerin duyumlardan türemesinin nedenleri konusunda kesin bilgiye ulaşmaya çalışan bir bilimdir. Doğuştan gelen bilgi reddedilmektedir; böylece “fikirler dönüştürülmüş duyumlardır” düşüncesi ortaya atılmıştır. Bu açıklamalar Tracy’nin ideoloji kavramının öteki bilim dallarıyla aynı düzlemde bulunan, bir bilim olma özelliğini oluşturmaktadır (Bulut, 2011: 186).

Destutt de Tracy’nin ideoloji kavramının bir diğer özelliği de hangi düşüncenin doğru, hangi düşüncenin yanlış olduğunu bulmaya yarayan, daha eğitilmiş bir toplum oluşturma projesine sahip insanların geleceğini kurmasıdır. Kavrama bu anlamdan bakılacak olursa; ideoloji, insan düşüncesini, düşünce yasalarını ve düşüncenin kaynaklarını inceleyen bir bilim dalıdır. Ayrıca ideoloji, toplumun geleceğine yönelik bir projedir. Ona göre ideoloji bütün bilimlerin üzerinde bir bilimdir. Çünkü bütün bilimler düşünceler ve düşünceler arası ilişkilerin ürünüdür. Bu nedenle ideoloji bütün bilimlerin kaynağını açıklayabilir. Destutt de Tracy tarafından ideolojiye yüklenen bilim anlamı onun zamanından günümüze büyük değişime uğramış, olumlu anlamını yitirmiştir (Hekimoğlu, 2018: 9)

Destutt de Tracy’nin düşüncelerini paylaşan ideologlar Fransız Devrimiyle oluşan ortamı, insanların yanlış düşüncelerini düzeltmeye yarayacak fikir bilimini yaymak için bir fırsat olarak görmüşlerdir. İdeologlarla yakın bağları olan Napolyon, iktidara geçtiğinde onlara bu olanağı sağlamıştır. Fakat Napolyon’un iktidardayken rejimini pekiştirmek için ihtilal zamanında konmuş olan dinsel kurumların eğitim verme yasağını kaldırması ideologları karşısına almasına neden olmuştur. İdeologlar, Napolyon tarafından verilen bu tavizden hoşlanmamıştır. Bu dönemden sonra, ideologlar tarafından övücü bir manada kullanılan ideoloji kelimesi Napolyon’un dilinde alay ve kınama konusu olmuştur. Napolyon ideologları metafizik yapmakla suçlarken; “ideoloji”, birtakım egzantrik insanların acayip fikirleri anlamını kazanmıştır (Mardin, 2017: 24-25). Bundan sonra ideolojinin tamamen temizlenerek yeniden olumlu anlamlar kazanması, eski saflığına dönmesi

mümkün olmayacaktır. İdeoloji devrim Fransa'sında kullanılmış ilk anlamına geri dönemeyecektir.

İdeolojinin siyaset biliminde anahtar kavram haline gelmesi Karl Marx'ın bu kavrama yazılarında yer vermesiyle birlikte olmuştur. Marx, kavramı ilk ortaya çıkışında kendisine yüklenen anlamdan, yani ana akım anlamından farklı kullanmış; kavramı birlikte çalışmalar yaptığı Frederick Engels ile yazdığı “Alman ideolojisi” adlı eserin başlığında kullanmıştır (Heywood, 2015B: 24).

Marx'a göre ideoloji, yönetici sınıfın fikirlerine karşılık gelmektedir. Bu nedenle ideoloji sınıf sistemini destekleyen ve sömürüyü sürdüren bir özellik göstermektedir. Marx ve Engels'in erken dönem çalışmaları olan “Alman ideolojisi” adlı eserlerinde ideoloji hakkında şunlar yer almaktadır:

Yönetici sınıfın fikirleri her çağda yönetici fikirlerdir. Yani toplumda yönetici maddi güç olan sınıf aynı zamanda yönetici entelektüel güçtür. Maddi üretim araçlarını elinde tutan sınıf aynı zamanda zihinsel üretim araçları üzerinde de kontrol sahibidir (Heywood, 2018: 61).

Marx'ın ideoloji üzerine görüşünü en açık biçimde bulabileceğimiz yer Alman İdeolojisi (1846) adlı eseridir. Marx'ın ideoloji kuramına katkısı, düşünce ve bilincin oluşumu üzerindeki tartışmaları, insan psikolojisine dayalı açıklamalardan toplumsal koşullar üzerine kaydırmasıdır (Bulut, 2011: 189).

Marx'tan sonra gelen Marxist düşünürler ideoloji kavramıyla çok daha fazla uğraşmışlardır. Marx'ta söz edilen kapitalizmin sonu tezinin gerçekleşmemesi ve bu sistemin zaman içerisinde karşı karşıya kaldığı krizler, sonraki dönemin Marxist düşünürlerini ideoloji kavramı üzerinde yoğunlaşmaya sevk etmiştir. Marxist düşünürler tarafından odaklanılan ideoloji kavramı, hayli önemli anlam değişikliklerine uğramıştır (Bulut, 2011: 192).

İdeoloji kavramına olumsuz anlamı Marx tarafından yüklenmiştir. Kavramın kaderini tersine çeviren ise Lenin olmuştur. Lenin ideolojiyi olumlu anlamda kullanmıştır. 1902 yılında çıkan “Ne Yapmalıdır?” adlı eserinde Lenin ideolojiyi olumlu anlamda kullanmaktadır (Mardin, 2017: 40). Yine de Lenin tarafından yapılan çalışmanın ideoloji kavramını ilk kullanımındaki yüce anlama ulaştırması beklenmemektedir. Bu durum ideoloji üzerindeki olumlu ve olumsuz anlam tartışmalarını derinleştirmiştir. 20. yüzyıl ideolojinin olumlu ve olumsuz anlamları üzerine yapılan tartışmalarla geçmiştir.

İdeoloji kavramına atfedilen “yanlış bilinç” ve “yanılsama” şeklindeki anlamlar, 20. yüzyılda da varlığını ağırlıklı olarak sürdürmüştür. Dönemin

etkin Marxist düşünürleri aracılığıyla ideoloji kavramı üzerinden, her sınıfın kendi çıkarına bağlı, doğal bir ideolojisinin olduğu tespit edilmiş; işçi sınıfının ideolojisine olumlu değer atfedilmiştir. Böylece bir doğru ideolojinin varlığı ima edilmiş olmaktadır. Büyük ölçüde Marxizm'den etkilenen 20. yüzyıl akımlarının hemen hemen tamamı ideoloji kavramını “yanılsama” ve “doğru ideoloji bizim ideolojimiz” anlamında kullanmaya yönelmişlerdir. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve iki dünya savaşı arası dönemden başlayarak, propagandanın öneminin muazzam artması, ideolojinin kullanımını pekiştirmiştir. Bu kullanımda ideoloji bir siyasal hareketin politik ve düşünsel programın genel çerçevesi haline gelmiştir (Bora, 2017: 89).

İdeolojiler bu konudaki tartışmaların yüksek dozda olduğu 20. yüzyılda çeşitli özellikler göstererek farklılaşmıştır. Birçok “izm” ile ifade edilen bu ideolojiler, tarihin farklı sayfalarında ortaya çıkmıştır. Liberalizm 18. yüzyılda, sosyalizm, muhafazakârlık, feminizm, İslamcılık ve anarşizm 19. yüzyılda, milliyetçilik, faşizm, ekolojizm, fundamentalizm ve Kemalizm 20. yüzyılda ortaya çıkan ideolojilerdir. Bu ideolojiler söylemleri gereği modernist ve post-modernist olarak gruplandırılabilir. Buna göre, liberalizm, muhafazakârlık, sosyalizm, milliyetçilik, faşizm, fundamentalizm, İslamcılık ve Kemalizm gibi ideolojiler bilimsel düşünce, toplumsal değişim, akılcılık veya evrensel değerler konusundaki tutumları itibarıyla modernist bir tutuma sahip ideolojilerken; feminizm, ekolojizm, anarşizm gibi ideolojiler; otoriteye, hakikat anlayışına, toplumsal örgütlenmeye ve gelecek tasavvuruna karşı sergiledikleri tutum nedeniyle post-modernist olarak adlandırılabilirler (Çaha ve Şahin, 2015: 35).

Günümüzde dünya üzerinde birçok ideoloji bulunmaktadır ve bu ideolojiler birçok açıdan irdelenmektedir. Bu konuda yapılan en genel tartışma da ideolojilerin sonu üzerindendir. Düşünürler ideolojilerin sonunun geldiğini iddia edenler ve buna karşı çıkanlar olarak ayrılmışlardır. İdeolojinin geleceğinin ne olacağı tartışması bu konuda birçok fikri ortaya çıkarmıştır. Aşağıda ideolojilerin sonu konusunda tartışma alan yazınına katkıda bulunan yazarlar üzerinden konu irdelenmiştir.

3.1.3. İdeolojilerin Geleceği

Günümüzden yaklaşık 70 yıl önce, 1950’lerde bazı bilim insanları ideolojilerin sonunun geldiğini iddia etmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı’ndan çıkmış olan dünya, Avrupa’da 1920 ve 1930’larda etkisini gösteren çatışmaların devam edip etmeyeceğini merak etmektedir (Mardin, 2017: 169-170). Bazı düşünürler mevcut duruma kendi görüşleri doğrultusunda

açıklamalar getirme çabasına girmiştir. İdeolojilerin sonunun geldiği yönünde yapılmaya başlanan yorumlar arasında, ideolojiyi dogmatik bir düşünce olarak gören Karl Popper ve Daniel Bell tarafından yapılmış olanlar önemli yer tutmaktadır. Popper tarafından yazılmış olan “Açık Toplum ve Düşmanları” adlı eser Platon’dan, Marx’a kadar geçen süreçte totaliter sisteme yol açan düşünce geleneğine köklü bir eleştiri özelliği gösteren eserlerdendir. Faşizmi özgürlüğü öngören açık topluma düşmanlık eden bir gelenek olarak kabul eden Popper, Platon, Hegel ve Marx çizgisinde gelişen geleneği de faşizm gibi totaliter bir rejim olarak eleştirmiştir. Marxistlerin basit bir akıl yürütmeyle tüm tarihi ve toplumsal hayatı açıklamaya yöneldiklerini ama yanıldıklarını söyleyen Popper, bu noktadan Marxizme karşı ağır eleştirilerde yapmıştır. Ona göre doğrusal tarih anlayışı üzerinden gelişen ve bir gelecek tasavvuru ortaya koyan tarihsel dünya görüşü, esasında kehanet üzerine bina edilmiş bir inanç sisteminden başka bir şey değildir (Çaha ve Şahin, 2015: 27-28).

İdeolojinin sonu düşüncesini ön plana çıkaran savaş sonrası yazarlardan biri de Raymond Aron olmuştur. 1955 yılında kaleme aldığı “Entelektüellerin Afyonu” adlı polemiğinin sonuç bölümünde; “ideolojilerin sonu mu?” başlığında bu konudaki düşüncelerine yer vermiştir. Aron’un bakış açısı, farklı yollar izlenmesi suretiyle, ya kendiliğinden, ya da polis müdahalesiyle zamanımızın iki büyük toplumu ideolojik tartışmanın koşullarını ortadan kaldırmış; işçi sınıfını sistemle bütünleştirmiş ve herkese mevcut rejimin ilkelerini dayatmıştır. Öte yandan, ikincil öneme sahip ülkelerde bu konudaki tartışma ateşli biçimde sürmektedir. Bu ülkeler defakto olarak bağımlıdır ama bunu kabul etmezler. Muhalefetin başarısızlığı ulusal başarısızlıkla bağlantılıdır ama bu ülkeler bunun farkında olamayacak kadar kibirlidirler. Terör saçan iktidarlara hayrandırlar. Eleştiriye ve suistimale hoşgörü besleyen ama kaçmayı yasaklayan bir coğrafyanın mahkûmu olmuşlardır.

“Siyasal İnsan” adlı eserin yazarı olan Lipset, eserinin sonunda bulunan “ideolojinin sonu” soru işareti koymadığı bölümünde, Aron ile aynı sonuca varmaktadır. O’na göre, sanayi devriminin sorunları sona gelmiş olsa da sınıf mücadelesi demokrasi üzerinden devam edecektir. Ancak bu “ideolojisiz” bir savaş olacaktır (McClellan, 2012: 55).

Bu temaya en tutarlı biçimi veren Lipset ile birlikte, Daniel Bell olmuştur. Bu düşünürlere göre, özellikle Batı ülkelerinde İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yaşanan hızlı ekonomik gelişme sürecinde çalışan kesimlerin lehine uygulanan sosyal politikalarla sınıflar arası farklılık asgariye inmiş ve sınıfsal çatışma ihtimali ortadan kalkmıştır. İdeolojik yelpazenin sağ ve sol uçlarında yer alan görüşler birbirine yaklaşmış ve bir zamanlar ideolojik bir sorun

olarak görülen iktisadi planlama ve işçi örgütlenmesi gibi konular birer teknik konu olarak algılanmaya başlanmıştır. Başka bir deyişle, refah devletinin yaygınlaşmasıyla derin çalkantı ve çatışma dönemlerinin sorunlarına karşılık olan liberalizm, Marxizm, sosyalizm, faşizm gibi ideolojilerin toplumsal işlevi sona ermiştir (Karatepe, 2014: 30).

Savaş sonrası yüzyılın son yarısında ortaya atılmış olan ideolojilerin sonu tezi çok geçmeden karşısında bir grup düşünür bulmuştur. Bazı düşünürlere göre bu yanlış gözlemlerin ürünü bir sonuçtur; bazı düşünürlere göre de savın analitik çerçevesi oldukça ilkel ve bu düşünceyi ortaya atanlar bu sebepten konuya tam nüfuz edememişlerdir. Örneğin La Palombara'ya göre, sonu geldiği ileri sürülen ideolojiler, ideolojilerin tamamı değil, Marxizm, Leninizm, Maoizm gibi devrimci ideolojiler olarak sınırlandırılmalıdır. Robert Haber ise bu durumu politikanın yeni olan bazı özelliklerine bağlamaktadır. Nitekim bir süre sonra dünyayı etkisine alan öğrenci ayaklanmaları ideolojilerin sonunun henüz gelmediğini ortaya koymuştur (Mardin, 2017: 173-174).

Günümüz dünyasında ideolojilerin sonunun geldiğini söylememiz mümkün değil. Çünkü sanayi toplumuna geçiş ve bununla birlikte modernleşme insanların sorunlarını çözmemiş, aksine gelişen teknoloji savaş teknolojilerine hizmet ederek daha yıkıcı bir hal almış ve mevcut ideolojilerin korkutuculuğu artmıştır. 19. yüzyılın açıkça görülen sınıf çatışmalarının yerini derinden su yüzüne çıkan din, dil, ırk, bölge, cinsiyet temelli kimlik çatışmaları almıştır.

Modern toplumdan post modern topluma geçiş sürecinde, modernleşmenin ürünü olan ideoloji kavramının de kendi içinde dönüşüm geçirmesi kaçınılmazdır. Bu durumu ideolojilerin sonu olarak değerlendirmek yerine ideolojilerin değişimi biçiminde yorumlamak daha yerinde olacaktır. Şüphesiz değişim bu sonuçları ortaya çıkarmıştır. Belki artık Marxizm 20. yüzyılın ilk yarısında olduğu gibi kitleleri peşinden sürüklemeye gücünü kaybetmiştir. Faşist akımlar 1930'lu yıllarda olduğu kadar kitleleri kontrol ederek güçlenemeyecek fakat insanların ve toplumların kendilerini tanımlamasını, fiziksel ve sosyal çevrelerini anlamasını, karmaşık toplumsal ve siyasal haritada yolunu bulmasını kolaylaştıran ideolojiler her zaman var olacaktır (Karatepe, 2014: 30-31).

3.2. Temel İdeolojiler

Kaynakların azımsanamayacak kadarı Liberalizm, Sosyalizm ve Muhafazakârlık akımlarını “temel ideolojiler” kategorisine alarak diğer akımlardan ayırmaktadır. Bu ideolojik akımlar klasik ideolojiler olarak da

adlandırılmaktadır. Günümüz dünyasında bu akımlardan liberalizm ve sosyalizm birbirlerine rakiptir; muhafazakârlık ise bazen liberalizme, bazen de sosyalizme yakın bir duruş sergiler (Yayla, 2019: 76). Çalışmanın bu bölümünde bu üç temel ideolojik akımhakkında bilgiler yer almaktadır.

3.2.1. Liberalizm

Bir ideolojik akım olarak Liberalizmin gücü insanların mutluluk ve refahındaki artış ile bireysel özgürlükler arasındaki zorunlu bir bağ olduğunu savunmasından ileri gelir (Aytaç, 2017: 112). Liberalizm ile en güçlü ilişki özgürlük ve tercih kavramları üzerinden kurulmuştur. Bu kavram özellikle küreselleşme ile birlikte, yanlı bir düşünce, ideoloji ve yaklaşım olarak görülmektedir. Ayrıca liberal düşünürlere göre, liberalizm çağdaş dünyada egemen ideolojiyi temsil etmektedir. Çünkü liberaller savundukları ideolojinin sıradan olduğunu kabul etmezler; liberalizmi daha çok eşyanın tabiatında bir hakikat olarak doğal ve normal bir paradigma şeklinde görürler (Kesgin, 2014: 59).

Liberalizm bir yandan burjuvazinin sınıfsal konumunu meşrulaştıran bir kavramsallaştırma tarzı; bir yandan ödül-ceza sistemini ekonomi politiğin temel mantığı olarak kabul eden kapitalist bir geçim biçimi; bir taraftan da özgürlüğü insanlığın öncelikli meselesi olarak gören bir siyaset felsefesi geleneğidir. Dolayısıyla liberalizm kapitalistçe üretme ve tüketme biçimini doğal gören bir kanıtlamalar dizini, bir ideoloji ve aynı zamanda yüksek siyaset sorunlarına yönelik ortak bir bakış açısını ifade eder (Öztürk, 2015: 302-303).

Liberalizm kavramı Avrupa kaynaklı, İspanyolcadan türetilmiş, Latince bir kelimedir (Arıbaş ve Şimşek, 2014: 188). Liberalizmin kökenleri Fransız devrimini destekleyen kesimlerin(düşüncelerin) içerisinde aranabilir (Öztürk, 2015: 301). Liberalizmin temel ilkeleri Sabine (2000), Yayla (2019) gibi düşünürler tarafından bazı ortak noktalara ulaşarak değişik biçimlerde kategorize edilmiştir. Bu ilkelere genel ve ortak bazı özelliklerin bulunduğu şüphesizdir. Bütün ilkeler birbirlerine mantıki ve pratik olarak bağlıdır. Liberalizmin bütünlüğünü açıklamak amacıyla kullanılabilecek ilkeler arasında şunlar yer almaktadır: bireysellik, özgürlük, doğal düzen-kendiliğinden düzen-piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet-liberal demokrasi (Çetin, 2001: 220-221). Bu ilkelerin açıklamaları aşağıda yer almaktadır:

Bireycilik: Klasik liberaller için bireycilik herhangi bir sınırlamaya tabi değildir. Onlara göre toplum yoktur, yapı tek tek bireylerden oluşmaktadır. Rasyonel hayatta birey kendi çıkarları peşinde koşan, bencil bir varlıktır. Liberallere göre bireyin kendi iyisi ortak iyiye yol açar. Bunun yanında modern

liberaller gelişimci bireyi önemser. Sosyal liberaller için ise bireyin iyiliği toplumun iyiliğine daha bağlıdır. Yoksulluk, işsizlik, sosyal sorunlar yalnız bireyin sorunları değil, toplumun üstesinden gelebileceği ortak sorunlar olarak görülmektedir. Klasik liberaller soyut olarak liberal görülürken, sosyal liberaller kominol bireyi vurgulamaktadır. Sosyal liberaller bireyciliğin yanında kolektivizmi de vurgulamaktadır (Kesgin, 2014: 60-61).

Özgürlük: Burada kesin ayırım negatif ve pozitif özgürlük olarak öne çıkmaktadır. En temel anlamı bireyin baskıdan uzak olmasıdır. Bu da negatif özgürlüğü ifade eder (Kesgin, 2014: 62). İnsan hakları doğal hukukun bir sonucudur ve devlet veya toplum bireye veya onun negatif hakların bir parçası olan doğal haklarına dokunamaz (Öztürk, 2015: 304). Liberaller özgürlük kavramını mülkiyetle ilişkilendirmiştir. Klasik liberaller için mülkiyet bireysel özgürlüğün garantisidir. Öte yandan liberallerin özgürlüğe yaklaşımlarında bir sınır da vardır; her bireysel özgürlüğün toplumda zorunlu olarak doğal ve uyumlu bir düzen ortaya çıkaracağına inanmazlar. Bu durumun bazı bireyler tarafından suiistimal edilebileceği ihtimalini göz önünde bulundururlar ve bu konuda güvensizdirler. Bu nedenle hukuk, düzen ve yönetimi hem gerekli, hem zorunlu görürler (Kesgin, 2014: 62).

Doğal düzen-kendiliğinden düzen-piyasa ekonomisi: Doğal düzen içerisinde yazılı kaynaklardan bağımsız, genel yasalar bulunmaktadır. Baskıyla herkesin başına bir iktidarın getirilmesi ve insanların kandırılarak bir takım yaptırımlara ikna edilmesi doğal düzeni bozan unsurlardır. Devlet doğal düzene müdahale etmemelidir. Devletin varlık nedeni insanlar arasındaki doğal düzeni devam ettirmektir. Bunun bir sonucu olarak liberallere göre devletin bireylerin hayatına müdahalesi sınırlandırılmalıdır. Bireylerin özel alanı hem devlete, hem de başka bireylere karşı muhafaza edilmelidir.

Kendiliğinden düzen görüşü ise Smith tarafından ortaya atılan “görünmez el” kuramıyla ilişkilidir. Daha sonra, sosyal Darwinist Spencer tarafından geliştirilen kendiliğinden düzen görüşü işlerin doğal akışına bırakılmasını, zorlama ve yönlendirilmelerle karşılaşılmasını, bu durumun zarar getireceğini söylemiştir. Kendiliğinden düzen, aklın bütün insan ilişkilerinin tümünü önceden kurallara bağlayan düzenlemeler gerçekleştiremeyeceğini savunur. Kendiliğinden düzen, ortak amaçlara değil, tarafların karşılıklı yararları için farklı çıkar ve amaçların uzlaştırılmasına hizmet eder. Dolayısıyla tam anlamıyla bir plüralizmdir. Ekonomik özgürlük ise piyasa ekonomisi anlamında kullanılmaktadır. Piyasa ekonomisi ile özgürlük ayrı düşünülemez. Özgürlüğü yaratan anayasalar ya da kanunlar değil, piyasa ekonomisidir. Piyasa ekonomisi bu özgürlüğü rekabetle sağlar. Bu rekabet ortamında birey sınırsız özgürlüğe sahiptir (Çetin, 2001: 226-228).

Liberal teori ekonomik özgürlüğü şiddetle savunmaktadır. Liberaller siyasal ve ekonomik liberalizmin, buna bağlı olan özel mülkiyet ile bireysel özgürlüklerin birbirinden ayrılmasına karşıdır. Hatta kurumsallaşma açısından ekonomik liberalizm siyasal liberalizmden önce sağlanabilir (Kalkan, 2017: 21).

Sınırlı devlet-liberal demokrasi: Liberal devlete vurgu yapan bu ilkeye göre devletin çıkış noktası bireydir ve bireyi amaçlar varış noktası bireyin mutluluğudur. Liberalizme göre tek ve gerçek değer bireydir. Bireye bu derecede değer veren liberalizm, iktidar karşısında kişi özgürlüklerine sahip çıkmaktadır ve devletin bu alanlara müdahalesini engellemeye çalışmaktadır. İktidar birey haklarına saygı göstermelidir. İktidar bu haklara dokunamaz, yönlendiremez. Çünkü bu haklar bireye doğuştan verilmiştir, iktidar tarafından verilmemiştir.

Öte yandan, liberalizm devletin birey ve toplum üzerindeki sınırsız ve mutlak güçle donatılmış biçimini reddetmektedir. Mutlak otoritenin mutlaka bozucu olduğunu savunan liberalizm, bu iktidarın sınırlanması gerektiğine inanır. Liberallerin devletin sınırlandırılmasına yönelik bu ana ilkesinin temelini Locke'un "Toplumsal sözleşme" adlı eseri oluşturmuştur. Hume'ye göre ise devletin iyiliği ancak tek tek bireylerin zararına sağlanabilir. Bireyler kendi faydalarına olan şeyleri bilme aklına ve tecrübesine sahiptir. Devletin bu yönde yapacağı müdahaleler bireysel özgürlüklere yapılan saldırıdan başka bir şey değildir. Bentham'a göre de devletin topluma yapacağı her müdahale toplumun mutluluğunu bozacaktır. Devletin amacı bireyin faydasını belirlemek değil, o faydaya hizmet etmektir (Çetin, 2001: 228-230).

Tarihsel süreç içerisinde Liberalizmin üç tipinden söz edilmektedir; bunlar klasik liberalizm, sosyal liberalizm ve neo-liberalizm olarak adlandırılmaktadır. Bu liberalizm tipleri farklı dönemlerde dünya siyasetlerinde etkili olmuş ideolojilerdir. Bu nedenle, söz konusu liberalizm tiplerini incelemek yerinde olacaktır.

3.2.1.1. *Klasik Liberalizm*

Klasik liberalizm tipi, 17. yüzyılda John Locke'un eserlerinde, siyasal liberalizm olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonra Adam Smith ve onu izleyen daha başka düşünürlerin katkılarıyla 19. yüzyılda ekonomik bir anlam da kazanmıştır (Arıbaş ve Şimşek, 2014: 191). Klasik liberal ideoloji kapitalizm ve serbest piyasa ideallerini savunmaktadır. Ayrıca devletin dezavantajlı gruplar lehine, gerekli olduğu durumlarda müdahale etmesi gerektiğini veya gücün belli ellerde toplandığı zamanlarda bu gücü dağıtması gerektiğini

öngörmektedir. Çünkü özgürlük ve bireysel haklar klasik liberalizmin temel kavramlarıdır. Devletin varlık nedenini vatandaşlarının doğal haklarını koruma sorumluluğu oluşturmaktadır (Sarıpek, 2017: 17).

Klasik liberalizmden söz ederken, siyasal ve ekonomik olmak üzere iki boyuta değinebiliriz. Klasik liberalizmin siyasal boyutu tabi hukuk ve insan hakları teorisiyle, sosyal sözleşme ve anayasacılık teorilerine dayanmakta; sınırlı devlet, kanun hâkimiyeti, güçler ayrılığı, dinsel hoşgörü gibi öğeleri savunmaktadır. Bireyin devlet baskısı karşısında korunmasını ifade eden klasik liberalizm; bunun bir gerekliliği olarak, devletin güç ve yetkilerinin kanunlarla sınırlandırılması gerektiğini savunur (Arıbaş ve Şimşek, 2014: 191).

Klasik liberalizmin ikdisadi boyutunu “Laissez Faire, Laissez Passer” (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) düşüncesi meydana getirmektedir. Bu düşünce serbest piyasa ekonomisini, sözleşme özgürlüğünü, devletin ekonomiye müdahale etmemesini, üretimi sınırlayan her türlü engelin kaldırılmasını, mal ve hizmetlerin serbestçe el değiştirmesini ifade etmektedir. Burada amaçlanan bireyin ekonomik özgürlüğüdür. Ekonomik özgürlük derken kast edilen şey ise serbestçe iktisadi faaliyetlerde bulunmak, başka bir deyişle, ekonomik girişimcilik hakkına sahip olmaktır (Arıbaş ve Şimşek, 2014: 191-192).

3.2.1.2. Sosyal Liberalizm

Sosyal liberaller klasik liberalizmin savunduğu politik değerlere ve sivil haklara sahip çıkarken; serbest piyasa sisteminin özgürlüklere ve kişisel gelişime olumsuz etkileri olduğunu savunurlar. Sosyal liberaller, sosyal adaletin sağlanması ve toplumsal dengenin korunması adına devlete sosyal ve ekonomik ilişkileri düzenlemesi için etkin bir rol vermişlerdir. 19. yüzyılın sonlarında, 20. yüzyılın başlarında gelişmeye başlayan bu ideoloji, sendikal haklar, işsizlik ücreti, fiyat kontrolü, sağlık hizmetleri gibi politikalarla devlete bu rolleri vermişlerdir (Kalkan, 2017: 34).

Sanayi devriminden sonra kadınların ve çocukların iş hayatının bir parçası olması, bu kesimlerin yaşadığı sıkıntılar, yeni ihtiyaçlar ve talepler, sosyal yapıda değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur. Sosyal yapıda ortaya çıkan bu önemli değişiklikler ve sorunlara ilaveten, 1870’lerde yaşanan ekonomik krizle birlikte klasik liberalizmin ilkeleri sorgulanmaya başlanmıştır. John Keynes, 1929 büyük ekonomik buhranından etkilenerek klasik liberalizme eleştiriler getirmiştir. Onun eleştirileri modern, çeşitlikçi, sosyal ya da refah liberalizmi gibi farklı isimlerle dile getirilen yeni bir liberalizm biçiminin ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Arıbaş ve Şimşek, 2014: 192).

Sosyal Liberalizm düşüncesinin popüler hale gelmesi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra olmuştur. Keynes, bu düşüncüyü kapitalist piyasa düzeninde ekonomik büyümeyi desteklediği için değerli kabul etmiş, aynı zamanda kendi içinde düzenleyici tedbirlerin ve hükümet kontrolünün de gerekli olduğunu belirtmiştir. Özetle Keynes'e göre piyasa düzeni tek başına yeterli olmamaktadır.

Devletler tarafından benimsenen yeni liberal yaklaşım devletin sosyal ve ekonomik alanlara müdahalesine izin vermiştir. Böylece İkinci Dünya Savaşı sonrasında refah devletleri yükselişe geçmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak serbest piyasa ve devlet müdahalesi aynı anda sistemde görülmüştür (Sarıipek, 2017: 18).

Modern veya sosyal liberalizmi geliştiren ikinci faktör, devlete olan güvenin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra artması olmuştur. Devlet Birinci Dünya Savaşı esnasında organize ettiği halkı belli sosyal amaçlar için devlet aygıtı aracılığı ile aynı şekilde organize edebileceğini anlamıştır. Komünist rejimler Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu şekilde yükselmişlerdir (Kalkan, 2017: 35). Kominizmin uygulandığı ülkelerde toplumu ekonomik, sosyal, siyasal ve hatta kültürel; her alanda organize bir biçimde biraraya getirmiştir.

Sosyal liberalizmin de ekonomik ve siyasal olmak üzere iki boyutundan söz edilebilir. Sosyal liberalizmin siyasal boyutu, sınırlı hükümet, demokratik katılım, çoğulculuk ve bireyin kendini geliştirmesi temelinde devlete pozitif görevler yüklemiştir. Sosyal liberalizmin ekonomik boyutu ise devletin piyasasının işleyişini düzenleme, denetleme, piyasaya müdahale etme, sosyal adaleti sağlama gibi konularda devletin aktif görevler üstlenmesini ifade etmektedir (Arıbaş ve Şahin, 2014: 193).

Modern veya sosyal liberalizm, siyasal özgürlükleri desteklemekte, bireyi devlet karşısında serbest bırakmakta, militarizme karşı çıkmakta ve uluslararası serbest ticaretin gerekliliğine inanmaktadır. Bunlara ek olarak, servet ve gücün adil dağılımını da savunmaktadır. Tüm bu temel özellikleri nedeniyle sosyal liberalizm bireyci ve kolektivist değerlerin bir sentezidir. Öte yandan sosyal liberalizm, negatif özgürlüklerin yanında fırsat ve kişisel gelişim özgürlükleri gibi pozitif özgürlükleri de kapsamaktadır. Sosyal liberaller, hakların genişlemesi amacıyla caydırıcı yoksul yasalarını reddetmekte ve sosyal yardımların gerekliliğini savunmaktadır. Ayrıca modern veya sosyal liberalizm, çalışma ve endüstri alanlarında refah devleti anlayışına uygun olarak birçok düzenleme yapmıştır. Sonuç olarak sosyal liberalizm ideolojisi, İkinci Dünya Savaşı sonrası refah devletlerinin sosyal vatandaşlık olgusunu ve sosyal hakların gelişimini biçimlendirmiştir (Sarıipek, 2017: 24-26).

3.2.1.3. Neo Liberalizm

Neo liberalizmin ortaya çıkışı da bir dünya krizine bağlanabilir. 1970'li yıllarda yaşanan kriz ile birlikte ortaya çıkan işsizlik ve enflasyon bir araya gelmiş, durgunluk “stagflasyon” yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum, keynezyen modelin öngördüğü refah devleti anlayışının ve bu modelin ekonomik politikalarının sorgulanmasına neden olmuştur. Böylece 20. yüzyıl düşünürleri liberalizmin özüne dönmesi gerektiğini savunmaya başlamıştır (Arıbaş ve Şimşek, 2014: 193).

Neo-liberal iktisadi düşünce; bireycilik, tercih özgürlüğü, özel mülkiyet, piyasa ekonomisi, serbest ticaret ve sınırlı devlet anlayışına dayanmaktadır. Bu ideolojiyi savunanlar, bireysel özgürlüğün ve mülkiyet hakkının adil bir toplumun temel şartı olduğuna inanırlar ve bütün beşeri ilişkilerin karşılıklı rızaya dayalı gelişmesini talep ederler (Kalkan, 2017: 35-36). Neo liberaller, ekonomik, sivil ve siyasal özgürlüklere, özel mülkiyete ve piyasa ekonomisine büyük önem vermiş; öte yandan, kolektivist sistemleri şiddetle eleştirmişlerdir. Neo liberallere göre kamu kesimi küçültülmeli, devletin ekonomideki etkinliği de azaltılmalıdır (Arıbaş ve Şimşek, 2014: 193-194).

Kuralsızlık (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler), her türlü devlet müdahalesine direnç gösterme, devlet harcamalarında mali disiplin, maaşlarda düşüşler, vb., eğitim, sağlık ve altyapıya yönelik kurumsal harcamaların kısılması, zenginlerin vergi yükünün hafifletilmesi, faizlerin serbest bırakılması, döviz kurunun serbest bırakılması, ticari serbestleştirme, doğrudan yabancı yatırım girişlerinin serbestleştirilmesi, özelleştirme, piyasaya giriş ve çıkışların kuralsızlaştırılması, kamulaştırmalara karşı sermayenin mülkiyet haklarının güvenceye alınması neo liberalizmin genel özellikleri olarak sıralanabilir (Kesgin, 2014: 59-60).

3.2.2. Sosyalizm

Sosyalist topluma bütün karakterini veren temel özellik üretim araçları üzerinde bulunan mülkiyetin toplumsallaştırılmış olmasıdır. Burada sosyalizm en açık biçimde toplum üzerinden anlatılmaktadır. Sosyalist toplum, kendinden önce görülen toplumlardan farklı olarak emeğe göre örgütlenmiştir. Bu nedenle insanın özgürleşmesini bütün yabancılaşma biçimlerini ortadan kaldırarak sağlar. Böylece yeni bir kültür ve yeni bir insan meydana getirir (Akdere, 2001: 81).

En önemli ideolojilerden biri olan Sosyalizm, kolektif harekete, mülkiyetin ortak olmasına ve sosyal eşitliğe önem verir. Sosyalizm, modern anlamda kapitalizmin olumsuzluklarını göstermeyi ve ona alternatifler sunmayı amaç edinmiştir. Bu ideoloji, kapitalizmi sömürü olarak görür ve bu duruma son

vermenin, eğer bu mümkün değilse etkisini azaltmanın formüllerini bulmaya çalışır (Uçar, 2017: 73).

Geleneksel toplumda devleti, ruhani kurumları, ekonomiyi ele geçirmiş olan egemen sınıf eğitimi özellikle ruhani sınıf aracılığıyla yönlendirerek toplumun bilinçsizleşme sürecini gerçekleştirmektedir. Thorstein Veblen geçmişte kalmış olan bu tarihi geleneği “insanın gelişimindeki yağmacı dönem” olarak adlandırmaktadır ve insan bu dönemi henüz hiçbir yerde aşabilmiş değildir. İşte sosyalizmin gerçek amacı insan gelişiminin bu yağmacı dönemini yenmek ve onu aşmaktır (Saatcı Özen, 2024). Sosyalizmin yeni bir insan meydana getirme isteği şüphesiz bu yağmaya son verme isteğinin bir ürünü olmalıdır (Akdere, 2001: 81). Ayrıca sosyalizm toplumsal-etik bir amaca yönelmiştir ve bilim amaç belirleyemediği için insan sorunları hakkında bilim ve bilimsel yöntemlerle arasına mesafe koymuştur (Saatcı Özen, 2024).

Bu özellikler ortaya farklı sosyalizm düşüncelerini çıkarmıştır. Piyasa ekonomisini yıkmayı, özel mülkiyeti ortadan kaldırmayı ve kapitalist sistemin yerine komünist bir sistem getirmeyi hedefleyen devrimci-radikal sosyalistler bir ucu temsil ederken; diğer uçta ise piyasa ekonomisini eleştirmelerine rağmen, devrimci bir tutum içerisinde olmayan, yer yer liberal ilkeleri de kabul eden ancak liberal ideallerin gerçekleşmesi için herkese eşit fırsatlar yaratmanın demokratik formüllerini öneren ılımlı sosyalistler yer almaktadır. Sosyalizm bu iki ucu içine alan geniş bir yelpaze olarak görülmelidir (Uçar, 2017: 73).

Rusya’da gerçekleşen 1917 Ekim devrimiyle birlikte Marx’ın fikirleri Lenin’in öncülüğünde uygulama alanı bulmuş tarihin ilk sosyalist devleti, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği(SSCB) olarak kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinden sonra dünyada sosyalist rejimler egemenlik kurmaya başlamış ve bunun bir sonucu olarak dünya kapitalist ve sosyalist blok olarak ikiye ayrılmıştır (Yaşlı, 2016: 53-54). 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılmasının (Hüseyinov, 2003: 387-388) ardından, bazı düşünürler tarafından tarihin sonunun geldiği ve sosyalizmin geçerliliğini yitirdiği iddia edilmişse de sosyalistlere göre, dünyada kapitalizm ve onun meydana getirdiği eşitsizlikler varlığını sürdürdüğüçe, sosyalist fikirler ve bu fikirler uğruna mücadele eden insanlar var olmaya devam edecektir (Yaşlı, 2016: 54).

Günümüzde sosyalizm ekonomik bir alternatif olarak güç kaybetmesine ve ciddi eleştirilere maruz kalmasına rağmen, hala en önemli siyasal ve kültürel muhalefet odağıdır. En radikal uçta konumlanmış sosyalistlerin iktidarı ele geçirdikleri Sovyetler Birliği, Çin, Doğu Avrupa, Küba, Vietnam, Kuzey

Kore gibi örneklerle, ılımlı sosyalistlerin etkili olduğu ülkelerde gerçekleşen sosyal devlet uygulamaları bu ideolojinin etkili ve ciddi bir alan bulduğunu da göstermektedir. Günümüzde bu ülkelerin çoğunda sosyalizm ortadan kalkmış veya çok ciddi bir gerileme yaşamıştır. Yine de başta demokratik ülkeler olmak üzere, çok sayıda ülkede sosyalist geleneği sürdüren ve/veya sosyalist politikaları benimseyen kişiler/partiler hala en ciddi iktidar alternatifleri arasında bulunurlar (Uçar, 2017: 73).

3.2.3. Muhafazakârlık

İdeolojik yapı itibarıyla bütünlüğü ve tutarlılığı tartışma konusu olan muhafazakârlık, 19. yüzyıl başlarında bir ideoloji olarak ayırt edilmeye başlanmıştır. Söz konusu tartışmanın ortaya çıkmasında muhafazakârlığa karşıtları tarafından yapılan eleştiriler kadar muhafazakâr düşünürlerin kendilerinin de bu tarz düşünsel yapılar karşısında takındıkları şüpheci tutumun ve kendileri ile ideolojiler arasına mesafe koyma isteklerinin de etkili olduğu söylenebilir (Aytaç, 2017: 117). Yine de muhafazakârlık sosyalizm ve liberalizm gibi bir siyasal ideoloji ve siyasetin temel yaklaşımlarından biri olarak betimlenmektedir.

Muhafazakârlığın bir siyasal ideoloji oluşunun en temel parametreleri onun uluslararası karakteri, gelenek oluşturucu ve sürekli olan niteliklerinin yanı sıra kendi içinde heterojen özellikler göstermesiyle birlikte farklı kanatlarının diğer siyasal akımlarla ilişki içerisinde olduğu şeklinde ifade edilebilir (İnce, 2010: 56). Yine de bazı düşünürlere göre muhafazakârlık ne bir din ne de bir ideoloji değildir. Muhafazakârlığın bir kutsal kitabından söz edilemez ve muhafazakârların inandıkları şeyleri tespit etmek bir dereceye kadar mümkündür (Gültekin, 2017: 2-3). Bu çalışma muhafazakârlığı görüşlerin çoğunluğuna dayanarak bir ana akım ve siyasal ideoloji olarak ele almıştır.

Muhafazakârlık, etimolojik olarak değerlendirilmesi yapılacak olursa, korumak ve savunmak anlamına gelen “Conservare” sözcüğünden türetilmiş Latince kökenli bir kavramdır. Muhafazakârlık, var olan toplumsal düzeni korumak “devrimi gerekli kılmayacak” değişimleri yönlendirmek amacıyla olan siyasal, toplumsal veya dini hareketleri tanımlamak için kullanılan son derece genellemeci bir kavramdır. Bu ideolojinin temelleri Edmund Burke tarafından atılmıştır (İnce, 2010: 34). Fransız Devrimi devam ederken kaleme aldığı “Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler”(1790) adlı ünlü eseri muhafazakâr düşüncenin tüm genel öğelerini içermektedir. O’nun düşünceleri daha sonraki düşünürleri de derinden etkilemiştir.

Burke'yi Louis de Bonald ve Joseph de Maistre gibi klasik muhafazakârlar izlemiştir ve bu yazarlar Burke'ye dayanarak, tüm Avrupa'yı etkilemişlerdir. Bu düşünce 19. yüzyılın önemli ve belirleyici ideolojileri ile tartışmalar içerisinde şekillenmiş, liberalizme alternatif olarak düşünülmüştür. Muhafazakârlık, liberallerin ve sosyalistlerin dünyayı değiştirme çabalarına karşı savunmacı bir hareket olma özelliği taşımaktadır (Hekimoğlu, 2018: 19-20).

Tarihi geçmişine baktığımız zaman siyasal muhafazakârlığın kurumlaşma sürecini oluşturan olguların başında Aydınlanma, Fransız ihtilali ve sanayi devriminin geldiğini görmek mümkündür (Baytekin, 2014: 2). Sarıpek (2017: 39-40) açısından muhafazakârlık bu üç olgunun temsil ettiği tarihsel eleştiri üzerinden yükselmiştir. Yazara göre bu üç olgunun ilki, Fransız Devrimi ve Aydınlanma ile ortaya çıkan düşüncelere muhafazakârların kuşkuyla yaklaşması ve Aydınlanma düşünürlerinin iyi toplum idealine karşı, mükemmellik Tanrıya atfedilmiştir düşüncesidir. İkinci olarak, bu olgu kökenleri 17. yüzyıla kadar götürülen Britanya'daki Muhafazakâr parti, monarşiyi, İngiliz kilisesinin ve toprak sahiplerinin çıkarlarını savunan bir parti olarak Aydınlanma hareketine ve Fransız devrimine karşı tavır almıştır. Üçüncü olguya göre, muhafazakâr tepki sanayi devriminin sonucu olarak, kapitalist modernleşme süreciyle birlikte sanayi öncesi toplumların ekonomik, toplumsal ve kültürel yapılarının çözülmesine yol açan durumdan beslenmiştir.

Muhafazakârlık kavramının genel hatlarının oluşumunda bu üç tarihsel gelişimin rolü inkâr edilemez. Bu süreçlerden geçerek olgunlaşan siyasal muhafazakârlık tarihi değerleri, toplumu, pragmatizmi, özel mülkiyeti, ara kurumları, gelenekleri, dini, var olan otorite ve düzeni savunurken; her türlü devrim ve toplum mühendisliğini, bireyselliği, saf bilimciliği ve akılcılığı reddettiği görülmektedir (Baytekin, 2014: 2).

Muhafazakârlık üzerine yazarken, bu ideolojinin bazı genel özelliklerinden söz edebiliriz; bunlar, geleneğe bakış, özel mülkiyete yaklaşım, dini kurumlarla olan ilişki, birey-aile-cemaat gibi yapılar üzerine inşa ettiği fikirler biçiminde sıralanabilir ve aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Muhafazakârlığın muhafaza ettiği en önemli şey gelenektir. Muhafazakârlık değişime değil, değişimin köklü ve hızlı oluşuna, yani diğer bir deyişle devrime düşmandır. Muhafazakârlara göre insanlığın tarihi birikimiyle oluşturduğu değerler ve kurumlar ani bir şekilde ortadan kaldırılmamalıdır. Değişimin böylesi ani olanı insanlığa yalnız felaket getirecektir (Yaşlı, 2016: 44). Muhafazakârlığın ortaya çıkışının temelini de bu bakış açısı oluşturmaktadır.

Muhafazakârlık Aydınlanma'nın radikalizmine karşıt olarak kendi düşüncesini oluşturmuştur. Dolayısıyla Batı'da Aydınlanma çağında yükselişe geçen sosyolojik bakış açısı, pozitif düşünce ve aklın yükselişine karşıt ve değişime karşı düzeni savunur (Gültekin, 2017: 6). Muhafazakârlık düşüncesine göre, tarihsel güç karşısında her birey ve her siyaset sorumludur. Toplumu ve insan vicdanını yönlendiren tarihsel bir gücün varlığı kayıtsız şartsız kabul edilmelidir. Muhafazakâr düşünce için yaşam onuruna saygı göstermek temel parametrelerden biridir. Doğmamış olana ve ölene saygı; bunun yanında, yaratıcının bir hediyesi olarak görülen doğaya karşı saygı oldukça önemlidir (İnce, 2010: 68).

Muhafazakârlık için gelenek kadar önemli bir başka konu da dindir. Muhafazakârlar bireysel yaşamın vazgeçilmez bağlamı olarak dinin gerekliliği konusunda ortak bir fikre sahiptir. Muhafazakâr düşünce açısından geleneğin ve aşkın düzenin biçimlendirdiği toplumsal olanın bireysel olana karşı bir üstünlüğü bulunmaktadır. Hem toplum hem de tarih dışı, soyut ve evrensel bir insan fikri hiçbir şekilde kabul edilebilir değildir (Yaşlı, 2016: 44-45).

Muhafazakârlar mülkiyetin özgürlüğün ayrılmaz bir parçası olduğuna ve özel mülkiyetin yok edilmesinin özgürlüğü de yok edeceğine inanmışlardır (Sarıpek, 2017: 40). Muhafazakarlık ideolojisine göre en geniş anlamıyla mülkiyet, toplumsal ilişkilerin temelinde yer alır. Çünkü tarihsel süreç içerisinde edinilmiş ve kuşaktan kuşağa aktarılmış olan mülkiyetin eşitsiz yapısı kaçınılmaz olarak servet, nüfuz, iktidar vb. eşitsizlikleri ortaya çıkarmıştır. Bu düşünceye göre toplumda iktidar, statü ve mülkiyet eşitsiz dağılmıştır. Parmak ile beyin, ayak ile karın eşit değildir ve aynı şekilde toplumda servet ve konum-statü açısından doğal bir eşitsizliğin varlığı şaşırtıcı değildir (Duman, 2017: 54-55).

Öte yandan Muhafazakârlar toplumsal olanın istikrarı için sınıf ve mevki farklılıklarının devam etmesi gerektiğine inanırlar. Bir başka parametre ise, muhafazakâr düşüncenin Aydınlanma tarafından bireysel özgürlükleri engelleyici olmakla itham edilen aile, köy, manastır, lonca gibi cemaate ilişkin kurumları savunduklarıdır (Yaşlı, 2016: 45). Aile toplumun temel çekirdeği olarak korunur ve kutsanır. Geleneksel düzen ve deneyimlerin korunmasına önem verilmelidir. Bunun yanında geçmişe ve ulusal tarihe saygı da önemli bir parametre olarak kabul edilmektedir. Son olarak, değişim ve reformların özdeş olmadıkları varsayımı ve buna bağlı olarak aceleci yenilik arayışlarına ve değişimlerin zorunlu olduğuna karşı şüphecilik muhafazakârların en genel parametrelerinden biri olarak kendisini göstermektedir (İnce, 2010: 68).

Muhafazakârlık devrim karşıtıdır. Buradaki karşıtlık Sovyet tarzı bir devrim için ifade edilmiştir. Bunun yanında, muhafazakârlar radikal bir

kopuş ile sonuçlanan Fransız Devrimine karşı İngiliz devrimi evrimsel toplumsal/siyasal devrimi simgelediğinden bu devrimin savunucusudur (Duman, 2017: 54-55).

3.2.4. Diğer İdeolojiler

Siyaset bilimi ve ilişkili bilim dallarında liberalizm, sosyalizm ve muhafazakarlık temel üç ideoloji olarak kabul görmektedir. Bununla birlikte, bu üç ideoloji gibi toplumları etkileme ve inşa etme gücüne sahip çeşitli ideolojilerde bulunmaktadır. Milliyetçilik, komünizm, feminizm bu ideolojilerden bazılarıdır.

3.2.4.1. Milliyetçilik

Milliyetçilik; insanları, devletleri ve toplumları etkileyen oldukça kapsamlı bir ideolojidir. Fransız devriminden bu yana gündemde olan ulusçuluk akımıyla milliyetçiliğin gelişimi paralellik göstermektedir. Günümüzde sistemde yer alan devletler eş zamanlı olarak ortaya çıkan milliyetçilik ve ulusçuluk akımından etkilenecek dönemin çok uluslu devletlerinden bağımsızlıklarını kazanmış ve bugünkü hallerini almışlardır. Daha sonra, bu devletler otoritelerini sağlamak için de sınırları içerisinde milliyetçilikten yararlanmışlardır (Beriş, 2017: 109).

Milliyetçilik; insanları millet adına, var oluşlarına ve aldıkları pozisyonlara göre “doğal” bir sınıflamaya tabi tutan otorite ve sınıflamasının meşruluğunu ilan eden siyasal bir gerçekliği ifade eder. Bir millete mensup olmak kaçınılmazdır, çünkü tüm insanlar bir millet içerisine doğarlar. Bunun bir sonucu olarak milliyetçilik insanın hayatının her alanını sarmalar. Bu sonuç ortak kaynakları meydana getirir. Bu ortak kaynakların özünü de bireylerin toprakları, ülkeleri ve anavatanları ile duygusal bir bağ kurmaları ve millet olmanın fikrini oluşturmaktadır (Enneli, 2013: 29-30).

Türk siyasal hayatında Milliyetçiliğin fikir hareketi olarak filizlenişi, Tanzimat dönemindeki dil ve edebiyatta millileşme akımlarına kadar götürülmektedir. Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi düşünürlerin çalışmalarında vücut bulan milliyetçilik; Cumhuriyet rejiminin ideolojik altyapısını oluşturmuştur (Şanlı, 2017B: 27).

Milliyetçiliğin siyasal, iktisadi, sosyal ve kültürel alanlara sirayeti Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra net biçimde olmuştur. Savaştan sonra ayakta kalan tek ideoloji olan milliyetçilik Atatürk dönemine gelindiğinde bu alanlarda uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde milliyetçilik devletin temel ideolojisi haline getirilmiştir. Burada vurgulanan milliyetçilik ideolojisi Türancılığı değil, bir Anadolu milliyetçiliğini ifade etmektedir (Gül ve Küçük, 2025).

Milliyetçilik 1960 yılından sonra sosyal akımlara karşı muhalefet olarak yükselişe geçmiştir. Bu tipteki akım savunmacı ve muhafazakâr niteliktedir. Bu nedenle her türlü sosyal fikre yıkıcı veya komünist olduğu gerekçesiyle karşı çıkmaktadır. Buna karşın tarihte ve dinde bulunan geleneksel değerleri yüceltmektedir. Ekonomik alanda liberalizme karşıdır. Kamuoyuna hâkim olabilmek ve gruplar tarafından önerilen reformlara karşı durabilmek için parlamenter demokrasilerden yanadır. Burada sözü geçen milliyetçilik, kasaba zihniyetini ve geleneksel aile değerlerini Türk toplumunun hakiki temelleri olarak idealize eder. Bu ideolojinin benimseyicilerinin genel kanısı, Atatürk'ün kurtarıcı olduğu fikri üzerinde birleşse de Anadolu'da aksi görüşe sahip olan milliyetçi kesimler de bulunmaktadır. Gelenekçi milliyetçiliğin bu muhafazakâr kanadı ülke dışındaki Türkleri önemsemelerine rağmen, iç politikadaki meselelere, sosyal ve ekonomik politikalara, daha fazla ilgi gösterme eğilimindedirler (Karpaz, 2019: 247- 248).

3.2.4.2. Faşizm

Faşizm, hem bir siyasal ideoloji, hem de uygulamaya konmuş bir siyasal rejimdir. Yükselişe geçtiği dönem ise Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemdir. İlk ortaya çıktığı yer İtalya olan ve Mussolini ile yükselişe geçen bu ideolojinin, bir diğer lideri de Nasyonal Sosyalizm ideolojisinin yayılması için çaba gösteren Hitler'dir. Farklı ülkelerde farklı isimler ve liderlerle bilinmesine rağmen, faşizmler arasında çok büyük rejim temelli ve ideolojik farklılıklar olduğunu söylemek güçtür. Bu faşizmler liberal-demokratik düzenin temel ilkelerini reddeder, zor ve baskı düzeni üzerinden işler (Duman, 2017: 131).

Faşizm, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından toparlanmayı başaramayan Almanya ve İtalya gibi ülkelerde, bunalımlar/krizler ve sosyalist tehdit koşullarında yeşermiş ve iki Dünya Savaşı döneme damgasını vuran bir siyasal hareket, bir ideoloji ve rejim olmuştur. Bu partiler iktidara oy çokluğu ile gelmiştir ve arkalarında büyük bir kitlesel destek olduğundan söz edilebilir. Almanya ve İtalya'nın faşist liderleri milyonları arkasına alarak iktidara yürümüştür. Bu bakımdan faşist ideolojiler iktidarı ihtilal yoluyla ve zorla ele geçiren askeri yönetimlerden ayrılmaktadır. Almanya ile İkinci Dünya Savaşı'na giren İtalya mağlup olmuştur; Almanya ve Hitler de aynı kaderi paylaşmıştır. Böylece faşizmin sonu gelmiştir (Duman, 2017: 134-136).

3.2.4.3. İslamcılık

İslamcılık, siyasal ve entelektüel bir hareket olarak 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Müslüman coğrafyasında ortaya çıkmıştır. Bu

ideolojinin siyasi ve fikri arayışlarının özünü Müslüman coğrafyayı Avrupa ve Rus emperyalizminden, diktatörlerin baskılarından, taklit ve hurafeden kurtarmak; medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak idealleri oluşturmaktadır (Başdemir, 2017: 251). Bu ideolojiyi, sağ veya sol ideolojilerden birine dâhil etmek oldukça güçtür, İslamcılık her iki kategorinin herhangi birinin özelliklerini tam anlamıyla kendisinde barındırmamaktadır (Çaha ve Şahin, 2015: 32).

İslamcılık, İslam değildir, İslam bir dindir, İslamcılık ise 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkan entelektüel bir hareket ve siyasal bir ideolojidir. İslamcılık, İslam birliği esasına dayanır. Bir ideoloji olarak İslamcılık ölümden sonrasına odaklanmaz. İslamcılık hem diğer ideolojilere hem de İslam'ın geleneksel yaşam biçimine, tasavvuf düşüncesine karşı olmuştur (Başdemir, 2017: 252). Özetle İslamcılık benimsediği görüşleri ve eylemleri ile adından türetildiği İslam inancından farklıdır.

3.2.4.4. *Anarşizm*

Anarşizm genellikle olumsuz anlamlar yüklenmiş, sosyalizm ve liberalizmin aşırı versiyonları olarak kategorize edilen, ideoloji olma özelliği üzerinde tartışmalar bulunan bir siyasal disiplindir. Anarşizm devlet otoritesini eleştirir ve reddeder. Devlet mekanizmasını meydana getiren iktidar ve zora karşıdır. Bireyin ahlaki dokunulmazlığını ve gönüllülük esasını yüceltir. Bu nedenle çok farklı kaynaklardan beslenen bir disiplindir.

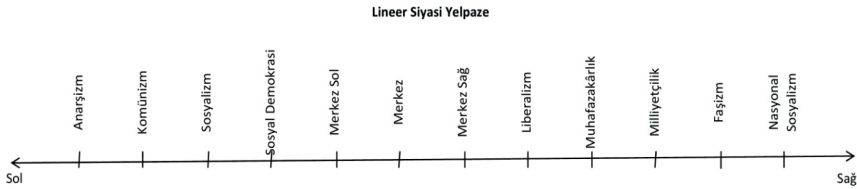
Modern anarşizmin başlangıcı Fransız devrimi olarak kabul edilebilir. Mevcut sosyal- siyasal düzenin yıkılarak alternatif bir sosyal düzenin kurulması fikrinin sistematik olarak geliştirilmesi devrim sonrasında kendisini göstermeye başlamıştır. Anarşizmin bir hareket olarak ortaya çıkışı 19. yüzyılın sonlarında işçi hareketleriyle gerçekleşmiştir. İşçi sınıfı hareketlerinde anarşistler görülse de bu hareketin asıl katılımcıları anarşistler değildir. Anarşist hareketler daha çok Latin Amerika ülkelerinde görülmüştür. Öte yandan anarşizm sosyalizmin bir alt kategorisi olarak yorumlanmaktadır ancak anarşizmin bireyci tutumu bu yorumu bertaraf etmektedir (Kalkan, 2017: 173-175).

3.3. **İdeolojik Yelpaze**

Siyasal yelpaze ideolojilerin tablolar yoluyla şekillendirilerek ifade edilmesidir. Bu biçimde oluşturulmuş birkaç tablonun varlığından söz edilebilir. Bunlardan birincisi lineer siyasal yelpaze, bir diğeri ise iki eksenli siyasal yelpaze, üçüncüsü at nalı biçimli siyasal yelpaze ve çalışmada yer alan sonuncusu ise üçgen siyasal yelpazedir. İdeolojiler bu yelpazeler ile

konumlandırılmıştır. İdeolojilerin bir birlerine karşı uzaklıklarını, zıtlıklarını, benzerliklerini anlamlandırabilmek açısından yelpazeler önem arz eder.

Siyaset bilimi alanında yapılan çalışmalarda sol ve sağ ideolojilerin ana kategorilerini gösteren lineer(düz) yelpaze en çok kullanılan siyasal yelpazedir. Bu yelpaze klasik veya geleneksel siyasal yelpaze olarak da adlandırılır. Lineer siyasal yelpaze, bir ucu sola, diğer ucu sağa doğru uzanan düz bir çizgi üzerinde ideolojilerin yerleştirilmesiyle oluşturulmuş bir gösterimdir. Lineerin solunda bulunan ideolojilere sol, lineerin sağında bulunan ideolojilere sağ ideoloji denmektedir (Yayla, 2019: 111). Bir doğru üzerinde konumlandırılmış ideolojiler içerisinde sosyalizm solda, faşizm, milliyetçilik ve muhafazakârlık sağda gösterilmiştir (Çaha ve Şahin, 2015: 32).

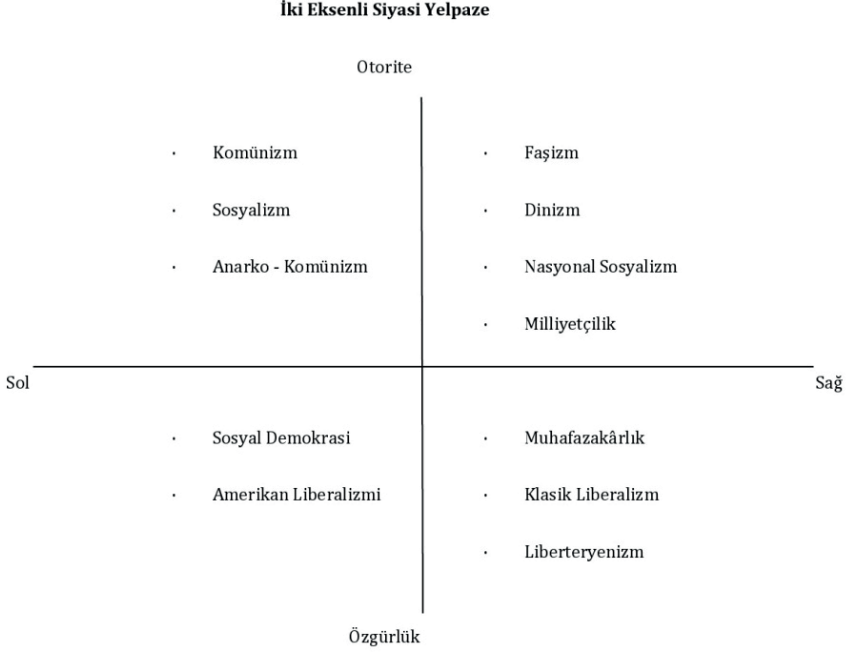
Şekil 3.1 Lineer gösterim[ok1]

Kaynak: Yayla, 2019: 112.

Yukarıda sağ ve sol ideolojilerin bir doğru üzerinde gösterildiği ifade edilmiştir. Bu gösterimin siyasal yelpazenin şekilsel olarak ilk ifade edilişi olduğundan da söz edilmiştir. Lineer adı verilen bu gösterimin, belki de ilk olması sebebiyle bazı eksiklerinin bulunması kaçınılmazdır ki eleştirilere maruz kalmıştır. Elbette lineer gösterimin bazı eksiklikleri vardır. Lineer tablonun zayıflığının nedeni siyaseti tek boyuta indirgeme çabasıdır. Bu tablo siyasal görüşlerin yalnızca bir ölçüte dayandırılarak sınıflandırılabileceğini öne sürer. Oysa siyasal ideolojiler, gerçekte ileri derecede karmaşık inanç, değer ve öğretiler toplamıdır. Bu nedenle her tablo çalışması basitleştirmeye yönelik zorlamalardır (Heywood, 2015B: 34). Buna rağmen ideolojilere açıklamalar getirebilmek amacıyla farklı boyutları bulunan tablo çalışmaları yapılmıştır.

Lineer siyasal yelpazenin tek ölçütü şekil üzerinde ifade edilmiş biçimi, ideolojilerin yarattığı açmazlar ve çelişkiler 20. yüzyıl psikologlarından Hans Eysenck tarafından geliştirilmiş olan yeni bir siyasal yelpaze modeliyle aşmaya çalışılmıştır. Lineer yelpazedeki tek ölçüte karşı, ikinci bir ölçüt

geliştiren psikolog, ikinci ölçütü otoriteye karşı tavır biçiminde kategorize etmiştir. İdeolojiler değişime karşı veya taraftar olmalarına ek olarak, otoriteye bağlı ya da karşı olmaları, sert veya ılımlı otoriteyi savunmaları açısından da değerlendirilmiştir (Yayla, 2019: 113).

Şekil 3.2. İki eksenli yelpaze

Kaynak: Yayla, 2019: 114.

Bir diğer siyasal yelpaze gösterimi, at nalı modelidir. Bu model, sağ ve soldaki uç noktaların, liberalizmin, sosyalizmin ve muhafazakârlığın demokratik inançlarından ayrı olarak birbirlerine yaklaşma eğiliminde olduklarını gösterir. Burada sol-sağ ayrımından hala vazgeçilmemiştir (Dönmez, 2019: 55).

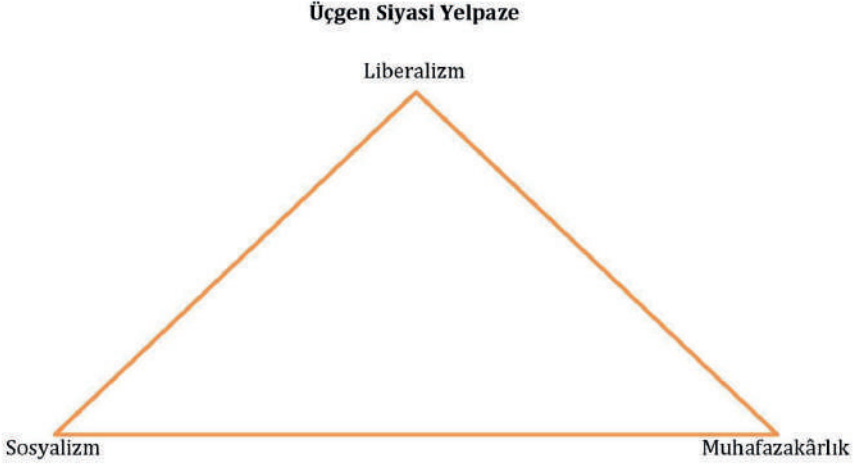

Şekil 3.3. At Nalı Yelpaze

Kaynak: Fedayi, 2019: 6.

Bu yelpaze sol-sağ ideolojik ayrımının fazla basitleştirildiğini düşünen, özellikle lineer yelpazede aşırı uçlarda konumlandırılmış komünizm ve faşizm gibi ideolojilerin benzerliklerinin göz ardı edildiğini öne süren düşünürler tarafından geliştirilmiştir.

At nalı yelpazenin en önemli özelliği, faşizm ve komünizm gibi uçta bulunan ideolojileri şekil üzerinde birbirlerine yaklaştırmasıdır. Doğrusal yelpazeye göre birbirine en uzak görünen komünizm ve faşizm ideolojileri, atnalı yelpazede birbirlerine en yakın duran iki ideolojidir. Aslına bakarsanız bu gösterimde bir yanlış bulunmamaktadır. Gerçekten de totaliter ideolojiler arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır (Fedayi, 2019: 7). Her iki rejim de toplumu devrim yoluyla değiştirmeyi hedeflemektedir.

Şekil 3.4. Üçgen yelpaze

Kaynak: Yayla, 2019: 116.

Her bir ucuna yerleştirilmiş üç ana ideolojiyi şekil üzerinde göstermiş olan üçgen siyasal yelpaze, ünlü liberal Alman düşünür F. A. Hayek tarafından geliştirilmiştir. Bu yelpaze insanlık üzerinde derin izler bırakmış olan üç ana ideoloji, liberalizm, sosyalizm ve muhafazakârlık ideolojilerini öne çıkarmıştır (Dönmez, 2019: 57). Bu gösterimde en can alıcı nokta, bu yelpazede bulunan ideolojilerin birbirlerine doğru hareket edebilmesidir. Liberaller, geleneklerin hayata öngörülebilirlik getirebildiği ve bilgi sorununa çözüm teşkil ettiği için değil, kendi hatırına kıymetli olduğunu vurguladıkça ve geleneksel ailenin önemine işaret ettikçe muhafazakârlığa yaklaşır. Muhafazakârlar, bireyin ve piyasanın önemine işaret ettikçe liberalliğe yaklaşır. Sosyalistler, sosyalist rejimin korunması için otoriteye hürmeti vurguladıkça muhafazakârlaşır. Piyasanın komuta ekonomisine üstünlüğünü kabul ettikçe liberalleşirler (Yayla, 2019: 116).

Çalışmanın bu bölümünde birden fazla siyasal yelpazeye yer verilmiştir ve bu yelpazelerin tablo halindeki biçimleri sunulmuştur. Şüphesiz bu tabloların her biri bazı sorunları içerisinde barındırmaktadır. Çünkü bu tabloların her biri oldukça karmaşık olan siyasal ideolojileri basitleştirme ve genelleştirme eğilimi taşımaktadır. Oysa bu tablolar yalnız siyasal fikir ve inançları tanımlamanın kestirme yolları olarak kabul edilmelidir. Bu nedenle ihtiyatla kullanılmalıdır.

Öte yandan; yeni dünyada ortaya çıkan yeşil hareketi, feminizm, hayvan hakları gibi akımlar sağ-sol ideolojik ayrımının dışında Şekillenmektedir. Bu durum, akıllara sağ-sol ayrımının eski önemini kaybetmiş olduğu fikrini getirmektedir. Bu akımların ortaya çıkışı geleneksel sağ-sol ayrımını gereksiz kılmıştır (Heywood, 2015B: 35).

Heywood tarafından yapılmış olan sağ ve sol yorumu başka düşünürler tarafından da irdelenmiştir. “Hala bir sol veya sağ var mı? Solun veya sağın geleceği ne olacak? Mevcut sol veya sağdan başka sol var mı?” soruları gündeme gelmiştir. Sağ ve sol kavramları oldukça karmaşık ve hararetli tartışmalara konu olmuş kavramlardır ve bir tarafı seçme ya da seçmeme davranışı bu kavramı karmaşıklaştıran en temel meseledir.

Olayı daha basit hale getirmek ve somutlaştırmak adına; sağ ve sol dünyayı iki yarım küreye ayrılarak ifade edilebilir. böylece sağ ve sol bakış açısından iki zıt kutup ifade edilmiş olur. Bu iki zıt kutup, üçüncü bir görüşü kucaklayabilir veya dışlayabilir (Bobbio, 1994: 10-12).

Çalışma içerisinde sağ ve sol açıklanırken, dünyanın iki yarım küresinde konumlanmış iki farklı düşünce tarzı olarak kabul edilmiş, ideolojiyle bağlantılı genel özelliklerine değinilmiştir. Sağ ve solun günümüzde önemini kaybettiğine dair görüşler üzerine tartışmalar bir yana dursun, çalışmanın konusunu oluşturan dönemlerde oldukça canlı olduğu inkâr edilemez. Çalışmada yalnız sağ partilerde meydana gelen bölünmeler ele alınmış olsa da sağ ideolojiden söz edilirken solu yok saymak çalışmayı eksik bırakacaktır. Bu nedenle bu çalışmada sağ ve sol kavramlarına ideolojiyle birlikte yer verilmektedir.

3.4. İdeolojilerine Göre Siyasal Partiler

Genel hatlarıyla sol ve sağ neyi karşılamaktadır? Sol ve sağ terimlerinin temelini karşıtlık ilkesi oluşturmaktadır. Bu iki terim açıkça çatışan iki terimdir. Karşıt terimler olmaları sebebiyle yönelik oldukları alana kıyasla karşılıklı olarak birbirini dışlayıcı ve birbirine bağlı olarak güçsüzleştiricidirler. Dışlayıcıdırılar çünkü hiçbir hareket aynı anda hem sağ, hem de sol taraftarı olamaz. Güçsüzleştiricidirler çünkü bir hareket ya da öğreti yalnız sağ veya sol taraftarı olabilir (Bobbio, 1994: 46). Bu da gücü ikiye böler. Sağ ve sol terimlerinin siyasal boyut kazanması ise Fransız Devrimi dönemine kadar uzanmaktadır (Yağcı, 2022).

Sol ve sağ terimlerinin öyküsü 1789 yılı Fransız genel meclisine kadar uzanır. Etats Generaux toplantısında üçüncü meclisin üyeleri solda otururken, kralı destekleyen aristokratlar kralın sağında oturmuşlardır. Bunu izleyen Fransız meclislerinde de benzer oturma düzeni takip edilmiştir. Çok

kısa bir süre sonra sağ terimi gericilik veya kraliyet yanlılığı olarak, sol terimi de devrimci veya eşitlikçi duygudaşlığı barındıran terim olarak anlaşılmaya başlanmıştır. Öte yandan, çağdaş dünyada sağ-sol terimi bu kadar yalın kalmamıştır. Bu kavramlar günümüzde aşırı karmaşık bir durumun ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Heywood, 2015B: 33).

Günümüzde sol ve sağ üzerine birçok çalışma mevcuttur; öte yandan bu siyasal kavramların güncel siyasetteki aktif durumu da oldukça tartışmalıdır. Sol ve sağın politika üzerindeki etkisi konusunda itilaf içinde bulunan düşünürler, bu iki kavramın tanımlanması konusunda belirlenmiş genel özellikler üzerinde açık bir tartışma içinde değillerdir. Sağ ve sol, bu iki kavramın genel bazı özelliklerine değinirken, bu özelliklerin içeriklerinin burada irdelenmediğini belirtmek yerinde olacaktır.

İlk ortaya çıktığı Fransız Genel Meclisi dönemi dikkate alınarak değerlendirilecek olursa, sağ ideoloji eski yapıyı daha fazla sahiplenene, muhafazakâr bir çizgidedir. Sağ ideoloji geçmişe özlem duyar, ani değişimler bu ideolojiyi rahatsız eder ve hiyerarşik ilişkilerin meşruluğuna önem verir (Örmeci, 2016: 1). Sağ ideoloji genellikle muhafazakârlık ideolojisiyle birlikte değerlendirilmiştir ve yaygın olarak 1830'larda Almanya'da ortaya çıkmış, 1835'de İngiltere'de benimsenmiştir (Hekimoğlu, 2018: 119). Muhafazakârlık ideolojisine ek olarak, milliyetçi ve liberal ideolojiler de sağ içerisine alınmıştır. Bununla birlikte, burada liberalizm sağ veya sol yerine merkezde konumlandıran yaklaşımlarda bulunmaktadır (Fedayi, 2019: 5). Nitekim bu çalışmada kullanılmış olan iki eksenli yelpaze, liberal ideolojinin ölçütleri olan özgürlük ve otoriteyi sağ ve sol ideoloji eksenine dikey olarak yerleştirmiştir ve sağ ve sol ideolojiler liberal ölçütler ekseninde hareketlilik göstermiştir.

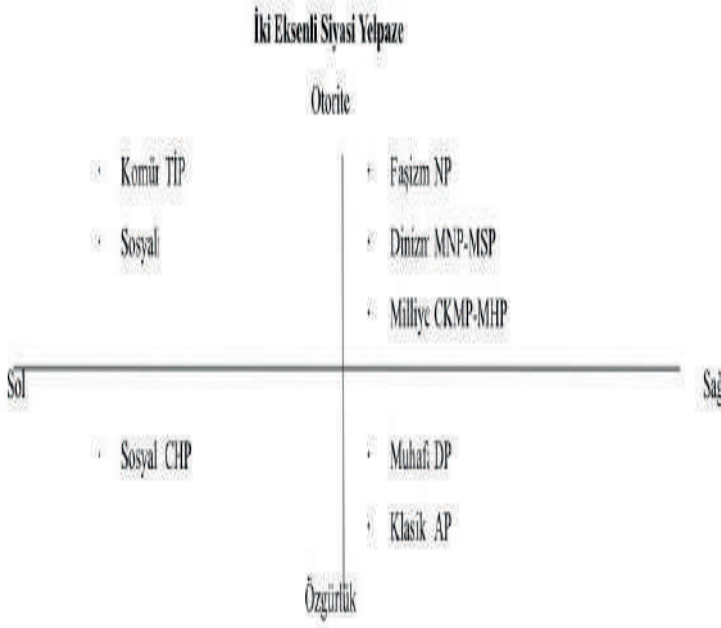
Sağ ideoloji ele alınırken, temel ideolojiler kategorisinde bulunan muhafazakârlık tek ideolojik yaklaşım olarak düşünülmemelidir. Sağ ideolojileri anlamaya çalışırken liberalizm ve sosyal reformizm içerisindeki muhafazakâr öğelerin de ele alınması zorunludur (İnce, 2010: 58). İşte liberalizmin durumunu tartışmalı hale getiren ise bu unsurlardır.

İlk ortaya çıktığı Fransız Genel Meclisi döneminde sol, daha keskin değişim yanlısı, özgürlükçü bir akım olarak kendisini göstermiştir. Sol ideoloji değişimi destekler, hiyerarşiye karşı olması sebebiyle eşitlikçiliği savunur ve yenilik yanlısıdır (Örmeci, 2016: 1). Sağın geleneği korumak isteyen yaklaşımına karşı sol, kendi gibi olanları, onlara dayatılmış olan ırk, sınıf, statü vb. ayrıcalığının zincirinden kurtarmakla yükümlü olan ideolojidir (Bobbio, 1994: 90). Sosyalist, komünist ve sosyal demokrat

ideolojiler bu kategoriye yerleştirilerek, sol ideolojiler içerisine alınmıştır (Fedayi, 2019: 5).

Bir takım yelpazeler üzerinde, farklı biçimlerde şekilsel olarak gösterilmiş sağ-sol kavramlarının ideolojik boyutundan, yukarıda söz edilmiştir. Bu ideolojik yaklaşımların siyasal partileri etkilemesi beklenen bir durumdur. Bu noktada, siyasal partiler ideolojilerine göre sınıflandırılarak sağ-sol yelpazeye yerleştirilebilmektedir (Roskin vd., 2012: 236). Yapılan bu sınıflandırmaya göre sağ çizgideki siyasal partiler: liberal, muhafazakâr, faşist, dinsel; sol çizgideki siyasal partiler: sosyal demokrat, sosyalist, komünist partilerdir.

Sağ ve sol ayrımını ifade ederken yapılan yukarıdaki sıralama aynı zamanda tarihsel oluşum aşamalarını da yansıtmaktadır. Bu aşamalara göre sağda yer alan muhafazakâr partiler 19. yüzyılda liberalizme karşı örgütlenmiştir. Faşist partilerin yelpazede konumlanması 20. yüzyılın ortalarına doğru olmuştur. Soldaki partiler ise önce sosyal demokrat adı altında örgütlenmiş, daha sonra kendi içinde geçirdiği bölünmeler sonucunda sosyalist ve komünist partiler ortaya çıkmıştır (Demirci Güler, 2003: 17). İki eksenli siyasal yelpazeye yukarıda değinilmiştir. Bu yelpaze üzerinde temel ideolojiler olan sosyalizm solda, muhafazakârlık sağda konumlanırken, liberalizm yatay eksenle hareketlilik göstermektedir.

Şekil 3.5. Türk siyasal yaşamında iki eksenli siyasal yelpaze

Şekil3.3.3'e göre oluşturduğumuz iki eksenli yelpazede yatay eksen sağ ve sol ideolojileri, dikey eksen özgürlük ve otoriterlik kavramlarını temsil etmektedir. Bu yelpazede CHP ve TİP solda, AP, MNP, MSP, CKMP/MHP, DP ve NP sağda konumlanmıştır. Öte yandan, TİP ile CKMP/MHP, MNP, MSP ve NP otoriteye yakın duran siyasal partilerken, CHP, AP ve DP eksenin özgürlük ucunda yer almaktadır. Bu şekilde eksenin otorite kısmına yakın olan siyasal partiler aşırılığı temsil ederken, özgürlük kısmına yakın olan siyasal partiler merkezi temsil etmektedir.

Ülkemizde 1960'lı ve 1970'li yıllarda sağ ve sol gibi iki uç noktada ve merkezde faaliyet gösteren siyasal partilere rastlamak mümkündür. Dönemin sağ partilerinden AP merkezde bulunan bir sağ partiyi temsil ederken (Börklüoğlu, 2019: 89-91) CHP merkezde bulunan sol bir parti (Şanlı, 2019: 38-40) olarak kabul edilir. Bu kabul özellikle 1965 yılından sonra yeni kimlik arayışına girdiği dönemde, geliştirdiği “ortanın solu” söyleminde (Unat, 2013: 276) kendisini göstermiştir. Bunun yanında MNP, MSP ve MHP yelpazenin uç kısmında, milliyetçi ve muhafazakâr, aşırı sağ partiler olarak (Börklüoğlu, 2019: 89) konumlanırken, TİP ise yelpazenin diğer ucunda aşırı sol(Uçar, 2017: 102) ideolojiyi temsil etmektedir.

Türkiye'nin ilk ideolojik siyasal parti seçimleri 1965 yılında yapılmıştır. Hem ulusal hem uluslararası kamuoyunda bu biçimde tanımlanan 1965 seçimlerine; TİP en solda, CHP ortanın biraz solunda, AP sağda, CKMP en sağda konumlanmış partiler olarak girmiştir. Bu tespitin verdiği sonuca göre, Türk siyasal hayatında 1960-1980 arası yıllarda görülen siyasal partiler bir birlerine olan konumları dikkate alınacak olursa sağ-sol siyasal yelpazede şu şekilde konumlanmıştır: AP merkez sağda, CHP merkez solda, CKMP ve TİP atmışlı yıllar boyunca aşırı uçlarda. Özellikle CKMP ve TİP aşırı nitelikte partiler olarak tanımlanmıştır (Şanlı, 2019: 38-40). Aslında Şanlı tarafından yapılan bu sağ ayrımı MNP veMSP'de aşırı uçlarda gezen birer siyasal parti olarak eklenmelidir. İdeolojik olarak bir birlerinin devamı olan bu partilerin aşırı oluşu da AP'ye olan konumlarıyla belirlenmiştir.

İnsanlar savundukları fikirler dikkate alınarak, ideolojik açıdan sol, sağ ve merkez olmak üzere üç biçimde konumlandırılırlar (Dönmez, 2019: 54). Siyasal partiler de örgütlenmiş insan topluluklarıdır. Yani fikirleri itibariyle sağ ve solda konumlanmış insan unsuru siyasal partilerin bu yelpazedeki konumunda belirlemektedir. Öte yandan, sağ ve sol üzerine yukarıda yazıldığı düşünülürse, bu kategoride hakkında bir şeyler karalanmamış ideolojik konum yalnız merkez için kalmıştır. Üstelik ülkemizde AP gibi geniş tabanlı bir siyasal partinin merkezi temsil ettiği düşünülürse, merkez ve

sağ (merkez sağ) ideolojiye yer vermek çalışmanın özü için oldukça önemli hale gelmektedir.

Merkez sağ, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana siyasette etkinlik gösteren ve tercih edilen iki ana akımdan biridir, bu nedenle tanımlanması oldukça önemlidir (Başkan, 2011:154). Merkez sağ, toplumun büyük çoğunluğunun inanç, değer yargıları ve yaşayış biçimlerinin siyasal temsilidir. Merkez sağ toplumun inanç, değer yargıları ve yaşayış biçimleri ile liberal ekonomik politikaların ve modernleşmenin kaynaşmasından meydana gelmektedir (Çavuşoğlu, 2009: 266). Yapılan bu tanıma benzer biçimde merkez sağ, geniş kitlelerin inanç, değer ve hayat tarzının siyasal temsili olan, ekonomik politikalar ve bunun üzerinden yürüyen bir modernleşme ile harmanlanmış bir siyasal harekettir. Bir başka tanıma göre merkez sağ, sosyal hayatta muhafazakâr değerleri savunan, ekonomik anlamda serbest piyasa ekonomisi anlayışını ön planda tutan; bunun yanında, sınırlı olsa da bazı alanlarda devlet müdahalesini meşru gören, bir takım belirli temel ihtiyaçlara odaklanmış bir sosyal devlet anlayışıyla hareket eden, tepeden inme modernleşmeye karşı toplumun onayının alınmasına dayalı yeni bir modernleşme anlayışı geliştiren bir siyasal eğilimdir. Bu partileri diğer sağ partilerden ayıran en temel özelliği merkez sağ partilerin her türlü aşırılığa mesafeli durması; diğer sağ partilerin ise belirli oranlarda aşırılıklar barındırmasıdır (Başkan, 2011: 154).

Türkiye’de merkez sağ kendine özgü özellikleri içerisinde barındırmaktadır. Dini öğelere aşırı dikkat çekme çabası içerisinde olmayan bu ideoloji, laikliği ve Cumhuriyet rejimini savunur. Radikal dini görüşlerden bu yönüyle ayrılan merkez sağ, Kemalizm ile örtüşme gösterir. Söz gelimi kapatılan Demokrat Parti(DP) (1945-1960) sağ ideolojiyi temsil ederken ve dinsel eylemlerde bulunurken ya da DP liderleri yaşam tarzlarını dine uygun düzenlerken, bu tercih ve eylemlerini Atatürkçülüğe aykırı görmemişlerdir. Hatta aşırılığı ifade eden irticaya karşı olduklarını sık sık dile getirdikleri de bilinmektedir (Erken, 2012: 40).

Ülkemizde merkez sağ dışında hareket eden diğer sağ ideolojiler ise genellikle sol ile alakalı tutumlarına dikkat çekilerek ele alınmıştır. Türkiye’de sağ, “ancak solun olduğu yerde sağ olabilir” yargısı üzerinden değerlendirilmektedir. 1960’ların İngiliz belgelerinde de vurgulanan bu sav Türkiye’de ancak solun emperyalizminden korkanların olduğunu ifade ederek, bir sağ-sol ayrımından söz edilemeyeceğini ifade etmektedir. Bununla paralel olarak, 27 Mayıs’ın Hava Kuvvetleri Komutanı olan İrfan Tansel de Türkiye’de aşırı sağ denilen olgunun komünizme olan mesafeden ibaret olduğunu belirtmiştir (Şanlı, 2017B: 7). Yapılan bu yorumlara göre

Türkiye’de sağ ve sol bir birlerine olan karşıtlıktan beslenen iki ideoloji olarak görülmektedir.

İleride değinileceği gibi, ülkemizde sağ ideolojinin aşırılıkları kendisini şiddetli biçimde gösterdiği 70’li yıllarda, sola karşı konumlanışından ayrı düşünülemez. Yine de sağın konumunu sadece sol üzerinden belirlemekte tam bir doğruya ulaşmamızı sağlamayacaktır. Çünkü eğer sağ salt olarak sola tepkiden besleniyor olsaydı, bu çalışmanın devamında inceleneceği gibi, sağda bir bölünme görülmesi beklenemezdi. Sağ yalnız sola karşıtlıktan besleniyor olsaydı, sola karşı tek yumruk gibi hareket etmesi daha görülebilir bir durum olurdu.

1960-1970’i içerisine alan bu 20 yıllık süre içerisinde sağ hem merkezde hem uçlarda gelişme göstermiş ve bu ideolojiler ülkenin toplumsal, kültürel, ekonomik, siyasal hayatında belirleyici olmuştur. Sağ partiler ekonomiden, siyasetten, kültürden etkilenecek dönüşümler geçirmiş ve dönemin toplumsal haritasının çizilmesinde rol almıştır.

4. Sağ Partilerde Bölünme: 1960-1980

Toplumdaki bölünme ve çatışmaları yansıtmak siyasal partilerin fonksiyonlarından biridir. Tek parti sistemleri dışındaki tüm parti sistemleri içerisinde bulundukları toplumdaki bölünmeleri yansıtırlar. Sistemde birden fazla siyasal parti bulunması, farklı siyasetleri benimsemiş insan topluluklarının varlığına işaret etmektedir.

Bir toplumdaki bölünme çizgilerinin, başka bir deyişle sorun boyutlarının sayısı ile parti sistemi arasında yakın bir ilişki vardır. Eğer söz konusu toplum tek çizgi ekseninde bölünmüşse, bu durum bir iki parti sistemini ortaya çıkarır. Sorun boyutlarının birden fazla olması durumunda da zorunlu olarak birçok parti sistemi kendisini gösterir. Örneğin sistemde 3 sorun boyutu görülmesi 6 parti sistemini ortaya çıkarabilir.

Arendt'e göre sorun boyutlarını yedi kategoriye ayırmak mümkündür. Bunlar: sosyo- ekonomik, dinsel, kültürel, etnik, şehirselsel, kırsalsel, rejime ilişkin, dış politikaya ilişkin ve maddecilik sonrası(post-materyalist) sorun boyutlarıdır (Özbudun, 2016: 3). Bu sorun boyutlarından bazıları ülkemizde görülmüştür ve siyasal partiler bu sorun boyutları etkisinde gelişme göstermiştir. Çalışmada ele alınan sağ partilerdeki bölünmeler Arendt tarafından ortaya koyulmuş bu sorun boyutlarından sosyo-ekonomik, dinsel, kültürel, şehirselsel, kırsalsel, rejime ilişkin olanları dikkate alınarak açıklanmaktadır.

Türk siyasal hayatındaki bölünmelere ve ortaya çıkan gruplar ile parti oluşumlarına genel olarak bakılacak olursa; Osmanlı İmparatorluğu döneminden günümüze kadar toplumsal ve siyasal yaşamda bölünmeler görülebilir. Türkiye'nin siyasal yaşamında, araştırmacıların Şerif Mardin'in

çevre-merkez ayrımıyla başlattığı bölünme sorunsalı, bürokratik merkezi temsil eden CHP ile orta sınıflardan oluşan çevreyi temsil eden DP boyutlarıyla somutlaştırılmıştır. Mardin'e göre CHP bürokratik merkezi temsil ederken; DP ise köylüler, esnaf ve öteki orta sınıflardan oluşan demokratik çevreyi temsil etmektedir (Erken, 2012: 33).

DP'nin 1950 yılında iktidara gelmesiyle çok partili hayata geçilmesi, kenarı temsil eden burjuvazinin, merkezi kontrol eden bürokrasinin karşısında güçlendiği şeklinde anlaşılmıştır. Bu oluşumun iki temel direğinden birini devlet müdahalesi karşısında pazarı savunan iktisadi özgürlük oluştururken, diğer direği siyasal baskı ve merkezin ideolojik zorlaması karşısında mahalli gelenekleri savunan din özgürlüğü oluşturmuştur. DP, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana birikmiş olan Batı ve laiklik karşıtı, ekonomiyi sırtlanmış, geleneksel-dinsel yığınları kendisinde toplamıştır. Fakirliğin nedenini CHP'nin Batılılaşma aşkında gören yoksul köylüler, öfkelerini DP aracılığı ile ifade etme yönünde eğilim göstermişlerdir. Yine de DP 1950 ve sonrasında seçimlerdeki desteğini çoğunlukla orta sınıfı temsil eden; görece durumu iyi köylü kesimlerden, toprak sahiplerinden ve sanayicilerden almıştır. Aslında bu ekonomi temelli bir çıkar birlikteliğidir (Tosun, 1999: 83) ve ileride Türk sağındaki parçalanmaların nedeni olacaktır.

DP'nin destek aldığı kesimlerin ortaya çıkardığı tabloya bakılacak olursa, uzun bir tek parti dönemin iktidarı olan CHP, muhalefetin genel meydan okumasıyla karşı karşıya kalmıştır. Neredeyse CHP politikalarının tamamına karşı olan gruplar, DP oluşumunda bir araya gelmişlerdir. Ekonomik çıkarlar da bu bir araya gelişin bir diğer boyutunu meydana getirmiştir. CHP'nin Batı konusundaki görüşleri, ekonomideki tutuculuğu ve dine yaklaşımı DP'de toplanan muhalefetin gerekçelerini oluşturmuştur. Özetle dönemin muhalefeti CHP'nin kolonlarını oluşturan politikalara karşı konumda toplanma ihtiyacı duymuştur.

DP 10 yıllık iktidarı boyunca, muhalefette bulunan CHP ile çatışma içinde olmuştur. Bu arada kendi içerisinde bölünmeler yaşayan DP; yeni siyasi partilerin siyaset arenasına çıkmasının da zemini olmuştur. Örneğin 1955 yılında DP'den kopan bir grup, Hürriyet Partisi'ni kurmuştur. Bu grup aslında 1951 yılından bu yana DP içindeki muhalefet kanadını temsil etmektedir. İspatçılar adı verilen bu grup, 2 Kasım 1955 yılında Dünya gazetesinde yayınlanan "Hürriyet Partisi" başlıklı yazıyla partilerini kamuoyuna ilan etmişlerdir (Albayrak, 2001: 10-14). Bu bize sağdaki bölünmelerin daha 1960 yılından önce başladığını göstermektedir.

Muhalefet ile iktidar arasındaki çatışmalar 1950'li yılların sonuna doğru dozunu arttırmıştır. DP, basını ve muhalefeti kontrol etmek amacıyla Tahkikat

Komisyonu adı altında bir komisyon kurmuştur. CHP'liler bu komisyona itiraz edince, meclisten çıkarılmıştır. Bu olay sonrasında Ankara ve İstanbul'da öğrenci olayları yaşanmaya başlamıştır. Üniversiteler kapatılmaya başlamış; İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan edilmiştir. Tüm bu artan şiddet, 27 Mayıs gecesi ordunun yönetime el koymasıyla (darbe gerçekleştirmesiyle) sonuçlanmıştır (Akyol, 2011: 79- 80).

Darbeden sonra yürürlüğe giren 1961 Anayasasının sağladığı özgürlükler ideolojik siyasete izin vermiştir (Ahmad, 2016: 166). Milliyetçi siyasal partiler ve sosyalist partiler (MNP ve TİP) 1960'lı yıllarda bunun bir sonucu olarak yükselişe geçmişlerdir (Arslan, 2005). Ayrıca yeni anayasa taşra ve ticaret burjuvazisinin sanayi burjuvazisine dönüşmesi noktasında olumlu bir yol açacak şekilde hazırlanmıştır (Kahraman, 1995: 75). 1950 yılından beri büyüme gösteren sanayi burjuvazisi, DP'nin mirasçısı iddiasında olan AP'de örgütlenmeye başlamıştır. 1965 yılından sonra AP içerisinde bulunan bu sınıflar arasında meydana gelen çıkar çatışmaları, bölünmelere neden olmuştur ve AP'den ayrılan bir grup milletvekili Ferruh Bozbeyli önderliğinde DP'yi kurmuştur. Ayrıca yeni anayasanın düşünce ve örgütlenme özgürlüğünü teşvik edici hükümler içermesi, sosyolojik birçok farklılığın siyasete yansımaya imkân tanımıştır. Bu durumun sonucunda, TİP sınıf temelli bir siyasal parti olarak kurulmuştur. Bunun yanında, 1960'lı yılların sonlarında Anadolu'daki küçük girişimcinin sözcüsü olan Necmettin Erbakan, siyasette yer alma imkânı bulmuştur. Hızla yükselen Erbakan, 1970 yılında MNP'i kurmuştur (Üste, 2016: 75-76).

Yeni anayasanın yarattığı yeni haklar ve özgürlükler ortamında TİP bir kenara alınacak olursa, çıkar temelli politikalar sağda bölünmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sağda geniş bir tabana hitap eden kapatılan DP'nin yerini almayı amaçlayan AP, başlarda başarılı görünse de 1960'lı yılların ortalarından itibaren kopmaları önleyememiştir.

Milli Görüş Hareketi (MGH) önemli temsilcilerinden olan Süleyman Arif Emre, Türkiye'nin önemli değişim süreçlerinden geçtiğini ve bu süreçte liberalizm, milliyetçilik, sosyalizm gibi siyasal akımların ülkemizde varlık göstereceğini söylemiştir. Bu bağlamda MSP milliyetçi görüşün, AP liberal görüşün, CHP ise sosyalizm düşüncesinin temsilcisi olarak kabul edilmiştir (Poyraz, 2013: 319). Bu çalışmada ülkemizde liberal görüşün temsilcisi olarak kabul edilen AP, milliyetçiliği temsil ettiğine inanılan CKMP (sonrasında MHP) ve muhafazakar görüşün temsilcisi kabul edilen MSP içerisindeki bölünmeler ele alınmıştır.

4.1. Türkiye’de Siyasal Parti Geleneği

Türk siyasal hayatına bakılacak olursa, siyasal parti geleneğinin Avrupa devletlerine göre geç kaldığı söylenebilir. Fakat burada bahsi geçen kısa bir dönem olamaz. Türkiye Cumhuriyeti’nde siyasal partilerin ortaya çıkışı Osmanlı devletine kadar uzanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasal parti geleneği; ne eski Roma’da olduğu gibi bir egemenlik savaşımı içerisinde sınıfsal bir yapıya sahip olmuş ne de feodal güçlere karşı burjuva devrimi yaşamış değildir. Ayrıca, gelişimini işçi sınıfının burjuvaziye başkaldırışına tanık olmuş bir yapıda göstermeyen siyasal parti geleneğinin sınıfsal çıkar temeline dayandığını söylemek de güçtür (Uzun, 2013: 8). Bu kapsamda Türkiye’nin siyasal parti geleneğinin, kısmen farklı bir çizgide gelişim gösterdiği söylenebilir. Çalışma, bu çizgiyi daha rahat açıklayabilmek adına Türk siyasal hayatını üç başlık altında ele almıştır. Bu nedenle Türkiye’nin siyasal parti gelişimi Osmanlı dönemi, Cumhuriyet (tek parti) dönemi ve çok partili dönem olarak üç başlığa ayrılmıştır.

4.1.1. Osmanlı Döneminde Siyasal Parti

Siyasal parti kavramı; diğer birçok kurum, gelenek ve kavramdan bildiğimiz üzere Batı kaynaklı bir kavramdır (Uzun, 2013: 7). Osmanlı döneminde siyasal parti kavramı “Fırka” sözcüğü ile ifade edilmiştir. İlk örnekleri cemiyetler ve dernekler biçiminde görülen topluluklara tam anlamıyla siyasal parti demek güç olsa da, bu toplulukların siyasal partilerin gelişimine katkıları inkâr edilemez. 19. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı Devleti’nde yaşayan Hristiyan tebaanın milliyetçi amaçlarla siyasal dernekler kurdukları görülmektedir. Fakat Müslüman tebaanın bu manada kurduğu ilk oluşum “Fedailer Cemiyeti(Kuleli Vakası)” olmuştur (Göktürk, 2016: 68).

Uzun’a (2013: 8) göre ise Türk siyasal hayatının ilk siyasal partisi İttihat ve Terakki Partisi’(İTP)’dir ve Türkiye’deki siyasal partilerin kökenleri İttihat ve Terakki oluşumuna dayandırılır. Yani siyasal hayatımızda siyasal partilerin geçmişi azımsanacak kadar kısa değildir ve siyasal yaşamımızda siyasal partiler köklü bir geleneğe dayanmaktadır. Osmanlı Devleti’ne uzanan bu köklü gelenek, günümüzdeki siyasal partilerin düşünce temelini inşa etmektedir.

Türkiye siyasal parti geleneği Osmanlı devleti dağılma dönemine kadar uzanmaktadır. Osmanlı devleti padişah egemen bir yapıya sahip olması nedeniyle, siyasi parti oluşumlarına ilk dönemlerinde şahitlik etmemiştir. Osmanlı devletinin kuruluş yıllarına tekabül eden dönemlerde siyasal parti yapılanmaları görülmemiştir. Bunun yanında gizli parti tipi örgütlenmelerle gerileme dönemlerinde karşılaşmaktadır (Ateş, 2007: 113-114). Bununla birlikte, Türkiye’nin geleneğinde meclis sistemi en eski Türk devletlerinden

bu yana mevcuttur. Ancak parlamenter sistemin oluşumu 19. yüzyılın sonlarında anayasal bir zeminde kendisini göstermiştir (Göktürk, 2016: 264).

Tüm dünyada anayasacılık hareketleri 18. yüzyılda görülmeye başlamıştır. Liberal anayasacılık hareketleri olarak kabul edilen bu değişiklikler, temel hak ve özgürlükleri, devletin temel işlevlerine ilişkin düzenlemeleri içeren yazılı belgeleri ifade eder. 1789 yılında hazırlanan ABD Anayasası, bu doğrultuda kabul edilen ilk yazılı anayasadır. Osmanlı Devleti de Batı dünyasını saran bu anayasacılık hareketlerinden etkilenmiştir. Bu bağlamda Osmanlı devletinin ilk yazılı anayasal metni olan 1808 Sened-i İttifak hazırlanmıştır (Adadağ, 2013: 97). Bu anayasal metni 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı izlemiştir ve bu metinler Osmanlı anayasal gelişimine önemli katkılar sağlamışlardır (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 18). Kanun-i Esasi'nin ilanı olan 1876 tarihi (Gözler, 2001: 1), Fransa'da ilk anayasanın 1791 tarihli (Gürcan, 2011: 189) ve Birleşik Devletler 'de ilk anayasanın 1787 tarihli (Ekinci, 2016: 158) olduğu düşünülürse; neredeyse 100 yıllık bir dönemde ilan edildiği söylenebilir. Buna karşın Kanun-i Esasi'ye giden süreç ise daha erken bir dönemde başlamıştır. Osmanlı'nın gerileme arayışlarına bir çözüm yolu bulmak amacıyla başlayan yurt dışına öğrenci gönderme süreci, Osmanlı aydınının Avrupa'da tanıştığı ferdi hürriyet fikirleri ile birleşecek ve parlamenter sistemin mücadelesi bu çizgide gelişip yön bulacaktır (Göktürk, 2016: 263).

Osmanlı devletinin meşrutiyet yönetime geçmesi için mücadele eden Yeni Osmanlılar cemiyeti, siyasal partinin bugünkü (modern) anlamı esas alınacak olursa, siyasal parti kabul edilmemektedir ama yine de temel işlevleri açısından ilk parti oluşumu diye adlandırılabilir. 1865 yılında gizli bir cemiyet olarak kurulan Yeni Osmanlılar dönemin reform ortamında yetişmiş, Batı'yı örnek alan aydınların oluşturduğu bir cemiyet biçiminde faaliyette bulunmuştur (Dursun, 2005: 278). Bu cemiyet üyeleri Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesi için mücadele vermişlerdir (Bucaktepe, 2014: 47). Osmanlı devletinin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi için mücadele verenler ise Genç Osmanlılar adı verilen, ileri gelenleri Ali Suavi, Şinasi, Namık Kemal ve Ziya paşa olan Osmanlı aydınları olmuştur (Yılmaz, 2012: 40-41).

Osmanlı-Türk siyasal parti geleneğini anlamak açısından Kanun-i Esasinin özelliklerini bilmek oldukça önemlidir. Bu anayasa Türkiye'nin modern politik sisteminin resmi başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Karpat, 2014: 8). Kanun-i Esasi ile Osmanlı devleti mutlakiyet rejiminden çıkmıştır ve meşru monarşi biçimini almıştır. İlk anayasa padişaha sürgün gibi önemli bir yetki vermiş olsa dahi, yargının tam bağımsızlığı ve yasamanın da kısmi

bağımsızlığı sağlanmıştır ve Tanzimat döneminde elde edilen temel hak ve özgürlükler konusundaki kazanımlar korunmuştur. Sonuç olarak, Osmanlı aydınlarının elinde ılımlı, anayasalı ve parlamentolu bir Osmanlı yönetim yapısı kalmıştır (Adadağ, 2013: 99-100). Böylece günümüz parlamenter sisteminin temelleri atılmıştır. Türk siyasal hayatının siyasal parti geleneğinde bu temeller üzerinde yükselmiştir. İlk siyasal partiler Kanun-i Esasi'nin yarattığı hak ve özgürlükler ortamında ortaya çıkmıştır.

1876 Anayasası, padişahın yetkilerini sınırlayacak bazı mekanizmalar kurmuştur. Yeni anayasa kısmen halk tarafından seçilen bir yasama organına imkân vermektedir. Yeni Osmanlı yasama organı Meclis-i Umumi adını almıştır ve iki meclisten oluşmaktadır. Üyelerinin Padişah tarafından atandığı Heyet-i Ayan ve iki dereceli seçimler sonucunda seçilen Halk Meclisi (Heyet-i Mebusan) (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 18). Her elli bin erkek için bir temsilci biçiminde belirlenen ve halk tarafından seçilen bu meclise Meclis-i Mebusan denmiştir. Meclis-i Ayan'ın üye sayısı ise Meclis-i Mebusan'ın üye sayısının üçte biri olarak belirlenmiştir (Yılmaz, 2012: 44).

Osmanlı Devleti'nde, görünüşte bir parlamento bulunsa da anayasa bu parlamentonun yetkilerini hayli sınırlı tutmuştur. Parlamento üyelerinin kanun teklif edebilmeleri padişahın iznine bağlanmıştır. Kanun tasarıları her iki meclis tarafından kabul edilse de padişah onaylamadıkça yürürlüğe girememektedir. Anayasada hükümetin meclise karşı sorumluluğunun sınırları açıkça belirtilmemiştir. Ayrıca padişaha Mebusan Meclisini feshetme yetkisi verilmiştir (Özbudun, 2017: 26). Yeni Osmanlı anayasasının bu özellikleri bize henüz Batı tarzı bir meşruti yönetim kurulamadığını açıkça göstermektedir. Padişah Anayasanın yürürlüğe girmesinden sonra da geniş yetkilerini muhafaza etmiştir (Bucak Tepe, 2014: 45-46).

İmparatorluğun anayasa dönemi fazla uzun sürmemiştir. 1878 yılına gelindiğinde, Osmanlı-Rus savaşı (93 Harbi) esnasında ikinci Abdülhamit, Meclis-i Mebusan'da bulunan gayri Müslimleri gerekçe göstererek, bu daraltılmamış yetkilerini kullanmış ve Meclisi dağıtmıştır ama anayasayı yürürlükten kaldırmamıştır (Ortaylı, 2018) ve mutlak monarşiyi korumaya devam etmiştir (Özbudun, 2017: 26). Dönemin padişahının gayri Müslimleri gerekçe göstermesi tartışmalara konu olsa da, çok milletli Osmanlı imparatorluğunda oluşturulan bir mecliste farklı din ve milletlere mensup kişilerin bulunması normal karşılanmalıdır. Aynı şekilde, bu kişilerin çıkarlarına uygun hareket etmesi de beklenen bir durumdur. Sonuç olarak, Genç Osmanlılar tarafından mücadelesi verilen anayasa, Doksan Üç Harbi sürecinde askıya alınmıştır.

Osmanlı devleti içerisinde gizli olarak kurulan bir başka cemiyet İttihad-ı Osmaniye Cemiyetidir. Askeri Tıbbiye öğrencileri arasında 1889 yılında kurulan cemiyet ikinci Abdülhamid'in yönetimine karşı mücadele etmeyi ve Batı'ya karşı durabilmek için tam anlamıyla Batılılaşmayı amaç edinmişlerdir. Cemiyet adını 1895 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) olarak değiştirmiştir. Bu gizli cemiyet ise 1908 yılında ikinci meşrutiyetin ilan edilmesinde etkin rol oynamıştır ve bu tarihten sonra gerçek bir siyasal parti halini almıştır (Dursun, 2005: 278).

1908 yılında başlayan İkinci Meşrutiyet dönemi, toplumu ve aydınları o zamana değin olmadığı kadar siyasallaştırmıştır ve hareketlendirmiştir. Türk siyasal hayatında çok partili ve oldukça serbest bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilen bu yıl, otoriter mutlakiyet yönetiminin de kırıldığı tarih olması bakımından oldukça önemlidir (Uzun, 2013: 9). Bunda 1908 yılında ilan edilen yeni Anayasa başat rol oynamıştır. Bu Anayasa siyasal partiler için birçok yenilik getirmiştir. Fırkalar, kulüpler ve amele cemiyetleri artmıştır ama gerçek anlamda etkin olan siyasal parti şüphesiz İTP olmuştur (Ortaylı, 2018: 18). Tarihimizde ilk siyasal parti olarak kabul edilen İTP, genellikle Türkiye'deki siyasal partilerin kökenlerini oluşturmuştur. Ancak İTP'nin siyasal parti olma statüsü tartışmalı bir konudur; Kimilerine göre bu parti için gerçek manada siyasal parti demek mümkün değildir; çünkü siyasal partiler için yapılan tanımlarda geçen ortak ideal veya ideoloji unsuru bu partide özellikle kuruluş aşamasında hiç var olmamıştır. İTP ne eski Roma geleneğine benzer biçimde egemenlik savaşı veren sınıfsal bir yapıya sahip olmuş, ne feodal güçlere karşı burjuva devrimi yaşamış, ne de işçi sınıfının burjuvaya başkaldırışına tanık olmuştur. Bu parti öteki demokrasilerden farklı olarak bir meşruluk krizi sonucunda ortaya çıkmıştır (Uzun, 2013: 8).

Kemal Karpat "Türk Siyasal Hayatı" kitabında, İttihat ve Terakki için cemiyet (İTC) ifadesini kullanır ve o da bu oluşumun siyasal parti olmama durumuna değinir. Öte yandan İTC gücünü elinde tuttuğu Mebusan Meclisi'nden almıştır ve bu güç sayesinde 1908, 1911, 1912 ve daha sonrasında yapılan seçimleri kazanarak, 1918 yılına kadar iktidara egemen olmuştur. Bu egemen oluşları da oldukça olaylı vuku bulmuştur.

İTC kabinde yer almış olmasına rağmen, 1913 yılına kadar yürütmeye tümüyle egemen olamamıştır. Bunun asıl nedeni padişahın varlığı değil, İTC'nin farklı etnik ve dini yapılara sahip olan Osmanlı tebaasını gerçek bir ideoloji ile bir araya getirememesi ve bunu sağlayacak bir siyasal parti kurmayı başaramamasıdır. Buna rağmen İTC başlangıçta küçük bir grupken, adım adım bir siyasal partiye dönüşmüştür (Karpat, 2018: 11). Bundan sonra İTC'nin siyasal partisi anayasal rejim perdesi gerisinde diktatör yönetimini

Osmanlı devletinin son yıllarına değin sürdürmüştür (Özbudun, 2017: 27). Gözden kaçırılmaması gereken önemli bir nokta da şudur ki, bu parti siyasal yaşamımızda önemli bir yer tutan modern siyasal partilerin ülkemizdeki oluşumuna tarihsel dayanak olmuştur. Daha sonraki bölümlerde bahsi geçen tüm siyasal partiler İttihat ve Terakki geleneğine bir noktada deymektedir.

4.1.2. Cumhuriyet Dönemi Siyasal Parti

Osmanlı Devleti 11 Kasım 1914 tarihinde İngiltere, Fransa ve Rusya'ya savaş ilan ederek Birinci Dünya Savaşı'na resmen girmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2013: 90-91). Almanya yanında savaşa giren Osmanlı Devleti, Almanya'nın yenilmesi üzerine savaştan çekilmiştir ve itilaf grubunun zafer kazanmasından sonra, 31 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamıştır (Karabulut, 2015: 1299-1300). Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden sorumlu olan İTP liderleri ülkeyi terk etmiş ve parti dağılmıştır. Savaş sonrası dönemde imparatorluk siyasetini Hürriyet ve İtilaf Fırkası yönlendirmiştir. Bu arada İttihatçıların Meclisteki ağırlığı da devam etmiştir (Ateş, 2017: 8).

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti'nin her karış toprağı İtilaf devletleri tarafından işğâl edilmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak halk milli mücadeleye girişmiştir. Tarihimizden bilindiğı üzere, İzmir gibi bazı örnek şehirler direnişe geçmiştir ve Anadolu'da milli mücadeleyi yürütecek olan Kuva-yı Milliye birlikleri oluşturulmuştur.

Milli mücadele sırasında, yurdun farklı köşelerinde cemiyetler kurulmuştur (Öztoprak, 2013: 20-21). Milli direniş bu cemiyetler tarafından yürütülmüştür. 1919 yılı içinde milli cemiyetler, Sivas'ta toplanan kongrede Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiştir. Bu cemiyet Milli Mücadele dönemi siyasetinde oldukça başarılı olmuştur. Cemiyet, Damat Ferit Paşa hükümetini istifaya zorlamıştır. Ayrıca, Ali Rıza Paşa hükümeti milli mücadeleyi tanımaktan kaçamamıştır. Cemiyet, 1919 yılı içinde Mebusan Meclisi seçimlerinin yapılması için mücadele etmiştir ve başarılı olmuştur. Açılan Mecliste 28 Ocak 1920 tarihinde Misak-ı Milli kararlarının kabul edilmesini sağlamıştır (Ateş, 2017: 8).

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kabul edilen ve bu meclisi ideolojik olarak daha sonra kurulacak olan Türkiye Büyük Millet Meclisi(TBMM) oluşumuna bağlayacak, Misak-ı Milli kararları (Akın, 2019: 102) 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un resmen işğaline (Erdem, 2019: 683-684) sebep olmuştur. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Ankara'da yeni bir meclis açma çalışmalarına başlamıştır ve 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM açılmıştır (Altınkaş, 2012: 33).

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, birçok gruptan oluşuyordu; Tesanüt Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, İstiklal Grubu, Halk Zümresi, Islahat Grubu gibi. Bu gruplar günümüz manasındaki siyasal parti grupları olmasalar da farklı görüş ve düşünceleri temsil eden birçok grubun varlığından söz edilebilir. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk, 10 Mayıs 1920 tarihinde, Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu kurmuş ve bu grup “Birinci Grup” olarak anılmıştır. Bu gruba muhalefeti ise 1 yıl sonra kurulan “İkinci Grup” oluşturmuştur (Ateş, 2017: 8).

Yeni oluşturulmuş Mecliste bulunan üyeler arasında farklı düşünce yapılarına, değişik hayat tarzlarına ve çözümlere sahip olanlar mevcuttur ama tüm vekillerin ortak amacını Misak-ı Milli ideali oluşturmuştur (Altınkaş, 2012: 3). Mustafa Kemal tarafından kurulan birinci grup daha sonra kurulacak olan Cumhuriyet Halk Fırkası(CHF) için temel oluşturmuştur(Köksal, 2007: 109). İttihat ve Terakki gibi, cemiyet temelinden gelen CHF, Milli Mücadele’nin kazanılmasının efsanevi ismi olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ni kendisinin ilk hali olarak kabul etmiştir. Cemiyetin kurulduğu Sivas Kongresi’ni (4-11 Eylül 1919) ise ilk kongresi olarak benimsemiştir (Uyar, 2006: 47). 9 Mayıs 1935 yılına gelindiğinde CHF, Cumhuriyet Halk Partisi(CHP) adını almıştır (Köksal, 2007: 109). CHP o günden şimdiye varlığını sürdüren, en uzun soluklu siyasal parti olarak Türk siyasal hayatında önemli bir yer tutmaktadır.

TBMM’de bulunan gruplar arasında toplumsal ve siyasal görüş farklılıkları daha Milli Mücadele döneminde bile kendisini göstermiştir. Örneğin Lozan görüşmelerinde barış şartlarının kabulü konusunda birinci grup ile ikinci grup arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır (Ateş, 2017: 8). Lozan konferansının devam ettiği yıllarda mecliste varlığını ağırlıklı gösteren muhalif hareket büyük endişe yaratmıştır ve bu durum Haziran-Temmuz 1923 tarihlerinde yapılacak olan 2. TBMM seçimlerinde muhalif gruba mensup olan milletvekillerinin yeniden aday gösterilmemesi ile sonuçlanmıştır. Bu aşamadan sonra Meclisteki muhalefet milli mücadeleye katılmış, Mecliste temsil gücüne sahip olan komutanların çeşitli konularda Mustafa Kemal ile düştükleri fikir ayrılıkları üzerinden şekillenmiştir (Babaoğlu, 2012: 67).

Türkiye’nin yeniden inşa sürecinde yapılan yeni anayasa, çok partili siyasal hayata imkân veren hükümler içermektedir. Lozan Barış Antlaşması’ndan sonra TBMM’de hizipleşmeler açıkça baş göstermeye başlamıştır. Aralarında Karabekir, Rauf, Bele ve Ali Fuat gibi ordu mensuplarının bulunduğu bir grup başı çekmektedir ve Mustafa Kemal Atatürk’ün uygulamalarından memnun değildir. Kendisine karşı bir hareketlenme olduğunu fark eden Mustafa Kemal Atatürk, orduyla siyaseti ayırma yoluna gitmiştir ve hem

paşa hem de milletvekili olanlardan bu statülerden birini tercih etmelerini istemiştir. Meclisteki ordu mensuplarından bazıları siyaseti seçerek, 17 Kasım'da Terakkiperver (ilerleme yandaşı) Cumhuriyet Fırkasını(TCF) kurdular (Akşin, 2018: 194). Böylece Cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet partisi 17 Kasım 1924 tarihinde resmen Dâhiliye Vekâleti'ne dilekçe ile başvuruda bulunan Ali Fuat Paşa tarafından kuruldu (Babaoğlu, 2012: 83). Kazım Karabekir yeni kurulan partinin genel başkanı, Dr. Adnan Adıvar ve Rauf Bey genel başkan yardımcıları, Ali Fuat Paşa ise genel sekreteri olmuşlardır. Muhtar Bey, İsmail Canbulat, Halis Turgut, Şükrü Bey, Necati Bey, Faik Bey ve Rüştü Paşa da yönetim kurulu üyeleri sıfatıyla TCF'deki yerlerini almışlardır (Babaoğlu, 2012: 85).

TCF, programında liberalizm ve demokrasiye vurgu yaparak, hürriyet düşüncesinin tüm topluma getirilmesi gerektiği fikri üzerinde durur ve özünde cumhuriyete dayandığını belirtir. Yeni kurulan partinin en tartışmalı maddesini ise partinin geleneksel din görüşüne olan mesafesini ifade eden 6. madde oluşturmuştur (Altınkaş, 2012: 5). Bu madde somut olarak çok anlamlı sayılmasa da CHF'nin daha sağında duran siyasal parti, tutucu kesimler için bir çekim merkezi olma riski taşıması yönüyle ele alınmıştır (Akşin, 2018: 194).

Mustafa Kemal Atatürk, muhalefete karşı isteksiz davranışlar sergileyen bir lider olarak bilinmemektedir. Hatta TCF'nin kurulduğu dönemde, daha ılımlı olan Fethi Okyar'ı başbakan yaptığı da bu muhalefet istekli tutumunun göstergesi olarak kabul edilmektedir. Çünkü Atatürk'e göre muhalefet sağlam bir demokraside mutlaka bulunması gereken bir yapıdır. Nitekim muhalefet kuruluşundan sonra kısa sürede ülke çapında örgütlenmeye başlamıştır. İstanbul'da 11 bölgede ve Urfa, Sivas, Eskişehir, Trabzon, Samsun illerinde şubelerini kurmuştur. Boşalan milletvekilliklerinin doldurulması için yapılan yerel seçimlerde TCF'nin bağımsız adaylarının CHF adaylarını geride bırakması bu partide genel seçimler konusunda bir endişe yarattır (Altınkaş, 2012: 5-6). Ayrıca iddialara göre yerel seçimler esnasında, CHF kırsal kesimde ve ilçelerde başarılı olmuş, büyük şehirlerde aynı baskıyı uygulayamadığı için başarı elde edememiştir. Bunlara ek olarak, CHF'nin seçimi kazanan bağımsızlara karşı olumsuz tavırlar sergilediği de iddialar arasındadır. Bunun nedeni ise bu adayların TCF tarafından desteklenmesi olarak görülmektedir (Ateş, 2017: 10).

TCF, Doğu Anadolu'da başlayan Şeyh Sait ayaklanmasının bastırılmasından sonra, 3 Haziran 1925 tarihinde kapatılmıştır (Akşin, 2018: 186). Bu ayaklanma partinin kapatılma gerekçesi haline getirilmiştir. Şeyh Sait ayaklanması Kürt bağımsızlığını amaçlayan; haklılığını toplumda

yerleştirilmeye çalışılan laiklik düşüncesine ve hilafetin kaldırılmasına dayandıran, İslam dini manivelası ile başlatılmış bir isyandır (Akar, 2019). Bu isyanı tamamen dini yani teokratik kabul eden görüşlere göre saltanatı ve hilafeti getirmek isyanın hedefiyken, bir Kürt devleti kurma düşüncesinden söz etmek mümkün değildir. İlginç bir başka nokta ise İsmet Paşa'nın kendisine Şeyh Sait isyanı ile TCF arasındaki bağlantı hakkında sorulan bir soruya karşılık “ bu isyanla söz konusu parti arasında doğrudan-doğruya bir bağlantı veya ilişki mevcut değildir.” biçiminde yanıt vermesidir (Öztoprak, 2013: 10).

TCF üyeleri, Meclis'te yaptıkları konuşmalarda isyanı desteklemediklerini ve hükümetin yanında olduklarını dile getirmiş olmalarına rağmen, İsmet Paşa Takrir-i Sükûn Kanunu'nu Meclisten geçirmiş ve ülke genelinde sert önlemler almaya başlamıştır. Bu kanunla altı gazete kapatılmıştır. Gazeteciler kanunla kurulan İstiklal mahkemelerine götürülerek sorgulanmıştır. İsyân bölgelerine asker sevkıyatı yapılmış, Şeyh Sait adamlarıyla birlikte idam edilmiştir. Bundan sonra sıra TCF'e gelmiştir; hükümet iktidar yanlısı basının da kışkırtmalarıyla, parti programında yer alan “düşünce ve dinsel inançlara saygı” ifadesinin irticayı körüklediği gerekçesiyle, Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanarak 3 Haziran 1925 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla bütün ülkede TCF'nin kapatılmasına karar vermiştir (Babaoğlu, 2012: 97-100). Böylece Şeyh Sit ayaklanması kullanılarak, CHF hükümetinin istekli oluşu üzerine Cumhuriyet tarihinin mecliste geniş temsil imkanı bulmuş ilk muhalefet partisinin serüveni sona ermiştir.

Bundan sonra Takrir-i Sükûn Kanunundan yararlanılarak, muhalefet tamamen susturulmuştur ve otoriter bir yönetim anlayışı uygulanmaya başlamıştır. Meclis ve tek parti içerisinde lider egemenliği pekiştirilmiştir. Böylece eski rejimin tasfiyesi ile modernleşmeyi sağlayacak devrimler için uygun ortam yaratılmış olmuştur. Otoriter bir yönetim önderliğinde gerçekleştirilmeye devam eden modernleşme devrimleri sırasında, 1926 yılında Mustafa Kemal Atatürk'e düzenlenen bir suikast eski İttihat ve Terakkicilerin ve TCF üyelerinin idamıyla sonuçlanmıştır (Ataay, 2019: 102). Bundan sonra 1930 yılına kadar yeni bir siyasal parti kurulmamıştır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası(SCF) yeni Türkiye'nin modernleşme çabalarının bir sonucu olarak Mustafa Kemal güdümünde tasarlanmış bir muhalefet partisi görünümünde Cumhuriyet tarihinin ikinci muhalefet partisi girişimi olarak ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet tarihinin ikinci muhalefet partisi olan SCF, 12 Ağustos 1930 tarihinde Fethi Okyar tarafından kurulmuştur (Uyar, 2006: 58-59). 1929 dünya ekonomik bunalımının Türkiye üzerindeki etkisi, İnönü hükümetlerinin iktisadi uygulamalarının

eleştirilmesi ve bu uygulamaların denetlenmesi ihtiyacı, ayrıca halkın tek parti iktidarının baskısı altındaki bunalmışlığının çok partiliğe yol açtığı söylenebilir (Çiftçi, 2018: 311).

Cumhuriyetin bir muhalefete ihtiyacı olduğu düşünülmüştür. Yıllardan bu yana biriken toplumsal muhalefet potansiyelini kontrol etmek için rejim karşıtı olmayan bir muhalefet partisi kurmak ve bu yolla İsmet Paşa'nın giderek artan gücünü Fethi Bey'le dengelemek ihtiyacı SCF'in kurulmasının diğer nedenlerini oluşturmuştur (Uyar, 2006: 59).

SCF'nin niteliği tartışmalara konu olsa da Mustafa Kemal Atatürk'ün bir muhalefet partisinin kurulmasını demokratikleşme yolunda önemli adımlardan gördüğü ve buna istekli olduğu yönünde tavırlar sergilediği net biçimde söylenebilir. Nitekim, Atatürk iki parti arasında yan tutmayacağını söylemiş; bazı CHF'liler ile birlikte kız kardeşi Makbule'nin yeni fırkaya girmesini istemiştir. Yeni fırka 1929 yılında ABD'de patlak veren ekonomik krizle sarsılan dünya ve Türkiye üzerinden muhalefet etmekte, devrimlerle alakalı alanlara muhalefet kapsamında dâhil olmamaktadır. Yine de fırkanın ömrü yalnız üç ay sürmüştür. Ekonomik bunalımdan etkilenenler ile gericiler fırkanın bayrağı altında toplanmıştır (Akşin, 2018: 204). Burada Sina Akşin tarafından gerici olarak nitelendirilenler; Atatürk devrimlerine karşı olanlar, dini geleneklere bağlılık gösterenler, rejime muhalefet edenler ile İnönü hükümetinin uygulamalarından rahatsızlık duyan kesimlerdir.

Kimilerine göre azımsanamayacak başarı elde eden ve beklenenden fazla ilgi gören muhalefet partisi, CHF tarafından kuşkuyla karşılanmış; partinin rejim karşıtı ve tabanda gericilerin eline geçmekle suçlanmasına neden olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün CHF'nin kıskırtmalarının da etkisiyle tarafsız kalamayacağını açıklaması üzerine, Fethi Okyar 16 Kasım 1930 tarihinde partiyi feshetmiştir. Böylece rejim tarafından tehdit olarak algılanan bir muhalif siyasal parti (Ateş, 2017: 12) hareketi daha sona ermiştir. TCF ve sonrasında SCF denemelerinin başarısız olması ise çok partili siyasal sisteme geçişi 1945 yılına kadar ertelemiştir (Erdoğan, 2008: 4).

4.1.3. Çok Partili Siyasal Yaşam

İnsanlık daha elli yıl geçmeden ikinci bir Dünya Savaşı'nı yaşamış; liberalizm faşizme galip gelmiştir. Rusya savaş sonrasında sosyalizm ideolojisiyle yükselişe geçmiştir ve dünya ABD ile SSCB ekseninde kutuplaşma eğilimleri göstermektedir. Savaş sonrası dünyada oluşan bu yeni düzen Türkiye'nin bir taraf seçmesini zorunlu hale getirmiştir. SSCB'nin toprak talepleri ve tehditkâr tutumu Türkiye'yi Batı bloğuna yaklaştırmıştır. Truman Doktrini, Marshall Planı gibi ABD projelerinden maddi destek alan Türkiye,

Birleşmiş Milletler, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü gibi uluslararası kuruluşlara üye yapılmıştır. Avrupa Konseyi ve NATO gibi örgütlere de üyelik başvurusunda bulunan Türkiye, tercihini Batı bloğundan yana yaptığını kesin olarak göstermiştir (Ataay, 2019: 119-120). Safını belli etmek zorunda kalan Türkiye, dışsal ve iktisadi etkenlerin de zorlamasıyla çok partili hayata geçmek durumunda kalmıştır (Uzun, 2013: 10).

Karpat'a (2014: 262) göre çok partili hayata geçişin başlıca sebepleri; toplumsal yapılardan gelen baskı, savaş dönemindeki ciddi sıkıntılar ve demokrasilerin İkinci Dünya Savaşı'nda kazandığı zafer olarak sıralanabilir. Burada önemle vurgulanmalıdır ki tek partili sistemden vazgeçilmesi Türk siyasal tarihinde bir dönüm noktası olmuştur.

Çok partili hayata geçiş sürecinde kurulan ilk siyasal parti Milli Kalkınma Partisi(MKP) olmuştur. Nuri Demirağ'ın başkanlığında 18 Temmuz 1945 yılında kurulan MKP, çok partili hayatın ilanı anlamına gelmekte (Köksal, 2007: 110). Parti 1946 ve 1950 seçimlerine katılmıştır fakat kayda değer bir başarı elde edememiştir. Tek parti iktidarının baskısı bu partinin pasif kalmasına neden olmuştur ve MKP 22 Mayıs 1958'de dağılmıştır (Yücel, 2016: 28).

Türksiyasal yaşamımızda çok partili hayata geçişin bir başka kolunu, DP'nin kurulması oluşturmaktadır. CHP içerisindeki Dörtlü Takrir muhalefetin bu partiden ayrılması sürecinde rol oynamıştır. Celal Bayar, Adnan Menderes, Mehmet Fuad Köprülü ve Refik Koraltan tarafından imzalanan önerge, çok partili hayata geçişin zorunluluğunu simgeleyen önemli bir belge olarak öne çıkmıştır. Bayar, Menderes, Koraltan ve Köprülü'nün imzasını taşıyan Dörtlü Takrir, muhalefetin partiden kopmasıyla sonuçlanmış, 7 Ocak 1946'de bu kişiler TCF'ye yapılanları da göz ardı etmeden, güvencelerini alarak DP'yi kurmuşlardır (Akin, 2019: 338).

DP'nin güçlenmesini engellemek isteyen CHP, belediye seçimleriyle genel seçimleri öne aldığını açıklamıştır ve seçimlerin 1946 yılı içerisinde yapılması yönünde karar alınmıştır. Fakat DP iktidarın seçimler konusunda yanlı davranması ve seçim güvenliğinin olmamasını gerekçe göstererek, Eylül'den Mayıs'a alınan belediye seçimlerine katılmamıştır. Daha sonra 1946 yılı Temmuz ayında yapılan erken genel seçimlere katılan DP başarılı olamamıştır ve CHP büyük bir zafer kazanmıştır. Şüphesiz bunda DP'nin 6 aylık bir siyasal parti olmasının, seçimlerin açık oy, gizli sayım usulüne göre yapılmasının, DP'nin tüm seçim bölgelerinden milletvekili adayı gösterememesinin ve seçim sonuçlarına yaptığı itirazların dikkate alınmamasının etkisi bulunmaktadır (Demirel, 2014: 312).

DP, 16 Şubat 1950 tarihinde kabul edilen ve gizli oy, açık sayım ve yargı denetimi ilkeleri ile Yüksek Seçim Kurulu(YSK)'nu getiren yeni seçim kanunu yürürlüğe girdikten sonra 14 Mayıs 1950 seçimlerine girmiştir. 14 Mayıs 1950 günü yapılan seçimler Türkiye'de 27 yıllık tek parti döneminin sonunu getirmiştir. Bu tarihten sonra İsmet İnönü ve partisi CHP, ana muhalefet görevini üstlenmiştir. Yeni oluşan sistemde, iktidar partisi DP, ana muhalefet partisi CHP olurken Millet Partisi(MP) 1, bağımsızlar 9 milletvekiliyle küçük bir temsil yakalamışlardır (Akyol, 2011: 78).

DP'nin 1950 seçimleriyle iktidara gelmesi sonucunda başlayıp, 27 Mayıs askeri müdahalesine kadar geçen sürede, CHP ve DP'nin mecliste elde ettikleri sandalye oranları ve DP'nin 1960 yılına kadar yapılan üç seçimde de %50'nin üzerinde oy alması dikkate alınacak olursa, sistem için Sartori'nin iki partili sistemi tanımlaması yapılabilir. Öte yandan, biçimsel olarak sistemde iki parti bulunsada, HP ve Cumhuriyetçi Millet Partisi(CMP) gibi siyasal partilerin varlığı sistemi işleyiş olarak hâkim parti sistemi kategorisine yerleştirmektedir (Tosun, 1999: 84). Böylece kuruluşundan itibaren 27 yıl tek parti sistemini deneyimlemiş olan Türkiye Cumhuriyeti, 1950 yılından itibaren iki parti sistemiyle tanışmıştır. Sistemin bir çok parti modeline dönüşmesi ise 1960 yılından sonra olmuştur.

5. Türkiye'de 1960 Sonrası Sağ Partiler ve Bölünmeler

Türkiye cumhuriyeti halkı 27 Mayıs 1960 sabahı, saat üçte, askeri bir darbe olduğunu radyodan, Albay Alparslan Türkeş tarafından okunan bildiriyle öğrenmiştir. Bildiri, Türk Silahlı Kuvvetleri(TSK)'nin kardeş kavgasına meydan vermemek ve demokrasiyi içine düştüğü buhrandan kurtarmak amacıyla ülke yönetimine el koyduğunu duyurmuştur. Bildiri darbenin yansızlığını önemle vurgulamaktadır. Askerlerin yönetime el koyuşu Ankara ve İstanbul'daki halk, bilhassa her iki kentteki büyük öğrenci kitlesi ve genelde Aydın'lar arasında büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Ülkenin geri kalanı ise darbeye karşı benzer tepkiyi göstermemiştir. Özellikle kırsal kesim, askeri müdahale sonrası oldukça sessiz kalmıştır. Önceki aylarda yaşanan karışıklıklar neredeyse yalnızca Ankara ve İstanbul'la sınırlı görünmekteydi. Başka yerlerde halkın Menderes'e olan sevgisinde ani bir düşüş olduğunu doğrulayacak bir gösterge de yoktu (Zürcher, 2016: 351).

27 Mayıs 1960 darbesi Türkiye Cumhuriyeti'nde darbeler geleneğini başlatmıştır. Bu olay sonucunda 1924 Anayasası ile kurulan rejim TSK'nin müdahalesiyle son bulmuş, asker kişilerin yönetim dönemi başlamıştır (Ağır, 2017: 6). Alparslan Türkeş tarafından radyodan okunan bildirinin bir bölümü aşağıda yer aldığı biçimdedir:

“Muhterem yurttaşlar, demokrasimizin içine düştüğü kriz nedeniyle yakınlarda meydana gelen üzücü olaylar dikkate alınarak ve kardeşin kardeşi vurmasını önlemek için Türk silahlı kuvvetleri ülkenin yönetimine el koymuştur. Silahlı kuvvetlerimiz bu girişimi partileri içine düştükleri uzlaşmazlık durumundan kurtarmak amacıyla gerçekleştirmiştir. Adil ve

serbest seçimler mümkün olduğu kadar kısa süre içerisinde partiler üstü bir yönetimin gözetimi ve hakemliği altında gerçekleştirilecektir. Yönetim hangi parti seçimi kazanırsa ona devredilecektir. Bu girişim her hangi kişi ya da guruba yönelik değildir. Yönetimimiz kişilere karşı her hangi bir Saldırı eylemine başvurmayacak, başkalarının da böyle bir şey yapmasına izin vermeyecektir. Bütün yurttaşlar, mensup oldukları partilerdikkate alınmaksızın yasalara uygun biçimde muamele göreceklerdir.” (Ahmad, 2016: 153-154).

27 Mayıs'ta gerçekleştirilen darbenin hazırlıkları daha 1950'li yıllarda yapılmaya başlanmıştır. TSK içerisinde çeşitli cuntalar kurulmuştur. Bu cuntalar arasında başını Cemal Madanoğlu'nun ve Talât Aydemir'in çektiği gruplar, ciddi hazırlıkları ve diğer garnizonları da etkilemeleri bakımından dikkat çekmektedir. 1960'lı yıllara gelindiğinde tansiyon iyiden iyiye yükselmiştir. Mayıs sonlarına doğru cunta birlikleri hareketlenmeye başlamıştır. O sıralar Kara Kuvvetleri lojistik başkanı olan Tümgeneral Cemal Madanoğlu, Cemal Gürsel'i ikna ederek gerçekleştirilecek darbenin lideri yapmıştır ve Madanoğlu'na bağlı grup 25 Mayıs günü harekete geçme kararı almıştır (Aydın ve Taşkın, 1989: 61).

Yukarıda bir bölümü verilmiş olan bildiri, Alparslan Türkeş tarafından radyodan okunduktan sonra, Cemal Gürsel askeri uçakla İzmir'deki evinden alınarak Ankara'ya getirilmiştir ve darbenin lideri ilan edilmiştir. Ordu bundan sonra yönetimin Cemal Gürsel başkanlığındaki Milli Birlik Komitesi(MBK)'nin elinde olduğunu duyurmuştur. Darbenin ertesi günü Cemal Gürsel'in devlet başkanı, başbakan ve milli savunma bakanı olduğu açıklanmıştır. Kuramsal olarak Gürsel'e Atatürk'ün sahip olduğundan daha geniş yetkiler verilmiştir (Zürcher, 2016: 352).

Darbeyi gerçekleştiren askerler farklı rütbe, görev alanı ve yaş gruplarından gelmektedir. 38 subaydan oluşan komitede en yaşlı subay 65, en genç subay 27 yaşındadır. Bu 38 üyenin 32'si kurnay subaydır. Bunlardan dört tanesi (Sami Küçük, Ahmet Yıldız, Numan Esin ve Muzaffer Özdağ) Harp Okulu'nu kendi dönemlerinin birincisi olarak bitirmişlerdir. Komite üyelerinin 32'si karacı, 3'ü havacı, 2'si denizci, 1 tanesi de jandarmadır. Komite içerisinde 2 orgeneral, 2 tümgeneral, 1 tuğgeneral, 9 albay, 6 yarbay, 11 binbaşı ve 7 yüzbaşı bulunmaktaydı (Börklüoğlu, 2017: 18). Feroz Ahmad belki de bu sebeple farklı farklı rütbelere ve görev alanlarına sahip bu askerlerin durumunu karma karışık bir hizipler biçiminde ifade etmiştir. Heps i iktidar açlığı çeken ve farklı gizli grupların mensupları olan bu komite üyeleri bir ülkeyi yönetme iktidarına, bilgi ve becerisine sahip görünmemektedir.

MBK'nin ülkenin yüz yüze bulunduğu karmaşık sorunlara karşı önceden hazırlanmış bir eylem planı da yoktu (Ahmad, 2016: 153).

Darbeyi gerçekleştiren TSK, aslında basit bir hükümet değişikliği planlamaktadır. Bu nedenle darbenin ertesi günü İstanbul Üniversitesi'nden beş profesör getirilmiştir ve bu profesörlerden bir anayasa metni hazırlamaları istenmiştir. MBK DP'yi doğrudan suçlayan, bu profesörler tarafından yayınlanan metni imzalamıştır ve böylece DP'yi doğrudan hedef tahtasına oturtmuştur. Böylece TSK'nin radyodaki konuşmasında belirttiği gibi herhangi bir partiyi hedef almama iddiası ortadan kalkmıştır (Zürcher, 2016: 352-353).

Yargılamalar bundan sonra başlamıştır. 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren subaylar Cumhurbaşkanı'nı, Başbakan'ı, bakanları ve DP'li milletvekillerini tutukladılar. Tutukladıkları kişileri yargılamak için Yüksek Adalet Divanı adında bir kurul kurdular. Bu divanın üyelerini de kendileri seçmiştir. Söz konusu divanın kanuni hâkim güvencesi veya doğal yargıç ilkesi diye bilinen ilkeye aykırı bir olağanüstü mahkeme niteliğinde olduğu tartışmasızdır (Gözler, 2011: 44).

Marmara Denizi'nde bulunan ve Yassıada adındaki yüksek güvenli bir adada yapılan yargılamaların sonucunda, birçok DP'li ağır cezalara çarptırılmıştır. 31 kişi ömür boyu hapse, 418 kişi daha hafif cezalara ve 15 kişi ise ölüm cezasına mahkûm edilmiştir. Bunlardan 11'inin ölüm cezası çoğunluk oyuyla kabul edilmiştir ve cezaları MBK tarafından hafifletilmiştir. Öteki 4 kişinin yani, Bayar, Menderes, Dışişleri bakanı Zorlu ve Maliye bakanı Polatkan'ın ölüm kararları ise oy birliği ile verilmiştir. Bayar'ın ölüm cezası ilerlemiş yaşı ve sağlık durumu gerekçe gösterilerek (Bayer yıllar sonra af ile ceza evinden çıkacak ve siyasette rol alacaktı) hafifletilmiştir. Zorlu ve Polatkan 16 Eylül 1961 ve Menderes başarısız bir intihar girişiminden sonra 17 Eylül 1961 tarihlerinde idam edilmiştir (Zürcher, 2016: 359-361). Böylece Türkiye'nin demokrasi tarihine ağır bir darbe indirilmiştir. Ayrıca 27 Mayıs askeri darbesinin yalnız DP'yi hedef almış olduğu Yassıada kararlarıyla ortaya çıkmıştır (Karpas, 2014: 293).

Özellikle Adnan Menderes'in idamı halkta demokrasi konusunda derin bir yara açmıştır. Ayrıca 1960'ların Menderes yandaşları bugüne dek gerçekleşen bu olayın ve bu olayın yarattığı siyasal değişimin etkilerinden kurtulamamışlardır. Böylece büyük bir kitle demokrasiye küstürülmüştür. Menderes'in başına gelenleri hatırında tutan kitle, uzun yıllar orduya ve onun destekleyicisi olarak kabul ettiği CHP'ye cephe alacaktır.

Darbeden sonra oluşturulan anayasa komisyonu (Akgün, 2009: 428) tarafından 12 Haziran'da MBK'nın yetkilerini tanımlayan geçici bir anayasa kamuoyuna açıklanmıştır ve bir süre sonra yürürlüğe girmiştir. Bu belgeye göre, bir genel seçimin yapılmasından ve yeni anayasanın yürürlüğe girmesinden sonra, TBMM'nin yönetimi tekrar devralmasına kadar MBK Türk Milleti adına egemenlik hakkını kullanacaktır. Şüphesiz bu belge MBK'ye yönetimde geniş yetkiler vermiştir. MBK yasama yetkisini doğrudan kullanmaya başlamıştır. Yürütme yetkisini ise devlet başkanının atadığı ama kendisinin onayladığı bakanlar kurulu aracılığı ile kullanan MBK, yargıyı kendisine bağlamamıştır. Yargı görünüşte MBK'den bağımsız hareket eden bir organ sıfatı taşımaktadır. Fakat yine de yargıca alınan ölüm cezalarını onaylama veya veto etme hakkına sahiptir (Ahmad, 1996: 166). Bu da yargının bağımsız olma niteliğini sarsan bir durumdur. Nitekim, yukarıda sözü geçen DP'lilerin yargılanma sürecinde MBK karar alma mekanizmasında rol almış, Menderes, Polatkan ve Zorlu'nun idamlarını onaylamıştır (Koç, 2013: 129).

13 Aralık 1960 tarih ve 157 sayılı Meclis teşkili hakkında kanun ile MBK üyelerinden ve Temsilciler Meclisi'nden meydana gelen bir kurucu meclis oluşturulmuştur. Bu kanunla iktidarın sivillere devredilmesi bir takvime bağlanmıştır. Böylece siyasal etkinlikler başlatılarak demokrasiye geçiş amaçlanmıştır. Bu kanun yeni yapılacak anayasa ve seçim kanunlarını 27 Ekim 1961'de yapılacak olan seçimlere kadar hazırlamayı hedeflemiştir. Yine bu kanuna göre, hazırlanacak olan anayasa, halkoyuna sunulduktan sonra ve halk oylaması sonucuna göre kabul edilecektir (Kili, 1998: 22). Sonuçta 1961 yılı bir referanduma ve bir seçime şahitlik etmektedir.

Kurucu Meclis tarafından hazırlanan, Temsilciler Meclisi'nin çoğunluğunu CHP'lilerin oluşturduğu ve DP'lilerin Temsilciler Meclisi'nden dışlandığı anayasa metni, 9 Temmuz 1961 tarihinde halkoyuna sunulmuştur (Koç, 2013: 130).

9 Temmuz günü yapılan referanduma katılım oranı %80'in üzerinde olmuştur. Geçerli oyların %61,5'i Evet, %38,5'i Hayır şeklinde dağılım göstermiştir. Böylece anayasa kabul edilmiştir. Bunu izleyen süreçte, 15 Ekim 1961'de genel seçimler yapılmıştır ve 7. Dönem TBMM 25 Ekim 1961 günü toplanmıştır (Gözler, 2011: 46).

MBK, 1961 yılı başlarında siyasal partiler için getirmiş olduğu yasaklarda gevşemeye gitmiştir. 13 Ocak 1961 tarihinden itibaren 27 Mayıs askeri müdahalesinden önce siyasal varlıkları bulunan CHP, CKMP, Birlik Partisi, Sosyalist Parti siyasal faaliyetlerine yeniden başlamıştır. Siyasal partilerin

kurulmasına izin verilmesiyle birlikte pek çok yeni parti kurulmuştur. Ancak bunların az bir kısmı varlıklarını devam ettirebilmiştir (Atabay, 2015: 190).

Şubat 1961 tarihinde siyasal partiler için koyulmuş olan yasağın kalkmasıyla; CHP ve CKMP gibi varlıklarını sürdüren partilerin yanında birçok parti daha kurulmuştur. Bunlar arasında, ileriki dönemde en çok ses getirecekler AP ve TİP olacaktı (İleri, 2015: 201). Ekim ayında yapılması planlanan seçimlerden önce kurulan bir başka siyasal parti de Yeni Türkiye Partisi (YTP) olmuştur. Böylece 27 Mayıs'tan sonra 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan genel seçimlere birçok siyasal parti girmiştir ve yönetimin bu yolla sivillere devri gerçekleşmiştir. Cemal Gürsel anayasada belirlendiği üzere cumhurbaşkanı seçilmiştir (Koç, 2013: 131).

1961 yılı içerisinde yapılan genel seçimler Türkiye'de siyasal partiler açısından yeni bir dönemi başlatmıştır. 27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra nisbi temsil sistemine geçilmiştir ve Türkiye 1973 yılına kadar sürecek bir ılımlı çok partili sisteme adım atmıştır (Demirhan, 2016: 19). Bu seçimlerde uygulanan Nispi temsil modeli parlamentodaki sandalyelerin dağılımı üzerinde etkili olmuştur. Bu sisteme göre seçime katılan partiler aldıkları oy oranında TBMM'de temsil olanağı bulmuşlardır. Oy oranları yüksek olan siyasal partiler aynı bölgeden birden fazla milletvekili adayı çıkarma olanağına kavuşmuşlardır (Türk, 1969: 84).

1961'da yürürlüğe giren yeni anayasaya göre, TBMM Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu(CS) olmak üzere iki meclisten oluşacaktı (Çaylak ve Avcu, 2018: 445). Hazırlanan seçim kanununa göre milletvekili seçimleri nisbi temsil sistemine göre yapılacak, CS için yapılan seçimlerde ise çoğunluk sistemi esas alınacaktı (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 25). CS seçimlerinde kullanılan çoğunluk sistemi ise bir bölgeden aday olan parti veya kişinin o bölgede salt çoğunluğu sağlaması üzerine bölgeyi alması mantığı ile işlemektedir (Türk, 1969:78-79). Bu da CS'de AP ile CHP arasındaki rekabetin seçim çevrelerinde salt çoğunlukları dikkate alınarak belirlenmesini sağlamıştır. AP ve CHP salt çoğunluk sağladıkları seçim bölgeleri oranında CS'de temsil imkânı bulmuşlardır.

27 Mayıs'tan sonra yapılan ilk genel seçim olan 15 Ekim 1961 seçimlerinde nispi temsil sistemi sonuçlarını vermiştir ve ılımlı çok partili sistem Türk siyasal hayatında görülmeye başlamıştır (Demirhan, 2016: 19). Bu sistem sayesinde aldıkları oy oranında temsil şansı yakalayan siyasal partiler, meclise milletvekillerini daha adil bir şekilde yerleştirmişlerdir. Darbeden sonra gerçekleşen 1961 genel seçimleri esnasında kullanılan seçim sistemi baraj sınırlaması olmadığından küçük oy oranlarına da temsil imkânı vermiştir.

Yapılan genel seçimlerde CHP %36,7 oranında oy almıştır. Buna karşılık DP'nin devamı olarak görülen AP ve YTP toplam %48,5 oranında oy almıştır. Bu sonuçlar iktidarı tek bir partinin üstlenemeyeceğini göstermiştir. Hiçbir parti hükümet kuracak yeterlilikte çoğunluğu sağlayamamıştır. Seçimi kazanan partiler veya bağımsızlarla partiler arasında bir koalisyon zorunlu hale gelmiştir (Ahmad, 2016: 164).

Nispi seçim sisteminin uygulandığı yeni meclisteki temsil oranları şu şekilde olmuştur: CHP %36.80 oy oranıyla 173 sandalye kazanmıştır. Onu %34.80 oy oranı ve 156 sandalye ile AP izlemiştir. CKMP %13.96 oy oranıyla 54 sandalye elde ederken, YTP %13.70 oy oranı ile 64 milletvekili sandalyesi kazanmıştır. Bunun yanında bağımsızlardan da iki temsilci seçilmiştir. Çoğunluk sisteminin uygulandığı CS seçimlerinde ise oranlar şu şekilde olmuştur: AP %35,4 ile 71, CHP %37,2 ile 36, YTP %13,9 ile 27 ve CKMP 13,4 ile 16 senatörlük kazanmıştır (Çaylak ve Avcu, 2018: 445).

1961 seçim sonuçları AP'nin DP çizgisini takip ettiğini daha açık bir biçimde ortaya koymuştur. Çünkü AP propagandalarında yargılanan DP'lilere vurgu yapmıştır ve AP aday listelerinde birçok DP'li ile DP yakınları yer almıştır. Ayrıca bu seçimlerde CHP beklediği başarıyı elde edememiştir. DP'nin oyları AP ile birlikte yeni kurulan YTP ile CKMP'de toplanmıştır. Sonuçta ordunun baskısıyla hükümeti kurma görevi kendisiyle aynı tabanlarla bir araya gelme ihtimali daha fazla olan AP'ye değil, İsmet İnönü ve O'nun CHP'sine verilmiştir. Cemal Gürsel 434 oy ile cumhurbaşkanı seçilmiştir ve hükümetin hemen kurulması için harekete geçmiştir. Uzun uğraşlar sonucunda, tarihimizin ilk koalisyon hükümeti, bir CHP, AP koalisyonu kurulmuştur (Cini Şimşek, 2017: 2959-2962). Bu koalisyonun kurulmasında Cemal Gürsel de teşvik edici bir rol oynayan aktörlerden olmuştur. Ayrıca eski DP'liler ve onların aileleri de bir AP-CHP koalisyonu kurulması yönünde baskı yapmışlardır. Çünkü onlara göre ordu tarafından tepki almayacak bir sivil yönetim ancak İnönü ve O'nun CHP'si ile kurulacak bir hükümetle sağlanabilir görüşüne sahiptir (Levi, 1991: 138).

Zorlamayla kurulan birinci koalisyon hükümeti, 10 Kasım 1961 ile 30 Mayıs 1962 tarihleri arasında sadece altı ay kadar faaliyet gösterebilmiştir ve sonunda bozulmuştur. Görünüşte bu koalisyon ortakları tarım reformu ve Demokrat Partili tutuklulara af konularında bir türlü anlaşamamışlardır. İkinci koalisyon yine ordudan gelen zorlamaların ardından 25 Haziran'da büyük güçlüklerle kurulmuştur ve Aralık 1963 yılına kadar hükümette kalmıştır. AP dışında Mecliste bulunan bütün partiler, yani CHP'ye, YTP'ye, CKMP'ye ve bağımsızlara bakanlık verilmiştir. Ancak CHP'nin ortakları Kasım 1963'de yapılan belediye seçimlerinde öyle kötü sonuçlar aldılar ki

seçmenler tarafından İnönü ile işbirliği yaptıkları için cezalandırıldıkları düşüncesine kapılmışlardır ve koalisyondan çekilmişlerdir. Bu seçimlerden sonra AP yükselişe geçti ve ülkenin en popüler partisi haline gelmiştir (Ahmad, 2016: 164).

Tablo 5.1. 1965 genel seçim sonuçları

1965	
Seçim Tarihi: 10/10/1965	
Kayıtlı Seçmen	CHP: 2.675.785 (%28,7) (134
Sayısı:13.679.753	MV)
Oy Kullanan Seçmen	MİLLET PARTİSİ: 582.704
Sayısı:9.748.678	(%6,3) (31 MV)
Katılım Oranı:71,3	YTP: 346.514 (%3,7) (19 MV)
Geçerli Oy Sayısı:	BĞMZ: 296.528 (%3,2) (1
9.307.563	MV)
Milletvekili Sayısı:450	TİP: 276.101 (%3) (14 MV)
AP: 4.921.235 (%52,9)	CKMP: 208.696 (%2,2) (11
(240 MV)	MV)

Kaynak: YSK, 2020.

10 Ekim 1965 tarihinde yapılan genel seçimde oyunu artırarak başarı elde eden tek parti AP olmuştur. Bu seçim sonuçlarına göre AP %52,9 oy oranı ile 240, CHP %28,7 oranındaki oyları ile 134, MP %6,3 ile 31, YTP %3,7 ile 19, CKMP %2,2 ile 11 ve son olarak TİP %3 oy oranı ile 11 sandalyenin sahibi olmuştur. Böylece DP döneminden sonra başlayan koalisyon hükümetleri dönemi yaklaşık dört yıl deneyimlendikten sonra kapanmış ve AP Türk siyasal yaşamında DP'den sonra iktidarı kuran ikinci tek parti olmuştur (Çaylak ve Avcu, 2018: 457; YSK, 2020).

Kötüleşen ekonomi, sağ-sol arasında artan gerilim ve bunun sonucunda oluşan çatışma ortamı AP'nin 1969 yılı genel seçiminde başarı kaybetmesine neden olmuştur. AP bu seçimlerde %46,5 oy alarak Meclisteki sandalyelerin 256'sını kazanmıştır. 1965 verileri dikkate alınacak olursa, AP'nin oy oranında düşüş görülmesine rağmen seçim sisteminde yapılan değişiklik nedeniyle yine de tek başına iktidar olduğu görülmektedir (Ataay, 2019: 153).

Tablo 5.2. 1969 Genel Seçim Sonuçları

1969	
Seçim Tarihi: 12/10/1969	
Kayıtlı Seçmen Sayısı: 14.788.552	CHP: 2.487.006 (%27,4) (143 MV)
Oy Kullanan Seçmen Sayısı: 9.516.035	GP: 597.818 (%6,6) (15 MV)
Katılım Oranı: 64,3	BĞMZ: 511.023 (%5,6) (13 MV)
Geçerli Oy Sayısı: 9.086.296	MİLLET PARTİSİ: 292.961 (%3,2) (6 MV)
Milletvekili Sayısı: 450	MHP: 275.091 (%3) (1 MV)
AP: 4.229.712 (%46,6) (256 MV)	BİRLİK PARTİSİ: 254.695 (%2,8) (8 MV)
	TİP: 243.631 (%2,7) (2 MV)
	YTP: 197.929 (%2,2) (6 MV)

Kaynak: YSK, 2020.

1969 genel seçiminde nispi temsil sisteminden vazgeçilmiş ve barajsız D'Hondt sistemi uygulanmıştır. AP'ye 256 milletvekilliği kazandıran da bu değişen seçim sistemi olmuştur. Bu sisteme göre, seçim sistemlerinde siyasal partilerin aldıkları oy toplamı sırasıyla, 1'e, 2'ye, 3'e, 4'e ...bölünür ve bu işlem o seçim bölgesinin çıkaracağı millet vekili sayısına ulaşıncaya kadar devam eder. Ortaya çıkan paylar, parti farkı gözetmeksizin büyükten küçüğe doğru sıralanır. Millet vekillikleri bu sıralamaya göre partilere verilir. İşte AP bu sistem sayesinde son kez olarak tek başına iktidara gelmiş, bu iktidarı 1971 yılına kadar sürdürmüştür (Kurt, 2013: 226; Türk, 2006: 90).

Yeni AP iktidarı döneminde ülkeye istikrar ve refah geldiğini söylemek oldukça güçtür. Ülkede iç huzur yoktur. Ekonomi kötüye gitmektedir. Partiler arasında siyasal çekişmeler sürmektedir. Sağ-sol arasındaki iç çatışmalar artmıştır. Bunun üzerine TSK 27 Mayıs ihtilalinin istediği reformların gerçekleştirilemediği gerekçesiyle, hükümetin çekilmesi için parlamentoya bir ultimatom(muhtıra) vermiştir. Böylece 12 Mart 1971 tarihinde ülke bir askeri müdahale ile daha karşılaşmıştır (Emiroğlu, 2016: 9-10). Ordu isteğini bir muhtırayla parlamentoya bildirmiştir. Böylece Türkiye'nin siyasal hayatı bir kez daha sekteye uğradı.

Türk siyasal yaşamımızda 1960'lı yıllar siyasal yaşamın hem hukuksal, hem sosyal, hem de ideolojik olarak yeniden inşa edildiği yıllar olmuştur. Taze anayasa (1961 anayasası) yeni kurum ve özgürlükler getirmiştir. TİP, CKMP gibi siyasal partiler bu ortamda gelişme alanı bulmuştur. AP zaten mevcut

bir kitlenin siyasal partisi olarak siyasette yer almıştır. CHP kuruluşundan beri bir geleneğe sahiptir. YTP kapatılan DP'nin mirasını bir ucundan yakalamayı amaçlayarak ortaya çıkmıştır. Sağda meydana gelen bölünmeler sonucunda 1970 yılında MNP ve DP'nin Kurulmasıyla, 1970'lerin siyasal görünümünü belirleyecek aktörler siyaset arenasında yerlerini almıştır.

Çalışmanın devamında, 1960'lı ve 1970'li yıllarda siyasette faaliyet gösteren sağ partiler ve bu partilerin bölünme süreçleri işlenecektir. AP, MSP ve CKMP içerisinde meydana gelen bölünmeler, parti oluşumları veya grup kopmaları ele alınacaktır. Bu kapsamda bölünmelerin nedenlerine ve sonuçlarına değinilecektir.

5.1. Adalet Partisi

Bilindiği üzere, çok partili hayata geçişin simgesi olarak kabul edilen DP, 27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra işletilen siyasal ve hukuksal süreç içerisinde kapatılmıştır. Bu parti döneminde, toplumda geniş bir tabana hitap etmiştir ve ülke CHP karşıtları ile DP karşıtları olarak neredeyse ikiye bölünmüştür. DP'nin kapatılmasından sonra ortaya çıkan durumda CHP ve ordu karşıtı büyük bir kitle açıkta kalmıştır ve bu ciddi bir temsil sorununu ortaya çıkarmıştır. TSK bu tabanın kendi başına bırakılmaması gerektiğini düşünmektedir. Bu nedenle yeni oluşumlara kendi kontrolünde izin vermeyi tasarlamıştır. Bu oluşumlar içerisinde özellikle kapatılan DP tabanını kapsayacak oluşumlar dikkatle izlenmesi gereken yapılar olarak görülmüştür.

Yeni anayasanın ortaya çıkardığı özgürlük ortamında, sağ ve solun gelişme imkânı bulunduğu daha önce söylenmiştir. 27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra Kemalizm ve ona eklenmiş olan sol, ilericiliği temsil ederken, genel olarak sağ, özel olaraksa kapatılan DP kötülen taraf oldu ve kapatılan DP'nin devamı olarak görülen kesimler de bundan nasibini almıştır. Bu kesimler gerici diye lanse edilmiştir. Askeri vesayet DP tabanının yeniden örgütlenmesini ve siyasallaşmasını engellemek niyetiyle pek çok kanuni ve fiili tedbirler almıştır. Gerek seçim kanunu, gerek siyasal partiler kanunu bu amaca hizmet edecek biçimde dizayn edilmiştir. Bu durumun farkında olan DP tabanı faaliyetlerinde 27 Mayısı eleştirmemeye ve anti-Kemalist bir söylem kullanmamaya dikkat etmişlerdir (Fedayi, 2019: 41-46).

Siyasal partiler üzerindeki yasakların kalkmasıyla, 27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra kurulan AP, tıpkı onun gibi 27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra kurulan YTP ile birlikte sağda yer alan bir parti olmuştur. Müdahaleden önce var olan CHP ve CKMP'ye ek olarak kurulan ve siyasal yelpazenin sağında bulunan AP, tıpkı YTP ve CKMP gibi DP'nin oy tabanını hedefleyerek siyasete girmişti (Demirci Güler, 2003: 30).

Kapatılan DP'nin devamı olduğu izlenimine sahip olan AP, 11 Şubat 1961 tarihinde Ragıp Gümüşpala başkanlığında kurulduğunda içerisinde birçok DP'li barındırmaktaydı (Atabay, 2015: 191).

Sağ seçmene hitap eden bu iki partinin kuruluş amacı konusunda bazı tartışmalar da bulunmaktadır. Cevdet Sunay'ın 1961 yılında AP başkanı olan Gümüşpala'ya ve dönemin YTP genel başkanı Ekrem Alican'a yönelttiği soruya verdikleri ve 27 Mayıs'tan sonra kurulan siyasal partilerin Cemal Gürsel'in isteğinin bir sonucu olduğunu işaret eden cevapları, bu tartışmayı ortaya çıkarmıştır. Çünkü her iki aktörde Sunay'ın sorusuna CHP'den siyasete girecekleri şeklinde cevap vermiştir.

AP, Gümüşpala tarafından kurulmuştur ve sağda siyaset yapmaya başlamıştır. YTP Alican tarafından kurulmuştur ve o da sağda siyaset yapmaya başlamıştır. her iki partide hitap ettikleri taban itibarıyla CHP'nin karşısında konumlanmıştır. Böylece CHP karşıtlığından beslenmiş olan DP tabanının bir kısmı bu yeni siyasal partilere kaymıştır. Bu siyasal partiler ordunun isteğiyle, DP tabanını Osman Bölükbaşı'nın MP'sinden uzaklaştırmak için kurulmuş siyasal partilerdir ve şüphesiz bu yolla DP'nin sağdaki oylarının bölünmesi amaçlanmıştır (Çaylak ve Avcu, 2018: 442). Böylece ordu kapattığı DP tabanının örgütlenişini kontrol altına alma amacını gerçekleştirmiş olacaktır. Ordunun güdümünde kurulan siyasal partiler şüphesiz kapatılan DP tabanlarını yine ordunun isteğine göre yönlendirmiştir. Güdümlü olarak kurulan siyasal partilerin bu tarz bir davranıştan farkısını sergilemesi beklenemezdi.

Yeni anayasa, TSK kontrolünde hazırlanmıştır. AP'nin parti programı genel hatlarıyla DP'nin programının yeni anayasaya uygun hale getirilmiş şekli olmuştur. Yeni anayasa AP programının yayınlandığı sırada henüz ortada değildir. Fakat anayasanın içerdiği ilkeler belirlenmiştir. Örneğin planlama teşkilatının kurulacağı, ekonomik kalkınmanın plana bağlanacağı açık görülmektedir. Oysa AP, tamamen serbest piyasa ve özel girişim yanlısı tutum sergilemektedir. AP programında benimsenen karma ekonomi politikası bu durumun bir sonucudur (Çavdar, 2013: 112). Nitekim 1965 yılının Şubat ayında, Ürgüplü tarafından ilan edilen ve Ekim 1965 yılındaki seçimlere kadar hükümet etme görevini üstlenmiş olan dördüncü koalisyonun en büyük dört siyasal parti ortağından biri olan AP'de, karma ekonomi politikasına doğru bir kayma görülmüştür.

Koalisyonun programı, AP'nin etkisiyle sağa kaymaya başlamıştır, bunun bir sonucu olarak Ürgüplü devlet sektörünün ekonomideki sınırlarını belirleme sözü verilmiştir. Ticaret bakanı ise hükümetin özel girişimin egemen olduğu karma bir ekonomiye inandığını belirtmiştir (Ahmad, 1996:

189-190). Böylece AP programında bulunan karma ekonomi ilkesi açıkça siyasette yer bulmuştur.

AP, kendisi için bir program belirlemiş olsa da kurucuları ve yetkilileri sürekli olarak DP'nin programını benimsediklerini ve DP'nin devamı olduklarını vurgulamışlardır. Bu yolla DP'nin tabanını devşirmeyi amaçlamışlardır. Nitekim anayasa referandumu sırasında “hayırda hayır vardır” sloganı gerisinde anayasaya karşı propaganda yürütülmesi bu çabaların bir örneğidir (Çavdar, 2013: 112). 1961 yılının Temmuz ayında halkoyuna sunulan ve evet oranı %61’lerde kalan yeni anayasa oylamasında, hayır oylarının önemli kısmı kapatılan DP’lilere aittir ve bu durumun ortaya çıkmasında AP’nin referandum sırasında gerçekleştirdiği çalışmaların etkisi büyüktür (Erken, 2012: 35).

AP çizgisinin DP çizgisi olduğu 1961 seçimlerinde daha net ortaya çıkmıştır. Partililer tarafından yapılan konuşmalarda sürekli “Gözlerimize bakarsanız anlarsınız” teması işlenerek Menderes, Polatkan ve Zorlu’nun idamlarından duyulan keder ve isyan vurgulanmıştır. Ayrıca birçok DP’linin yakınları parti listelerinden aday gösterilmiştir. AP’nin o günlerdeki sloganını tek cümlede, hatta tek sözcükte toplamamız mümkündür: “Af!” (Çavdar, 2013: 112). AP’nin af konusunda oldukça ısrarlı olduğu bilinmektedir ve bu ısrarı 1960 öncesindeki kavgaları sürdürme eğiliminin bir yansıması olarak görülmüştür (Bakırcı, 2019: 39). Bu durum TSK tarafından kuşkuyla karşılanmıştır. Sonuçta TSK DP’yi egemen bir güç olarak siyasette görmek istemediğini belli etmiştir. Bununla birlikte, AP tarafından sık sık dile getirilen af konusu eski DP’lileri siyasete tekrar katma çabasının ürünüdür. Bu nedenle AP’nin bu davranışları TSK tarafından kuşkuyla karşılanmıştır.

Darbeden sonra yapılan ilk genel seçimlere sağdan üç parti katılmıştır; bunlar YTP, CKMP ve AP idi ve bu üç siyasal parti de DP kökenliydi (Fedayi, 2019: 42). 1961 seçimi DP tabanındaki parçalanmaya rağmen AP açısından bir başarı olarak kabul edilebilir (Çavdar, 2013: 112). Bu seçimlerde AP kapatılan DP tabanını büyük oranda kendisinde toplamıştır. Beklendiği gibi kapatılan DP tabanı üçe bölünerek güçsüzleşmemiştir. AP bu seçimlerde %34,8 oy oranıyla ikinci parti olmuştur ve ana muhalefet görevini üstlenmiştir (Yücel, 2016: 38). Mecliste ikinci parti olan AP, senatoda 71 sandalye elde ederek birinci parti olmuştur. Seçim sonuçları AP önderliğinde bir sağ koalisyon seçeneğine işaret etse de ordu buna izin vermemiş ve sonuçta zorlamayla bir CHP-AP koalisyon hükümeti kurulmuştur (Kurt, 2013: 222).

AP açısından kuruluş yıllarındaki en önemli olay, 1964 yılında Gümüşpala’nın ölümüyle boşalan genel başkanlığı kimin dolduracağı

konusu olmuştur. Gümüşpala'nın sağ kolu olarak bilinen ve partinin tüm örgütlenmesini adeta tek başına gerçekleştiren Dr. Sadettin Bilgiç en doğal aday olarak görülmüştür (Çavdar, 2013: 113). Zaten Sadettin Bilgiç Gümüşpala'nın ölümünden sonra, 1964 yılında yapılan kongreye kadar başkanlık görevini vekâleten yürütmüştür (Yücel, 2016: 38). Bu nedenle onun AP çevrelerince genel başkanlığın doğal adayı olarak görülmesi normal bir durumdur.

İşte bu sırada ortaya o günlere kadar adı ancak belirli çevrelerce bilinen biri atılmıştır; Süleyman Demirel. Partinin kuruluş aşamasında, çekirdek kadroda bulunmasına rağmen kuruluştaki ön saflarda bulunmayan bu parti aktörü (Fedayi, 2019: 99), adının duyulmasından sonraki dönemlerde Türk siyasetinin en önemli aktörlerinden biri olacaktır. Kongre gününe kadar güçlü bir aday olan Sadettin Bilgiç hakkındaki kararın Süleyman Demirel yönünde değişmesi, şaşırtıcı biçimde hızlı olmuştur. Örneğin İzmir'den gelen heyetin fikri seçimlere 48 saat kala değişmiş ve bu heyet Demirel'in genel başkan seçilmesi için müthiş bir kulis yapmıştır (Yüce, 2016: 1125).

Demirel'in aday olmasıyla birlikte basında Bilgiç aleyhine bir kampanya başlatılmıştır. Bu kampanyaya AP'yi destekleyen büyük sermaye gazeteleri de katılmıştır. Bilgiç'e yönelik tek ve büyük suçlama, onun tutuculuğu, hatta Atatürk ilkelerine ters düşen bazı davranışları olmuştur. Gerçi Bilgiç tutucu olarak kabul görmüştür. Bir parti başkanında olması gereken hoşgöründen yoksun olduğu da söylenmektedir. Demirel ise Batılı davranışları, iş çevrelerine yakınlığı, hatta ABD başkanı L. Johnson'a olan bağlılığı anlatılarak yüceltiliyordu (Çavdar, 2013: 113).

Şüphesiz Bilgiç ile Demirel arasında oluşturulan bu karşıtlıkta basının etkisi oldukça büyüktür. Medyanın çoğunluğu Demirel'i desteklemektedir. Hatta bazı gözlemciler göre, dönemin gündemini belirlemede etkili olan Hürriyet gazetesi, neredeyse Demirel'in sözcülüğünü yapmıştır (Fedayi, 2019: 100).

Kasım 1964 kongresine bu hava içinde girilmiştir. O günlerde Demirel'in şu ya da bu yanını övmeyen bir basın organına rastlamak pek zor olmuştur. Bu arada kendisinin mason olduğu iddia edilince, mason locasından elde edilmiş üye olmadığına ilişkin bir belge elden ele geçirilmiştir. Hatta Demirel kongrede bu belgeyi(mektup) okumuştur. Bu mektubun fotokopileri de gazetelere gönderilmiştir. Seçim bu koşullar altında, Demirel'in 500 oy farkıyla başkanlığı kazanmasıyla sonuçlanmıştır. Böylece kapatılan DP döneminin Devlet Su İşleri genel müdürü bir teknokrat, Türkiye'nin en büyük örgütlerinden birinin başına geçmiştir. Bilgiç'in bu yenilgisi ileride AP içerisinde patlak verecek bunalımların bir nedeni olarak anılarda

kalmıştır. Demirel o günden bu yana, Türkiye'nin siyasal yaşamında başat bir rol oynamıştır. Kendisine ve partisine yönelik çeşitli bunalımları aşmak için mücadele etmiştir (Çavdar, 2013: 113; Kurt, 2013: 224).

Türk siyasal hayatında yeni bir dönemin ürünü olan AP, 27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra kapatılan DP'nin yerini almıştır. Sanayileşme destekli kalkınmanın savunulduğu, liberal bir ekonomi anlayışının sahiplenildiği bu dönem AP, DP dönemine oranla dini öğelere daha fazla vurgu yapmasıyla da öne çıkmıştır. AP, Süleyman Demirel liderliğinde, komünizm karşıtı bir propaganda takip ederek, dini öğelere sık sık vurgu yapan söylemler yoluyla muhafazakâr ve taşralı bir siyasal ortam meydana getirmiştir. Bu lider siyasetteki varlık nedenini “devleti köylülük ve dinle barıştırmak” şeklinde açıklamıştır. Bu açıdan Demirel dine Menderes'ten daha yakın, daha sağda bir lider olmuştur (Çavuşoğlu, 2009: 268). Özellikle 1964'den sonra, genel başkanlığa getirilen Süleyman Demirel ise AP ile bütünleşmesi sebebiyle bu muhafazakâr söylem de partiyle aynı ölçüde bütünleşmiştir. Ne de olsa Süleyman Demirel, dini değerlere bağlı köylü bir aileden gelmekteydi.

1965 genel seçimleri için düzenlediği seçim konuşmalarında, cumhuriyet öncesi geleneği sahiplenen Süleyman Demirel, Cuma namazlarında ön saflarda durarak, seçmene isimleriyle hitap ederek, köylü kökenine vurgu yaparak gelenekçi ve muhafazakâr kesimin sempatisini kazanmayı başarmıştır (Arslan, 2019: 82). Partisiyle böylesine bütünleşmiş bir liderin söylemlerinin de partisinin söylemleriyle bütünleşmesi ve AP'nin bu yolla muhafazakâr sağ bir çizgiye kayması beklenen bir sonuçtur. Nitekim Süleyman Demirel'in kendisi de Türk siyasal hayatında merkez sağı temsil eden ve dolayısıyla sağ-muhafazakâr dünya görüşünü benimsemiş bir lider olarak tanınmaktadır (Güzel, 2017: 5473).

Pragmatik bir lider olarak görülen Süleyman Demirel'in, komünizm karşıtı ve kalkınma esaslı söyleminin ideoloji ile bağdaştırılması mümkün görülmemektedir. Bu daha çok zamana ve zemine uygun davranma düsturuna dayanan bir yaklaşımdır. Zaten Süleyman Demirel'in kendisi de “izim”lere karşı olduğunu konuşmalarında belirtmiştir. Ona göre, liberalizm ve komünizm de dâhil olmak üzere, bütün ideolojilerden uzak bir politika izlenmelidir ve belirlenen iktisadi yaklaşımlar günün şartları dikkate alınarak biçimlendirilmelidir (Arslan, 2019: 80-84). Demirel “izim” ile biten ideolojik görüşlere karşı olduğunu ifade etmiştir. Fakat bu tek başına AP'ye bir ideoloji atfetmemize engel mi? Şüphesiz AP MNP ve CKMP ile kıyaslanacak olursa, ideolojik bir siyasal parti demek güçtür. Fakat bu onun bir ideolojisi olmadığı anlamına gelmemektedir. AP, komünizm karşıtı duruşu, benimsediği liberal ekonomi politikası ve seslendiği köylü-muhafazakar kesimler dikkate alınacak

olursa ideolojisi olan bir siyasal partidir. Siyasettin en önemli aktörlerinden biri olan Süleyman Demirel'in izlediği pragmatik politikalar ise partiyi siyasal yelpazede merkeze çekmiş, parti yelpazede merkez sağ konuma yerleşmiştir. Yani AP ideolojisi olan ama MNP ve CKMP'ye göre ideolojik olmayan bir siyasal partidir.

Demirel tarafından izlenen pragmatik politikaların gereği ılımlı davranışlar sergilemektir ve Demirel komünizm hariç oldukça ılımlı politikalar izleyen bir lider olarak dönemin çatışmalı ortamında ülkenin tam da ihtiyacı olan kişi olmuştur. Onu ılımlı bir söylem izlemeye yönelten ise yeni anayasanın yarattığı özgürlükçü ortamdır (Arslan, 2019: 111-112).

Partisi çoğunluğu temsil eden Demirel, buna rağmen temkinli ve tedbirli bir politika takip etmiştir. Siyasal tartışmalardan çok ekonomiye odaklandığı başbakanlığı döneminde Demirel, İnönü ile de dikkatli bir ilişki kurmuştur. Onunla sert tartışmalara girmemiştir. Önemli konularda, CHP liderini bilgilendirmeyi ihmal etmemiştir. Askeri vesayet gücünü koruduğundan orduyu öfkeliendirecek eylemlerden uzak durmuştur. Demirel etkin olduğu dönem boyunca özgürlük ve demokrasi kavramlarının yanında kalkınmaya vurgu yapan ekonomi odaklı bir lider olmuştur (Fedayi, 2019: 107-108). İzlediği bu politika kimi zaman orduya boyun eğdiği ve askeri vesayetin güçlenmesini sağladığı (Güzel, 2017: 549-550) şeklinde eleştirilse de tedbirli politikalarının bir gereği olarak ülkeyi ve rejimi gelebilecek tehlikelerden korumuştur. Partisinin ve ülkenin huzurunu kaçıracak radikal politikalarından kaçınmıştır. Daha önce de vurguladığımız gibi, daha çok ekonomi ve dış politika üzerinde durmuştur (Fedayi, 2019: 108). Tüm bu politikalar onu ve partisini merkeze çekmiştir.

Süleyman Demirel Türk siyasal yaşamımızda 1964 yılından sonra etkin rol almaya başlamıştır. İzlediği politikalar kimi çevrelerce eleştirilirken, bazı kesimler tarafından da alkışlanmıştır. Yaklaşımlar ne biçimde olursa olsun, bu onun siyasal yaşamımıza azımsanamayacak bir dönemde liderlik ettiği gerçeğini değiştirmemektedir. Siyaset için politikacıların ve politikalarının önemi düşünülürse, Demirel için Türk siyasetinin en önemli politikacılarından olduğu söylenebilir.

Siyasal partiler ideoloji, lider özelliği, üyelerinin nitelikleri, örgütsel yapıları, izledikleri politikalar dışında; dayandıkları toplumsal tabanla da tanımlanmaktadırlar. Bu nedenle AP içerisinde gerçekleşen bölünmeleri anlamak için bu partinin dayandığı toplumsal tabanı iyi tanımak gerekir. Nitekim AP'nin siyasal yaşamımızda hangi tabana dayandığı oldukça önemli bir meseledir. Bu konuda birçok kaynakta geçen yaygın görüş, AP'nin DP'nin tabanının önemli bir kısmını biraraya getirdiği yönündedir. AP'nin DP'den

devrıldığı en önemli politik yaklaşım, CHP tarafından savunulan devletin ekonomiye ağır bir biçimde müdahalesini reddetme yoluyla 1950'lerin popülizminin bir başka kolunu temsil eden ve başarısı kanıtlanmış, anti-bürokratik koalisyonu yeniden kurmayı amaçlayan ekonomi politikasıdır. Başka bir görüşe göre, AP'nin temsil ettiği kesimler, eski yönetici sınıfın iktidarına karşı alternatif olan çevreler, devlet girişimlerine yerleşmiş bürokrasinin iktidarına karşı çıkmaya can atan üretici veya sosyal serveti üzerinde tam bir hâkimiyete sahip olmak konusunda kararlı olan yeni, zengin, küçük bütün üreticisi olmuştur (Demirci Güler, 2003: 50-51; Kurt, 2013: 227). Bunlara ek olarak büyük kentlerin çeperlerine yerleşmiş olan gecekondu mahallelerindeki yığınlar da iktidarı süresince AP etrafında toplanmıştır (Börklüoğlu, 2019: 90).

Türk siyasal yaşamında yer etmiş gözlemcilerin önemli bir bölümü, AP'nin toplumsal tabanının türdeş olmadığını söylemektedir. Onların görüşüne göre, AP tabanı bir koalisyon görünümündedir (Demirci Güler, 2003: 50-51). Bu tabanı büyük kentlerdeki ticari burjuvazi ile yeni yeni palazlanan sanayiciler, eşraf, büyük toprak sahipleri, hatta bir yerde feodal ağalar oluşturmaktadır. Öte yandan AP küçük üretici, küçük memur ve hatta işçilerden oluşan büyük yığınların da desteğini DP'den miras almıştır. Bu yığınların demokratikleşme yönündeki arzuları 1950-1960 yılları arasında DP'ye 10 yıllık bir destek sağlamıştır ve 1960 yılından sonra üç mirasçı siyasal parti (CKMP, YTP, AP) arasında bölünmüştür. Bu üç partiden AP'nin DP'nin asıl mirasçısı olacağı daha ilk faaliyetlerinden anlaşılmıştır (Çavdar, 2013: 111).

27 Mayıs hadisesinden sonra kurulan AP, eski DP'lileri, CHP'nin devletçi ekonomisine karşı olan kesimleri ve 27 Mayıs sürecinde mağduriyet yaşayan TSK mensuplarını bünyesine katmıştır. Ayrıca yukarıda da açıkladığımız gibi, parti üyeleri Af konusuna olan yaklaşımları, idamlardan duydukları rahatsızlıkları ile de kapatılan DP ile bağımlı ortaya koymuştur.

AP geniş bir seçmen kesimine hitap etmiştir. Keyder'in ifade ettiği üzere, AP'nin hitap ettiği başlıca seçmen kesimleri, köylüler dışında, başta serbest meslek sahibi yeni kentler olmak üzere yükselme arzusu taşıyan küçük burjuvazi olmuştur. Bu seçmen tabanı söz konusu dönemde kendi başına temsil edilmeyi hak edecek kadar geniştir. Fakat AP bayrağı altında kendisini büyük sermaye ile aynı platformda bulmuş ve çıkarlarını savunma kabiliyeti gittikçe gerilemiştir. Yine de iktisadi büyüme iş çevrelerinin yanı sıra pazara açılmış köylülüğü ve küçük burjuvaziyi de kapsayan geniş bir koalisyon durumuna imkân vererek AP'nin popülist retorikini sürdürebilmesini sağlamıştır (Demirci Güler, 2003: 51).

AP tabanına bakılacak olursa, bir çeşit koalisyonlar katmanını andırdığını söyleyebiliriz. Bu koalisyonda ticaret burjuvazisi, Anadolu eşrafı, büyük toprak sahipleri, esnaf ve küçük zanaatkârlar güçlü bir konuma sahiptir. Sanayiciler ise bu koalisyon içerisinde sürekli bir biçimde etki alanlarını genişleten kesimi temsil etmektedir (Çavdar, 2013: 161). AP bu koalisyon tabanını bir arada tutmak için Milli irade kavramına yaslanmanın gerekliliğine inanmıştır (Börklüoğlu, 2019: 91). Farklı çıkarları bulunan böyle geniş kapsamlı bir koalisyonu korumak öyle kolay bir iş olarak görülmemiştir. Bu amacı gerçekleştirmek için bir ilkeye ihtiyaç olduğu görülmüştür. Bu nedenle milli irade ilkesi AP için bir gereklilik haline gelmiştir.

AP'nin içerisinde bulunan ve farklı çıkarların temsilcisi olan tabanları birarada tutma konusunda kalıcı bir başarı sağladığını söylemek mümkün değildir. Örneğin tüccar ve esnaf üzerindeki sanayi burjuvazisi baskısının 1970'li yıllara gelindiğinde artması ve hükümetin aldığı kararlarla sanayicilerden yana bir tutum sergilemesi AP'de çatlakların oluşmasına neden olan etkenlerdendir (Çavdar, 2013: 161-162). Devlet yardımıyla gerçekleştirilen sanayileşme stratejisi, AP'nin küçük sanayici ve tüccar gibi görece küçük ekonomik sınıflardan uzaklaşmasına neden olmuştur. Bu saf değişim ileriki yıllarda hem parti içinde, hem de AP iktidarını taşıyan küçük sanayici ve tüccar sınıflarında önemli rahatsızlıkların dile getirilmesine neden olmuştur (Çaylak ve Avcu, 2018: 459).

DP'nin iktidara gelmesinden sonra benimsenen ekonomi politikası, ABD menşeli, özel girişimi ve girişimcileri geliştirmeleri konusunda destekleme yönünde bir politikadır. Böylece yeni girişimci orta sınıf ülkede hızla gelişmeye başlamıştır. Kapitalistler diye adlandırılan devlet desteğini alan girişimciler ve toprak sahipleri git gide üst tabakayı oluşturmaya başlamıştır. Üstelik liberal politikanın doğası gereği azalması gereken devletin ekonomideki rolü daha da artmıştır. Devlet kamu sektörü yanında sanayiye de yoğun yatırım yapmıştır. Özel sektörde sermaye birikimini amaçlayan devlet bunda başarılı da olmuştur. Bu politikalar 1960'dan sonra yaşanan ideolojik gelişmeler üzerinde siyasal etkiler yaratmıştır (Karpaz, 2019: 232-233).

1960 yıllarında devlet tarafından uygulanan ekonomik politikalarından biri ithal ikameci sanayi modeli olmuştur ve aslında tek parti döneminde uygulanmaya başlayan ve DP döneminde de varlığını sürdüren bu ekonomi politikası, dönemin popüler deyişimiyle “montaj sanayi politikası”, ekonomik değerler üzerinde hızlı bir değişimin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu değişim doğal olarak toplum üzerinde de etkiler yapmıştır (Ataay, 2019: 137; Unat, 2013: 277). AP'nin “büyük Türkiye” idealinin bir politikası olan İthal İkameci sanayi modeli; buzdolabı, çamaşır makinası, araba gibi

yurt dışında üretilen bazı tüketim malzemelerinin toplumda yaygınlaşmasını amaçlamıştır. Burada sözü edilen “büyük Türkiye” toprak büyüklüğü anlamı değil, ekonomik büyüklük anlamı taşımaktadır (Çavdar, 2013: 159). Bu politika ve etkileri kendisini bazı toplumsal tabakalar arasında eşitsizlik olarak hissettirmiştir.

AP destekli sanayileşmenin toplumsal tabanlar (tüccar ve esnaf ile sanayi burjuvazisi) arasında ortaya çıkardığı dengesizliği, bu çalışmanın devamındaki verileri inceleyerek somutlaştırmak mümkündür. İlk olarak tarım kredilerinin toplam krediler içindeki payına bakıldığında; 1950’de tarım kredilerinin toplam kredi içindeki payı %32,9 iken, bu oran 1960’da %25,1’e, 1965 de %19,9’a, 1970 de 24,4’e gerilemiştir. Diğer yandan tarım sektörünün Gayri Safi Milli Hasıla(GSMH) içindeki payı bu sektörün aleyhine geliyordu. Tarımın payı 1960’da %37,9 iken, 1965’de %31,1’e 1970’de %26 ya düşerken; sanayi sektörünün 1960’da %16,0 payı,1965’de %19,7’ye 1970’de %22,2’ye yükselmiştir. Tarımda yer alan katma değere bakıldığında, 1968 fiyatlarını dikkate alacak olursak, 1950’de %77,3 olan zincirleme değişimin 1960’da %24,9’a, 1965’de %4,7’ye, 1970’de %16,9’a gerilediğini görülebilir. Bu veriler açıkça sanayileşmenin tarım sektörü karşısında artan gücünü göstermektedir.

1960’lardan itibaren sanayileşme hareketinin ulusal ekonomideki yerini netleştirebilmek amacıyla sanayinin kendi içindeki sektörel dağılımında dikkat çekici olan bazı sayısal-nicel göstergelere de değinmek yerinde olacaktır. İstihdam edilen kişi sayısı 1000 olan büyük özel sanayi kuruluşlarının 1963’deki sayısı 2774, 1970’de 4566’dır. Küçük özel sektör kuruluşları için 1963’de 157,759, 1970’de 170,479’dır. Ortalama olarak 1,000 kişi çalıştıran büyük sanayi kuruluşlarının sayısı 1963’den 1980’e 3,5-4 kat artarken, aynı dönemde küçük sanayi kuruluşlarının sayısında çok büyük değişim dikkat çekmemektedir. Çalışanların sayısı açısından ise büyük işyerlerinde çalışanlar 1963’de 164,6 (bin), 1970’de 325,0 (bin)’dir. Küçük özel sanayi kuruluşlarında çalışanlara bakıldığında, 1963’de 131,7 (bin), 1970’de 327,0(bin)’dir. Yaratılan katma değer açısından aynı sektörün iki dalı karşılaştırıldığında, 1963’de büyük özel sanayi kuruluşları 3,1 (milyar), 1970’de 13,0 (milyar), küçük sanayi kuruluşları ise 1963’de 1,6 (milyar), 1970’de 3,8 milyarlık katma değer yaratmıştır. Bu veriler de bize küçük sanayicinin büyük sanayi karşısında daha güçsüz olduğunu göstermektedir. 1960-1980 yılları arasında büyük sanayi kuruluşları kapasitelerini ve kazançlarını genişletirken, küçük sanayi kuruluşları daha küçük büyümeler göstermiştir.

İmalat sanayinde 1963-1967 döneminde görülen %74,9'luk artışın, işyeri büyüklüklerine göre dağılımı şu ilginç sonuçları ortaya koymaktadır: 10-49 işçi çalıştıran işyerlerinde %19,5; 50-99 işçi çalıştıran işyerlerinde %65,5; 100-199 işçi çalıştıran işyerlerinde ise 64,2 oranında üretim artışı sağlanırken aynı dönemin üretim artışları, 200-499 işçi çalıştıran işyerlerinde %97,3, 500-999 işçi çalıştıran işyerlerinde %91,4 ve 1000'den fazla işçi çalıştıran işyerlerinde ise %107,3 oranında gerçekleşmiştir.

Kapitalistleşmenin somut göstergesi sayılan 200'den fazla işçi çalıştıran kurumlardan 278 işyeri 1963'de Türkiye toplam sanayi üretiminin %64,2'sini elinde tutarken, 1967'de sayıları 387'ye çıkan büyük işletmeler sanayi üretiminin %71,5'ne egemen duruma gelmiştir. Kapitalist gelişmenin ortaya çıkardığı sermaye yoğunlaşması ve tekelleşme, bir yanda büyük şirketleri ve holdingleri, diğer yanda sermaye hareketlerini ve mali sermayeyi ve sermaye piyasasını yaratmıştır. İstanbul Sanayi Odası verilerine göre en büyük 10 sanayi kuruluşunun imalat sanayi üretim içindeki payı 1969'da %17,2 iken, 1975'de %24,2'ye yükselmiştir. Diğer yandan 1972'ye kadar 34 olan tüm holdinglerin sayısı 1977'de 150'ye yaklaşmıştır. Sermaye birikiminin artışına paralel olarak, kurulan anonim şirketlerin sayısı ve sermayeleri de artış göstermektedir. 1968'de sayıları 210'u bulan anonim şirket başına sermaye 986.600.000 lira iken, 1970'de şirket sayısı 249'a, şirket başına sermaye 1.128.100.000'a 1975'de şirket sayısı 671'e, şirket başına sermaye 2.730.300.000'e yükselmiştir. Büyük sermayede gözlenen gelişme eğilimine karşılık 1970'lerde küçük sermaye kesiminde fesih ve tasfiye eğilimleri artmıştır. 1969'da iflasa sürüklenen küçük sermaye kesimindeki artış %62,5 oranına ulaşırken, konkordato talebinde bulunan firma sayısı da %20 oranında artış göstermiştir. Diğer yandan 1962-76 döneminde yıllık sınıai büyüme hızlarının ortalaması sanayi kesiminde %9,6, tarımda %3,9, 1960-61'de cari fiyatlarla sanayinin G.S.M.H.'dan pay %17 iken, bu oran 1975-76'da %21,2'ye yükselmiştir. Tarımın payı ise aynı yıllarda %36,5'den %27'ye düşmüştür. Bu veriler, 1970'lerden itibaren kapitalizmin sermaye yoğunlaşmasının giderek tekelleşmesiyle ve sanayi burjuvazisinin ekonominin bütünü üzerinde kendi egemenliğini kurmaya başlamasıyla, artık değer oranının sürekli olarak kapitalizm lehine yükseldiğini gösteriyor.

Küçük burjuvazi aleyhine yaşanan bu eşitsiz kapitalistleşme süreci, büyük burjuvazi ile küçük burjuvazinin çıkarlarının ayrışmasına, aralarında bir çatışma yaşanarak tarihsel olarak kurdukları ittifakın çözülmesine yol açmıştır. İzlenilen ekonomi politikaları nedeniyle bir yandan kenarın temsilcileri olan tarım burjuvazisinin iktisadi alanda güç kaybına uğraması, diğer yandan bürokrasinin sanayi ve ticaret burjuvazisi karşısında 27 Mayıs

döneminde kazandığı otonomisini büyük ölçüde kaybetmesi, siyasal alana da sirayet etmiştir (Tosun, 1999: 101-103).

Ekonomik alanda yaşanan bu değişim sürecinde, 1969 yılında yapılan milletvekilliği genel seçimlerinde AP %46,53 oranında oy alarak Meclis'teki 256 sandalyeyi elde etmeyi başarmıştır (YSK, 2020). AP bir hâkim parti modeline uygun olarak yeniden tek başına iktidar olmuştur.

Demirel'in 1965 yılından itibaren parti içi izlediği politikalar 1969 yılına kadar parti içinden birer birer kopuşları getirmiştir. Örneğin, milliyetçi bir söylemin temsilcisi olan Osman Turan partiden çıkarılmıştır. Bundan sonra partideki hizipleşmeler şiddetini arttırmaya başlamıştır, Bilgiç ve grubu açığtan muhalefet yapmaya başlamıştır. İşte 1968 yılında yapılan 4. Büyük kongreye bu hava içinde girilmiştir (Demirci Güler, 2003: 73-74).

AP'de özellikle 1968 yılında toplanan 4. Büyük kongreden sonra belirginleşen ayrılıkları (Kurt, 2013: 225) ekonomik nedenlerin yanında siyasal nedenlere de dayandırabiliriz. Şüphesiz bu bölünmelerin kökenleri AP'nin kuruluşuna kadar götürülebilir. AP daha kuruluşunda farklı görüşleri ve fikir ayrılıklarını bünyesinde barındıran bir oluşumdur. Parti, kadrolarında Yorgancıoğlu ve Evliyaoğlu gibi eski DP'li milletvekillerini; Gümüşpala, Ökten ve Osma gibi emekli edilmiş askerleri ve Demiray, Menemencioğlu ve Yazır gibi eski köylü partisinden gelen isimleri muhafaza etmiştir (Kurt, 2013: 220). Bu da partide çok çeşitli grupların temsil edildiği anlamına gelmektedir.

İlmîlîlar ve aşırıacılar olarak bölünmüş AP içerisinde farklı kesimleri temsil eden birçok grup yer almıştır. Bu gruplardan birincisini 1960 yılında emekli edilen ordu mensupları, serbest meslek mensupları ve üst düzey eski bürokratlar oluşturmuştur. Bunlar politikaya yeni girmişlerdir. İkinci grubu oluşturan politikacılar DP'li eski milletvekilleri olmuştur. Üçüncü grubu ise liderleri Sadettin Bilgiç olan İslam milliyetçiliği taraftarları oluşturmuştur. Ordudan ayrılanlar, serbest meslek mensupları ve üst düzey eski bürokratlar ile DP'den gelen milletvekilleri ilmîlîları, İslam milliyetçiliği taraftarları ise aşırıacıları temsil etmiştir. 1964 yılında Süleyman Demirel'in genel başkan seçilmesine kadar, Gümüşpala ve onun ölümünden sonra yerine vekâlet eden Sadettin Bilgiç etrafında konumlanan aşırıacılar AP'ye egemen olmuşlardır. Fakat 1964 yılında yapılan genel başkanlık seçimleri sonrasında ilmîlîlar yükselişe geçmişlerdir (Çelik, 2005: 285-286). Parti içindeki politik kesimler arasındaki mücadelede eski DP'liler AP içerisinde bulunan DP ruhunu yaşatmak ve DP politikasını yeniden hayata geçirmek isterken, İslamcı milliyetçi politik kesim de aşırı muhafazakâr ve milliyetçi eğilimlerini parti içinde kabul ettirmeye çalışmıştır. İlmîlîlar grubuna dâhil olup, politikaya

yeni girenler ise farklı siyasal fikirlere sahip olmalarından dolayı henüz bir birlik oluşturamamışlardır. Partiye yeni katılan bu ılımlı kanadın güçlenmesi 1964 yılından sonra, Süleyman Demirel'in genel başkanlık koltuğunu kazanmasıyla mümkün olmuştur.

Genel başkan olduktan sonra, 1969 yılına kadar bu kesimler arasında eşit mesafe esasına dayalı dengeli bir politika izleyen Demirel, bu seçimlerden sonra politikasını değiştirmiştir ve bu eşit mesafe esasına dayalı denge politikası terk edilmiştir (Tosun, 1999: 104). Yani başlarda AP'nin yükselmesini sağlayan, farklı toplumsal tabanların temsil edildiği koalisyonlar tabanı Süleyman Demirel'in kesin tercihler yapmak zorunda kaldığı 1970 yılına gelindiğinde siyasal partiler yelpazesinin sağında bölünmelerin nedeni olmuştur (Demirci Güler, 2003: 50-51).

Bu süreç içerisinde, yaşanan gelişmeler sonucunda, AP'de iki bölünme gerçekleşmiştir; bunlardan birincisi; partiden ayrılan 41'lerin 17 Aralık 1970 tarihinde kurduğu ve DP'nin devamı niteliğindeki Demokratik Parti (DP) oluşumudur (Fedayi, 2019: 46). Bu partinin kuruluşuna yol açan önemli bir neden, AP içerisinde bulunan Bayar ve Menderes ailelerinin yanı sıra İhsan Sabri Çağlayangil, Ferruh Bozbeyle, Ali Fuat Başgil, Tekin Arıburun, Mehmet Turgut, Sabit Osman Avcı, Cihat Bilgehan, İsmail Hakkı Tekinel, Ali Naile Erdem ve Faruk Sukan gibi birçok önemli ismi bünyesinde barındırmasına rağmen Demirel'in parti içi oligarşi yaratarak tek adama yönelmesidir (Yücel, 2016: 38).

DP'nin AP'den kopmasının bir başka nedeni de kuruluş yıllarındaki ilkelerden sapmalar göstermesi olmuştur. Sonuçta AP DP'nin devamı olan bir siyasal parti görünümündedir. Fakat sonradan DP'nin felsefesi, kadroları, hatıraları ikinci plana atılmıştır. Bu durum da bölünmeleri kaçınılmaz hale getirmiştir (Çavuşoğlu, 2009: 270). Ayrıca AP döneminde uygulanan ekonomi politikaları da DP oluşumunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Siyasal ve idari mekanizmalar aracılığı ile desteklenen sanayi sektörü karşısında toprak ve küçük ticaret burjuvazisi güç kaybediyordu. Neticede bir sektörün gelişmesi diğer sektörün aleyhine oluyordu (Tosun, 1999: 100-101).

AP'deki ikinci bölünme; 25 Ocak 1970 tarihinde partiden ayrılanların MNP'yi kurmasıyla gerçekleşmiştir (Fedayi, 2019: 46). Demirel ve AP'yi büyük sermayeye, özellikle de yabancı sermayeye bağımlı olmakla eleştiren Necmettin Erbakan, oldukça muhafazakâr olan Konya'dan bağımsız aday olup milletvekili seçilerek Meclise girmeyi başarmıştır. Başka üç bağımsızla birlikte Ocak 1970'te partisini kurmuştur (Zürcher, 2016: 372). Büyük burjuvaziye ve bu kesimin lehine uygulanan politikalara tepki olarak kurulan parti, Anadolu'daki muhafazakâr tabanın oyuna talip olmuştur (Kurt, 2013:

226). Böylece aşırı sağın ifadesi olan İslam vurgusuna sahip sağ MNP çatısı altında örgütlenmiştir (Çavuşoğlu, 2009: 269).

Adalet Partisi içerisinde gerçekleşen bir başka bölünme ise “Bizim Ev” grubunun kurulmasıyla ortaya çıkmıştır. Partinin gerçek lideri olarak görülen Celal Bayar, 1966 yılında kabul edilen af kanunuyla diğer eski DP’li liderlerle birlikte serbest kalınca parti içerisinde Demirel’i lider olarak kabul edenler ve Demirel’i emanetçi olarak görenler arasındaki bölünme kendisini açığa vurmuştur. Bayar’ın etrafında toplanan DP’liler, AP siyasetini etkilemek amacıyla 1968 yılından itibaren “Bizim Ev” adında bir baskı grubu kurmuşlardır (Bakırcı, 2019: 68).

Celal Bayar tarafından Süleyman Demirel’e karşı yapılan muhalefet 1970’ler boyunca devam etmiştir ve derin etkisini 1973 genel seçimlerinde göstermiştir. AP bu seçimlerde CHP karşısında başarısız olmuştur ve Ecevit’in partisi seçimden birinci parti olarak çıkmıştır. Ecevit’in başarısının ardında Süleyman Demirel’e yapılan Bayar muhalefeti büyük etkisi olduğu söylenebilir (Üste, 2016: 85).

AP üzerinden vuku bulan bölünmeler, sağdaki bölünmelerin büyük bir resmini ihtiva eder. Neticede 1960 yılından sonra sağın en büyük partisi AP olmuştur ve hem DP tabanını, hem CHP karşıtlarını; hem köylüleri, hem toprak sahiplerini; hem büyük sanayicileri, hem küçük esnaf gruplarını bünyesinde barındırmıştır. Toplumun farklı tabakalarının temsilcisi olan bu grupların çıkar çatışmasına düşmesi ve sağda bölünmelerin gerçekleşmesi hiçte şaşırtıcı değildir. Özellikle Süleyman Demirel’in parti başkanlığına gelmesinden sonra izlenen parti politikaları 1965 yılından sonra bölünmeleri getirmiştir. Aşağıda yukarıda özetlenmiş olan DP ve MNP kopuşlarına ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Çünkü bu iki yeni siyasal parti oluşumu 1960-1980 yılları arasında, sağdaki ana ve en büyük bölünmelerin merkezini oluşturmuştur.

5.1.1. Adalet Partisi’nden Kopan Demokratik Parti

AP içerisindeki ayrılıklar daha 1964 yılında düzenlenen ikinci parti kongresi sırasında, genel başkan Gümüşpala’nın ölümünden sonra kimin yerini alacağı tartışmaları ve yapılan seçimler esnasında kendisini göstermeye başlamıştır (Kurt, 2013: 224). Parti içerisindeki aşırıcular Sadettin Bilgiç’i desteklerken; yapılan 4. kongre başkanlık seçiminin ardından Demirel’in genel başkanlık koltuğuna oturması ve 1965 seçimlerinde Demirel başkanlığındaki AP’nin tek başına iktidar olması yeminlilerin de Demirel etrafında konumlanmasıyla sonuçlanmıştır. Böylece AP Demirel’i destekleyen yeminliler ve muhalif taraf

Bilgiççiler olarak ikiye ayrılmıştır (Çelik, 2005: 286). Ilımlılar Demirel'i desteklerken, aşırıcılar Bilgiç etrafında toplanmıştır.

Seçim sonrasında iki grup arasındaki ilk ciddi anlaşmazlık Ferruh Bozbeyli'nin Meclis başkanı seçilmesi konusunda çıkmıştır. Asıl kriz ise bu olayda değil, hükümetin kuruluş sürecinde patlak vermiştir. Cemal Gürsel'den hükümeti kurma görevini alan 41 yaşındaki en genç başbakan olacak olan Süleyman Demirel, kurduğu hükümette Bilgiç ve arkadaşlarına yer vermemiştir. Bu durum karşısında Bilgiç grubu parti içerisinde (güvenoyu vermeyeceklerini dile getirerek) açık muhalefete başlamıştır. Demirel ise zaman zaman muhalefeti bertaraf ederek, bazen de onları ikna etme yoluna giderek dengeli bir politika izleme yönünde çaba göstermiştir (Arslan, 2019: 84- 85). Bu çabalar O'nun parti içerisinde tek lider olmak istemekle suçlanmasını önleyememiştir. Demirel iş dünyasının ve TSK'nin güvenini kazanma noktasında hızlı davranmıştır. Fakat kendi partisi içerisinde bu başarıyı gösterememiştir. Bilgiç ve grubundakilere bakanlık görevi vermemesi, oluşturduğu kabineyi hiç uzlaşmacı göstermemiştir. Bunun bir sonucu olarak Demirel parti örgütünde olduğu kadar Meclis grubunda da güçlü bir muhalefete karşı ayakta durmak için çaba göstermek zorunda kalmıştır.

Başından beri parti içindeki çatışma Süleyman Demirel ve Sadettin Bilgiç'in kişilikleri üzerine odaklanmıştır. Yine de Demirel'in hükümete destek arayışları sonuçsuz kalmamıştır ve Bilgiç kabineye oy vereceğine söz vermiştir (Ahmad, 1996: 233-234). Bilgiç'in bu hareketi AP'nin parti disiplininin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Parti içerisinde muhalefet eden bir grup vardır fakat bu grup parti çıkarları doğrultusunda, parti disiplini esasıyla hareket etmiştir.

Devam eden süreçte eski DP'lilerden oluşan, politik olarak sağcı ve ekonomik olarak liberal çizgiyi takip eden bir grup Sadettin Bilgiç etrafında toplanmaya başlamıştır. Bu grup DP'liler için anayasada belirlenen yasakların da kaldırılmasını ve tam bir affi talep ettiğini dile getirmiştir. Sadettin Bilgiç etrafında örgütlenen bu grup, CHP'nin de ortamdan yararlanmasında sonucunda, yani CHP'nin de desteğini alarak, af kanunu çıkarılması yönünde resmi girişimde bulunmuştur. Sonuçta İnönü'nün CHP'si 1969 seçimleri öncesinde anayasanın değiştirilerek DP'lilerin affedilmesini önermiştir. Bu teklif Meclis'te kabul edilse de ordunun baskısı ile senatoda AP tarafından durdurulmuştur (Karpas, 2014: 206-207). Bu durum AP içerisindeki bölünmelerin nedenlerinden biri olmuştur. Senatodan dönen af kanununa muhalefet eden AP'liler partiden ihraç edilince, bölünme kaçınılmaz hale gelmiştir (Ataay, 2019: 154).

Başlangıçta üst yönetim çevresinde süren mücadele, 1969 seçimlerinden sonra Demirel'in kurduğu hükümette; yine Bilgiç grubundan kimseye yer vermemesi ve onların yerine yeminlileri tercih etmesi ile de (Karpat, 2014: 210; Kurt, 2013: 226) derinleşmiştir. Bunun sonucunda parti içindeki muhalefet Süleyman Demirel'e yönelmiştir (Demirci Güler, 2003: 76). 1970 yılı bütçe oylamasında Demirel kendi partisinde bulunan 40'ı aşkın milletvekilinden red oyu almıştır. Bu da hükümetin düşmesi anlamına gelmektedir. Demirel bundan tam 5 yıl önce İsmet İnönü'yü düşürdüğü duruma 5 yıl sonra, 1970 yılında kendisi düşmüştür (Çavdar, 2013: 160).

1970 yılı Demirel'e karşı muhalefetin en şiddetli görüldüğü yıl olmuştur. Bozbeyli gelecek kongrede Demirel'e meydan okuyacağını açıktan dile getirmiştir. Demirel'e yöneltilen temel suçlamalardan biri, O'nun yönetiminde AP'nin kendi kliğinin hâkim olduğu bir parti halini almış olmasıdır. Bu nedenle parti genel başkanı olarak değiştirilmesi şart görünmektedir. Demirel'e yönelik yapılan bir diğer suçlama ise rüşvet olaylarına karıştığı ve kardeşlerine geniş krediler kazandırmak için kendi nüfuzunu kullandığı yönünde olmuştur. Muhalefetin bu iddiaları karşılık bulamamıştır ve Demirel 5. Kongrede de parti üzerindeki denetimini koruduğunu ortaya koymuştur.

Son olarak muhalifler Demirel üzerindeki rüşvet iddialarının Meclis tarafından soruşturulması yönünde hamlede bulunmuştur. Fakat bu talep hem AP'lilerin çoğunluğu hem de Anayasa Mahkemesi tarafından reddedilmiştir. Demirel'i AP liderliğinden düşürme konusunda başarı sağlayamayan muhalifler, 1970 yılının başlarında yeni bir parti kurma yönündeki düşüncelerini dile getirmeye başlamıştır (Ahmad, 1996: 242).

Süleyman Demirel'in AP başkanı seçilmesinden sonra belirginleşen parti içerisindeki iki kanat Sadettin Bilgiç etrafında toplanan muhafazakâr düşünceyi temsil edenler ve Süleyman Demirel etrafında toplanan Liberal görüşü temsil edenler olmuştur. Bu iki kanattan muhafazakâr kanadın muhalefeti 1970 yılında artmıştır ve 72 milletvekili partiden çıkarılan bazı milletvekillerinin durumunu protesto etmek amacıyla partinin genel başkanı Süleyman Demirel'e muhtıra vermiştir. 11 Şubat 1970 tarihinde yapılan bütçe oylamasına birçok AP'li milletvekili ret oyu vermiştir ve bunun sonucunda Süleyman Demirel hükümeti istifa etmiştir. Bundan sonra AP disiplin kurulu kararıyla muhalefet eden bir kısım AP'li milletvekili partiden uzaklaştırılmıştır. Bir kısım milletvekili de partiden istifa etmiştir.

Bu ihraçlar ve istifaların ardından cumhuriyet senatosunda azınlığa düşen AP, Ferruh Bozbeyli ve 69 kişi tarafından Ankara ilinde kurulan Demokratik Parti (DP)'nin ortamını hazırlamıştır. Millet Meclisi'nde 41 milletvekili, Cumhuriyet Senatosu'nda 8 senatörü bulunan DP'nin genel başkanlığına

Ferruh Bozbeyli, genel başkan yardımcılığına Yüksel Menderes ile Sadettin Bilgiç getirilmiştir (Atabay, 2015: 216).

Yeni partinin adı, kuşkusuz Adnan Menderes ve Celal Bayar'ın kapatılan DP'sini hatırlatıyordu (Zürcher, 2016: 366). Böylece ileride başlık ayrılmış olan MNP ve MHP yanında DP'de siyaset arenasına çıkmış ve 1965 yılında büyük oranda AP'de toplanmış olan kapatılan DP tabanının, yani sağın bölünmesine neden olmuştur. Bu bölünme de Süleyman Demirel'in başarısızlığı olarak tarihe geçmiştir (Fedayi, 2019: 123-124).

DP oluşumunun ardında salt Demirel düşmanlığının ya da bir liderlik mücadelesinin yattığını söylemek yeterli olmayacaktır. Bu durumun ortaya çıkmasında 1950'ler boyunca egemen olan ve sanayi sektörünün genişlemesine yol vermek zorunda kalan tarımla ticaret sektöründeki on yıllık hızlı toplumsal ve ekonomik değişimde etkili olmuştur (Ahmad, 1996: 243). Sencer'e göre de oluşumun ardında "...özellikle 1960'dan sonra burjuvazinin gelişmesinde, büyük endüstriyel kuruluşlar ve bankacılık, sigortacılık, dış ticaret işlerini yürüten şirket veya firma sahiplerine yani büyük endüstri ve ticaret burjuvazisine düşen payla, küçük imalatçı sanatkâr ve esnafın payı arasındaki dengesizlik, bir çıkar ayrılığı..."yattmaktadır (Tosun, 1999: 105).

DP'nin kuruluşunun ardından AP'den ayrılmalar olmuştur ve Demirel meclisteki çoğunluğunu kaybetmiştir. Demirel'in konumu aşınmıştır ve varlığı bir istikrarsızlık faktörü haline gelmiştir. Bunun üzerine cumhurbaşkanı Cevdet Sunay 1971 yılının Ocak ayında Demirel'in bir süre geri çekilmesi yönünde önerisini dile getirmiştir. Fakat bu sadece bir tavsiye görünümündedir. Dönemin komutanları 27 Mayıs ve Yunanistan örneklerine vurgu yaparak, demokrasiden uzaklaşmayacaklarını dile getirmişlerdir ve böylece Demirel hükümetinin iki ay daha topallamasına izin verilmiştir (Ahmad, 1996: 244).

Takvimler 12 Mart 1971'i gösterdiğinde, Türk Silahlı Kuvvetleri ülkenin yöneticilerine bir muhtıra vermiştir. Radyo ile de duyurulan muhtırada hükümet ve meclisin ülkedeki sorunları çözmede yetersiz kaldığı, partiler üstü bir anlayışla yeni bir hükümet kurulmasının gerekliliği ve bunun yapılmaması durumunda idareye doğrudan el konulacağı bildirilmiştir. Böylece bir yarı darbe gerçekleştirilmiştir (Erken, 2012: 35). Bu muhtıra 27 Mayıs müdahalesiyle aynı değildir. Bu eylem 27 Mayıs ile getirilen reformların tesis edilmesi amacıyla yapılmış bir müdahale olarak yorumlanmıştır (Arslan, 2005: 131-141). Nitekim meclis kapatılmamıştır ama hükümet ordunun isteklerine zorlanmıştır (Ortaylı, 2018: 127).

Muhalliflerin istediği gibi Süleyman Demirel muhtıra sonrası istifa etmiştir (Akşin, 2018: 268). Bu onun önündeki iki seçenekten biriydi; ya muhtıranın istediği gibi istifa ederek Meclis'in ayakta kalmasını sağlayacaktı ya da istifa etmeyip Meclis'e giderek güvenoyu tazelemeyi deneyecekti ve böylece parlamentonun varlığını riske edecekti. Süleyman Demirel istifa mektubunda aleni tepkisini şu sözlerle göstermiştir: "Muhtırayı Anayasa ve hukuk devleti anlayışıyla bağdaştırmak mümkün değildir. Bu durum muvacehesinde hükümetinin istifasını saygı ile arz ederim" ve hükümetin istifasını vermiştir (Erken, 2012: 35-36).

DP'nin kurulmasından sonra AP'deki düşüş belirginleşmiştir. Türk siyasal yaşamının kalanında Süleyman Demirel'in siyasal partisi tekbaşına iktidar olamayacaktır. Bu lider yıllar sonra yaptığı bir televizyon söyleşisinde:

"Geçmişteki en büyük hatam bir kısım arkadaşlarımın AP'den kopmalarını ve Demokratik Parti'yi kurmalarını engelleyememiş olmamdır. Onları bizimle beraber kalmaya razı edebilirdim. Bunun için yeterli çabayı göstermediğim için kendimi tenkit ediyorum. DP'nin kurulması, AP'yi ve onun uzantısı olan Doğru Yol Partisi'ni hiçbir zaman tek başına iktidar yapmamıştır." sözleriyle kendisi ifade etmiştir (Çelik, 2019).

DP 12 Mart sonrası kurulan Demirel hükümetine de, Ecevit hükümetine de katılmamıştır. 1973 yılı içerisinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde parti kendi adayı Ferruh Bozbeyli'ye oy vermiştir ve aynı yıl yapılan genel seçimlerde oyların %11,9'unu alarak Millet Meclisi'ne 45 milletvekili göndermiştir. Bu başarıya karşılık Cumhuriyet Senatosu'nda %10,4 oy oranı elde etmesine rağmen, buraya temsilci gönderememiştir. Bundan sonraki seçimlerde düşüşe geçen DP'den kopuşlar başlamıştır ve 12 milletvekili tekrar AP'ye geçmiştir. Ayrıca Celal Bayar da partiye olan desteğini çekmiştir (Akyol, 2011: 87; Atabay, 2015: 216). Bunun nedeni 1973 seçimlerinden sonra ortaya çıkan koalisyon zorunluluğu karşısında DP'nin içinde Demirel'in olduğu bir olasılığı kesinlikle reddetmesiydi. DP bu konudaki ısrarını sürdürmeye devam edince Sadettin Bilgiç ve sekiz arkadaşı DP'den ayrılarak AP'ye dönmüşlerdir (Üste, 2016: 88). Böylece sağ kendi içinde bir kez daha parçalanmıştır.

Bundan sonra DP'deki düşüş devam etmiştir. 1977 yılında yapılan genel seçimlerde oyların %1,9'unu alabilen DP her hangi bir başarı elde edememiştir. Milletvekili olamayan Ferruh Bozbeyli parti genel başkanlığından istifa ederek, aktif siyasetten de ayrılmıştır. Takvimler 4 Mayıs 1980 tarihini gösterdiğinde DP dördüncü büyük kongresini düzenlemiştir ve bu kongrede kendisini feshetmiştir. Mal varlıklarını da Kızılay'a devretmiştir (Atabay, 2015: 216-217) ve Türk siyasal hayatına veda etti.

5.1.2. Adalet Partisi'nden Kopan Milli Nizam Partisi

27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra oluşan ortam çok sesliliğe imkân tanımış, islami muhalefet siyasal bir çizgide ortaya çıkmıştır. Yeni oluşan siyasal-ideolojik ortam merkezin ideoloji üzerindeki tekeli kırımsız, o zamana kadar etki alanı çevrede bulunan elitlere siyaseti etkileme imkânı vermiştir. İşte MNP bu hareketin ilk ciddi temsilcisi olmuştur (Bahadır, 2013). Bu nedenle MNP'nin AP'den ayrılarak siyaset sahnesine çıkması oldukça anlamlı bir olaydır. Bu durum sağ siyaset anlayışının merkezin dışına çıkması anlamına gelmektedir. Bunun sonucu olarak merkez sağ sıkıntıları yaşamaya başlamıştır.

1970'ler boyunca Türkiye'nin destek alacağı liberal, şehirli, ılımlı bir toplumsal yapıdan söz etmek güçtür. Bu yapı 1970'li yıllarda çözülmeye başlamıştır. Bundan dolayı da merkez sağ ile öteki sağ partiler arasında toplumsal destek açısından gözle görülür bir fark olduğundan söz etmek oldukça güçtür. Bu nedenle 1970'li yıllarda kurulan Milliyetçi Cephe(MC) hükümetleri yalnızca TBMM'de kurulan birliktelik olarak değil, ideolojik birliktelik olarak değerlendirilmelidir (Çavuşoğlu, 2009: 269-270).

Çavuşoğlu (2009: 169) tarafından vurgulanan ideolojik birliktelik, sağdaki bölünmelere engel olamamıştır. MC hükümetleri sağ partilerin koalisyonları olsalar da başarılı bir birliktelik sürdürememişlerdir. Bu da onların birleştiği ve bölünmelere son verdiği anlamına gelmemektedir. Özellikle MNP'nin kurulması ve AP'den kopardığı tabanı, 1980'li yıllara kadar muhafaza etmesi sağdaki bölünmeler açısından merkezi öneme sahiptir. Çünkü sağın merkez dışındaki konumlanmasının bir boyutunu MNP oluşturmaktadır.

Başlarda AP çatısı altında örgütlenen tarikat ve cemiyetler atmışlı yılların sonlarına doğru AP'den ayrılarak kendi partilerini kurma yoluna gitmişlerdir. Özellikle bağımsız aday olarak Meclis'e girmeyi başaran Necmettin Erbakan etrafında örgütlenen tarikatlar MNP'nin kurulması ile kendi siyasal partilerine kavuşmuşlardır (Akyol, 2011: 101). Böylece AP içerisinde bulunan, ideolojik bir kutbu temsil eden kesimler sağda alternatif bir siyaset alanı oluşturmuşlardır. Üstelik bu sağcıların gelişimlerini AP içinde sürdürmeleri nedeniyle, hitap ettikleri toplumsal taban açısından ideolojik olarak birbirlerinden çok uzak oldukları söylenemezdi. Bu nedenle yeni kurulan bir sağ partinin merkez sağın temsilcisi olan AP için tehdit oluşturması doğal bir sonuçtur. Üstelik vurgulanmalıdır ki, siyasal şiddetin ve ideolojik ayrışmaların yükselişte olduğu 1970 yılında böyle bir partinin kurulması, toplumsal tabanın sağ kesimlerini ideolojik olanlar ve ekonomiye önem verenler arasında bölmüştür. Neticede MNP merkezin dışında konumlanmış bir sağ parti görünümü kazanmıştır.

Bu durumun aksine, 1960'lı yılların ikinci yarısına egemen olan AP ve Demirel dönemine bakılacak olursa, sanayiciler, küçük tüccar ve esnaf, köylüler ve büyük toprak sahipleri, İslam yanlıları ve liberallerden oluşan koalisyon AP'nin ideolojik tutarlılığı olduğunu söylemek zordur (Zürcher, 2016: 364). Çünkü AP politikalarını belirlerken toplumun farklı kesimlerinden oy kazanmayı hedefleyen bir siyasal parti özelliği göstermektedir ve bu Demirel tarafından da defalarca dile getirilmiştir. AP bu özelliğiyle, bir yönüyle kitle partileri ile, bir yönüyle de hepsini yakala partileriyle benzerlik göstermektedir.

AP'ye göre sosyal adalet, yoksullukta eşitlik, sermayeye düşmanlık ya da gelirin eşit dağıtılması anlamına gelmezdi. Sosyal adalet sınıf çekişmelerinden değil, milli gelirin arttırılmasından geçmektedir. Bu nedenle ekonomik büyümeye öncelik verilmesi oldukça önemlidir. Tam da bu noktada farklı gruplar arasında işbirliği ve uyum çok önemlidir. İşte AP milliyetçiliğe programında bu amaca hizmet etmesi umuduyla yer vermiştir. AP'ye göre milliyetçilik ulusun birliği için bir garanti olmuştur. Fakat sınıf mücadelesinin bu programda yeri yoktur.

Buna binaen AP sosyal dokuyu zedeleyecek ve vatandaşları antagonizme edebilecek aşırı ideolojilere ve hareketlere karşı çıkmıştır (Levi, 1991: 140). Öte yandan Necmettin Erbakan'ın MNP'si İslam'ı ilk kez olarak siyasete taşımış (Bahadır, 2013: 214) ve merkez çizgiden çıkmıştır. Artık MNP'de sağda siyaset yapmakta olan bir siyasal parti olarak bir tabana hitap etmektedir.

APP tarafından, kuruluş yıllarından 1970'lere kadar izlenen politikalar, pragmatik özellik göstermektedir. Birçok eski DP'liyi, ordudan atılmış askerleri, çeşitli kesimlerden memurları, liberal ekonomi ve politik rejimi savunan Prens Sabahattin geleneğine bağlı aktörleri ve Pan- Türkist geleneğe bağlı aşırı milliyetçi tabakaları bünyesinde toplayan AP, pragmatik politikaları ve bir miktar da ordunun sayesinde bütünlüğünü koruyabilmiştir. Çünkü Cemal Gürsel ordu tarafından AP'ye karşı yapılan hakaretlerin ve edilen tehditlerin partinin popülaritesini arttırdığını hiç anlayamamıştır. Bu gruplardan bazıları başlangıçta önemli görevlerde bulunmuş olsalar da uzun vadede etkili olamamışlardır. AP ordudan atılan subayların tekrar Orduya alınması için aktif bir politika izlememiştir. Ayrıca Alparslan Türkeş ve Erbakan gibi aşırı sağ liderlerin temsil ettiği ideolojiler parti tarafından benimsenmemiştir ve bu liderler partiye kabul edilmemiştir.

Örneğin 1961 seçimlerinde Erbakan, Ali Fuat Başgil, Alparslan Türkeş gibi isimler için parlamentoda güvenli yerler talep edilmiştir. Fakat bu talep parti üyeleri tarafından reddedilmiştir. Erbakan'ın partide etkin olma çabaları

her zaman olumsuz karşılanmıştır ve bağımsız siyasal kariyerine ancak 1968 yılında başlayabilmiştir (Levi, 1991: 36-39).

MNP, sağ hareketin İslami ayağını temsil eden bir parti olarak gençlik örgütü Milli Türk Talebe Birliği(MTTB)'den ayrıldıktan sonra Necmettin Erbakan'ın liderliğinde Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği(TOBB) seçimlerini kazanarak örgütlenmiştir. Bu İslamcı hareket daha önce partileşme çabasına girmemiş, kapatılan DP ve sonra da AP çatısı altında örgütlenmeyi tercih etmiştir. Bu hareketin partileşme çabası Erbakan'ın Demirel'in gösterdiği adaya karşı Türkiye TOBB seçimlerini kazanması ile başlamıştır.

Erbakan tüccar-esnaf ağırlıklı taşra burjuvazisini savunan bir lider olarak Demirel'i özellikle yabancı sermaye olmak üzere, büyük sermayeye bağımlı olmakla suçlamıştır. Ona göre Demirel İslam'a sırtını dönmüştür ve ülkedeki sorunların temelini oluşturan şey Osmanlı-İslam mirasının terkedilmesi ve taklide dayalı bir batılılaşmanın benimsenmesidir (Bakırcı, 2019: 77). Erbakan bu olumsuz durumdan Demirel'i sorumlu tutmuştur. Bu söylemlerle mücadelesini sürdüren Erbakan, TOBB'dan olaylı bir şekilde ayrıldıktan sonra AP listesinden milletvekilliğine Konya ilinden aday olma yolunda girişimde bulunmuştur. Fakat bu girişimi AP tarafından AP genel başkanı Demirel'e karşı açıkça cephe aldığı, siyasal partiler kanununa uygun olmayan söylemleri bulunduğu ve parti içinde bölücülük yaptığı ithamlarında bulunularak veto edilmiştir. Bunun üzerine Erbakan Konya'dan bağımsız aday olarak seçime girmiştir. Bu arada üniversitelerde başörtülü kadın öğrencilere yapılan eylemlere (başörtülü kadın öğrencilerin derslere alınmaması) AP hükümetinin tepkisiz kalması yeni bir parti olan MNP'nin kurulmasına zemin hazırlayan görünür etkenlerden olmuştur (Arpacı, 2017: 60-62).

İslami tepkilerin AP'ye karşı yükseldiği bu dönemde Erbakan önderliğinde "bağımsızlar grubu" seçimlere girmiştir ve neredeyse her ilden bir aday göstermiştir. Seçimlerde Erbakan dışında hiçbir bağımsız aday başarı elde edememiştir; yalnız Erbakan milletvekili seçilmiştir.

Erbakan 1969 genel seçimlerini kazanarak Meclise girdikten sonra 17 arkadaşıyla birlikte 26 Ocak 1970 günü MNP'yi kurmuştur. AP'den ayrılan iki milletvekilinin de MNP'ye katılmasıyla bu parti üç milletvekiliyle Mecliste temsil edilmeye başlamıştır. Bu partinin kurulması biraz Demirel'in tarikat ve cemaatleri yani İslamcı görüşü benimseyenleri bu yola itmesiyle alakalıdır (Akyol, 2011: 102). Yukarıda yer verdiğimiz, üniversitelerde İslam'a yakın öğrencilere yapılanlara karşı yeterince tepki gösterilmemesi bu duruma bir örnek olmuştur ve MNP bu gerekçeleri kuruluş sürecinde AP'ye karşı kullanmıştır.

Necmettin Erbakan'ı siyasal parti kurmaya yönlendiren ana etken ise Odalar Birliği deneyimiyle birleştirilen; küçük ölçekli Anadolu sermayesinin ekonomik faaliyetlerinin karşılaştığı engelleri ortadan kaldırma çabası olmuştur (Arpacı, 2017: 207). Türkiye 1950 yılından itibaren önemli bir sosyo-ekonomik değişim, modernleşme sürecinin içine girmiştir. AP hükümeti 1960'lı yılların sonuna yaklaşıldığında modernleşme ile ortaya çıkan değişimin yarattığı sosyoekonomik sorunlarla baş etmek zorunda kalacaktı (Fedayi, 2019: 113).

Süleyman Demirel, 1965 yılında Mecliste yaptığı bir konuşmasında; modern bir kapitalist devlet ve toplumun mimarı olmak, bu hedefe ulaşmak için eski, modası geçmiş kurumları gömmek istediğine değinmiştir. Bu idealinin bir sonucu olarak büyük ölçekli modern kapitalist girişimler zaman içerisinde bütün Anadolu'ya hâkim olmuştur. Bazıları kısa süre içerisinde en zengin 500 kişi listesine girecek olan küçük kapitalistler grubu yeni ekonomik siyasetlerden yararlanmıştır. Öte yandan tüm ülkeye dağılmış durumdaki küçük tüccarlar ve esnaf rekabet karşısında ayakta kalmayı başaramamıştır (Ahmad, 2016: 171).

DP geleneğine yaslanmaya çalışan AP ve lideri Süleyman Demirel, toprak sahibi köylüler ve serbest meslek sahibi geniş kitlelerden çok; sanayileşme ve ithal ikameci politikalar bağlamında gelişmeye başlayan burjuvazi ile aynı çıkarı savunmaya başlamıştır. Bu durum, köylü ve küçük burjuvazi nezdinde önemli sorunlar ortaya çıkarmıştır. Sorunların temel noktasını meydana getiren şey; dengesiz bölüşüme karşın birçok ilde oluşmaya başlayan orta sınıflar sıkıntılarını AP'ye iletmıştır. Aralarında Konya, Kayseri, Yozgat, Adana ve Sivas gibi illerin bulunduğu bu orta sınıfın dile getirdiği sıkıntılar AP nazarında karşılık bulamamıştır. Demirel'in bu yeni sınıfa karşılığı mesleki örgütlenme yoluna giderek kendi sorunlarını kendilerinin çözebileceği biçiminde bir tavsiye olmuştur. Fakat bunu becerebilecek bilgi ve donanımdan yoksun kesimler, yükselen sınıflar karşısında ekonomik çöküntüden kurtulamamış ve birçoğu iflas etmiştir.

AP politikaları karşısında ayakta kalmayı başaramayan tüccar ve esnaf sınıfları daha sonraki süreçte TOBB genel sekreteri Necmettin Erbakan etrafında kümelenmeye başlamıştır. Erbakan, kaybeden bu sınıfın hoşnutsuzluklarını TOBB'da dile getirerek mücadeleye girişmiştir. Odalar Birliğinde verilen mücadele yalnız hoşnutsuz meslek gruplarının sorunları ile sınırlı kalmayıp, daha sonra siyasal bir parti olan MNP'nin fikri tohumlarının ekilmesine katkıda bulunmuştur (Çaha ve Baykal, 2017A: 790-791). Böylece aynı zamanda İslami retoriği benimseyen bu kesimlerin sözcülüğünü üstlenme işi 1968 yılından itibaren Erbakan'a kalmıştır (Fedayi, 2019: 113).

Erbakan, TOBB başkanlığına geldiği zaman, faaliyetlerine Anadolu sermayesini İstanbul ve İzmir sermayesine karşı destekleyerek devam edeceğini, konuşmalarında açıkça ifade etmiştir (Çaha ve Baykal, 2017A: 791). Bu AP'nin desteklediği büyük sanayici ve sermayedarlara açık bir meydan okuma olarak değerlendirilmiştir. Bundan sonra Odalar Birliği başkanlığının bir krize dönüşerek siyasete taşınması, AP destekli faaliyetler sonucunda Erbakan'ın Odalar Birliği başkanlığından el çektilmesiyle olmuştur (Akyol, 2011: 76). Erbakan partisi MNP'yi bu olaydan sonra kurmuştur ve Milli Görüş Hareketi(MGH) siyaset sahnesindeki yerini almıştır (Çaha ve Baykal, 2017A: 791).

Necmettin Erbakan'ın AP listelerinden milletvekili adayı olma isteği reddedilmiştir. Bu katılma isteği reddedilen Erbakan, arkadaşlarıyla birlikte bağımsız adaylar olarak 1969 seçimlerinde milletvekili adayı olmuştur (Akgül, 2019: 21) ve Konya'dan milletvekili seçilerek Meclise girmiştir. Kurulan Demirel hükümetine güvenoyu vermeyen Erbakan, bir yandan da kurmayı planladığı yeni siyasal partinin hazırlıklarını sürdürmüştür. 26 Ocak 1970'de kurulması planlanan MNP'nin örgütlenme aşamalarıyla şahsen ilgilenen Erbakan, ülkedeki 20 il dışında(bu iller Doğu ve Güneydoğu) partisinin örgütlenmesini tamamlamıştır ve siyasal faaliyetlerine başlamıştır (Arpacı, 2017: 65).

Mahalle mahalle, köy köy gezmeye başlayıp, inandıkları değerleri halka anlatmaya çalışan MNP örgütü mensupları tarafından gerçekleştirilen bu faaliyetler, diğer çevreler tarafından rahatsızlıkla karşılanmıştır. MNP'nin 24 Ocak 1971 tarihinde yaptığı kongresinin akabinde, 12 Mart muhtırası gerçekleşmiştir ve bu kongrede yapılan konuşmalar gerekçe gösterilerek, parti 20 Mayıs 1971 tarihinde laiklik karşıtı olmakla suçlanarak Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır (Akgül, 2019: 21; Bahadır, 2013: 218).

AP kurulduğu 1961 yılından sonra toplumda çok geniş bir tabana hitap etmeyi amaçlamıştır ve bunu başarmıştır. Yukarıda da değindiğimiz gibi bünyesinde birçok kesimden insanı ve birçok farklı çıkarı taşımaya çalışmıştır. Farklı çıkarların zaman içerisinde çatışması kaçınılmaz bir sonuç olmuştur ve bu durum AP'de bölünmelere neden olmuştur. AP'deki bölünmeler de sağda bölünme anlamına gelmiştir. Çünkü AP liberal ekonomi politikaları, dine ve geleneğe olan yaklaşımıyla sağda bir siyasal partidir..

AP'nin bölünmesinin nedenleri yalnız DP'nin ve MNP'nin çıkar temelli politikaları olarak değerlendirilemez. Bu partiler salt Demirel düşmanlığı ya da ekonomi temelli politikaların sonucunda AP'den ayrılmamışlardır. Burada hem DP ve MNP'nin değişen bakış açısı hem de AP'nin uygulamaya koyduğu politikalar karşılıklı olarak birbirlerini etkilemişlerdir. AP'den

koparak kurulmuş olan DP, kapatılan DP geleneğini sürdürmek istemektedir. 1960 öncesinden beri var olan siyasetçileri yeniden siyasette görme amacı gütmektedir. Orduya karşı tepkilidir. AP'nin yeminliler grubuna göre daha sert ve tutucudur. Süleyman Demirel ise orduyla yakın ilişkiler kurmuştur. Bu durum DP tarafından kabul edilebilir bir tutum değildir. Ordunun siyaset üzerindeki vesayeti, DP'nin savunduğu demokrasi anlayışına uygun değildir.

MNP, Osmanlı geleneğine vurgu yaparak muhafazakâr özellikler göstermektedir. Ayrıca İslam dinine bağlıdır ve çeşitli dini cemaatleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu nedenle dini değerlere bağlı bir siyasal örgüt olarak görülmüştür. Ayrıca Batı karşıtı söylemleri mevcuttur. Süleyman Demirel ise ABD ile özdeşleşmiş bir lider olarak kabul ediliyordu. Bu parti küçük sanayici ve tüccarı desteklemektedir. Fakat AP politikalarıyla büyük sanayicilerin yolunu açmaktadır. Bu nedenle Erbakan ve MNP'nin AP ile aynı platformda siyaset yapması mümkün görünmemiştir. MNP kurulmuştur ve AP'den ayrılan bazı milletvekilleri bu partiye geçerek AP'nin MNP kopuşlarını gerçekleştirmiştir.

AP ise kendisinin içinden doğan ve merkezin dışında gelişen bu partilere bir tehdit olarak bakmıştır. AP'ye göre Bu partiler siyasette aşırılığı temsil etmektedir ve istikrar için tehdit olma potansiyeline sahiptirler. Çünkü TSK kışkırtılmamalıdır ve bu ancak politikalarda orta yollar izlenerek başarılabılır görülmektedir. Henüz on yıllık ömrünü tamamlamamış olan 27 Mayıs hadisesinden sonra ordu aşırı politikalarla dürtülmemelidir. Ayrıca demokrasi ancak ordu ile parlamento ve halk arasında ılımlı bir politika izlenerek korunabilir görülmektedir. Öte yandan bu partilerin tutumları demokrasinin korunmasını güçleştirmiştir.

Ülke ekonomisinin gelişimi için ülkede zenginlerin varlığı gerekli görülmüştür. Bu nedenle sanayiciler ve büyük toprak sahibi köylüler devlet politikalarıyla desteklenmeli, yatırımlar konusunda yolları açılmalıdır. ABD gibi ülkeler sanayi bakımından gelişmiş ülkelerdir ve ticaret açısından da önemli müttefiklerdir. Parti içerisindeki tutucular hem rejim hem de yatırımlar için bir tehdit olarak görülmüştür. Bu nedenle tasfiye ile temizlenmeleri çok önemli görülmüştür.

Görüldüğü gibi, her bir partinin kendi çıkarları ve bakış açıları bulunmaktadır ve bunlar AP'de bölünmelere neden olmuştur. Aslında bu tarafların rızasına bağlı bir bölünme, ideolojik yaklaşım farklılığından doğan doğal bir sonuçtur. Bakıldığında sağ partilerce benimsenen liberalizm ve muhafazakarlık, siyasi yelpaze üzerinde otorite ile özgürlük ekseninde hareket eden iki ideolojidir. Bu ideolojileri benimsemiş olan AP gibi bir siyasal partinin bölünmesi şaşırtıcı değildir.

Sonuçta AP siyasi yelpazenin özgürlük ve sağ kısmında konumlanarak merkezde kalmıştır, MNP ve DP de AP'den ayrılarak yelpazenin sağ ve otorite kısmına geçmiştir. Böylece merkezden uzaklaşmışlardır. Böylece AP daha ılımlı sağın temsilciliğini üstlenirken, MNP ve DP aşırı sağda konumlanan siyasal partiler olmuştur.

5.2. Milli Selamet Partisi

Milli Selamet Partisi(MSP), MNP'nin devamı niteliğinde (Bahadır, 2013: 216), bu partinin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasından sonra 11 Ekim 1972'de Süleyman Arif Emre'nin genel başkanlığında kurulmuştur. Anayasa Mahkemesi'nin MNP'yi kapatma kararı dolayısıyla temkinli davranılmış ve Necmettin Erbakan partinin kurucuları arasında yer almamıştır (Poyraz, 2013: 317-318; Uğraş, 2023). Partinin kurucuları: Süleyman Arif Emre(kurucu genel başkan), Hüsamettin Akmumcu, Hasan Aksay, Şener Battal, Necmettin Erbakan(partiye sonradan katılmıştır), Fehim Adak, Tahir Büyükkörükçü, Fehmi Cumalioğlu, Hüseyin Erdal, Recai Kutan, Korkut Özal, Salih Özcan (Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı(TBMMKAHB), 2020).

MSP 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan genel seçimlere Süleyman Arif Emre genel başkanlığında girmiştir. Seçimde %11,8 oranında oy alan parti meclise 48 milletvekili ve CS'de 3 üye ile temsil edilmeyi başarmıştır (Akgül, 2019: 23). Böylece 1950'li yıllardan bu yana iktidarın kırıyından köşesinden devlet kademelerinde yer edinmeye çalışan İslam görüşüne dayanan sağ %10'un üzerinde oy alarak Mecliste temsil olanağı bulmuştur (Akın, 2019: 396).

Tablo 4.3.1973 genel seçim sonuçları

1973	
Seçim Tarihi: 14/10/1973	
Kayıtlı Seçmen Sayısı:16.798.164	AP:3.197.697 (%29,8) (149 MV)
Oy Kullanan Seçmen Sayısı:11.223.843	DEMOKRATİK PARTİ: 1.275.502 (%11,9) (45 MV)
Katılım Oranı:66,8	MSP: 1.265.771 (%11,8) (48 MV)
Geçerli Oy Sayısı: 10.723.658	CGP: 564.343 (%5,3) (13 MV)
Milletvekili Sayısı:450	MHP: 362.208 (%3,4) (3 MV)
CHP: 3.570.583 (%33,3) (185 MV)	BĞMZ: 303.218 (%2,8) (6 MV)
	TBP: 303.218 (%2,8) (6 MV)

Kaynak: YSK, 2020.

Erbakan 1973 seçimlerinden hemen sonra MSP'nin genel başkanlık koltuğuna oturmuştur. Genel başkanlık görevine 20 Ekim 1973 tarihinde başlayan Erbakan, MSP içinden yapılan tüm eleştirilere karşın seçimlerden birinci parti olarak çıkan CHP ile anlaşarak CHP-MSP koalisyonunu kurmuştur. Böylece MGH'i ilk kez olarak iktidara taşıma başarısını yakalamıştır (Çaha ve Baykal, 2017B: 6). Seçim sonuçları göstermektedir ki, Erbakan CHP ile koalisyon yolunu seçmeseydi DP ve MHP ile aynı kaderi paylaşacak ve belkide Türk siyasal hayatında önemli bir yer edinemeyecekti. MSP gibi küçük bir oy oranına sahip bir siyasal partinin CHP gibi iktidarın en önemli iki ortağından biri olan bir siyasal partiyle ortaklığa gitmesi, CHP'den çok MSP'nin yararına olmuştur. Erbakan'ın Ecevit ile kurduğu koalisyon, onun ve partisinin düşüncelerini siyasal alana taşımasını sağlamıştır. Böylece Siyasal İslam kavramı Türk siyasal yaşamında ele alınmaya başlanmıştır (Üste, 2016: 86).

26 Ocak 1974'de kurulan koalisyonda Erbakan başbakan yardımcısı olmuştur. Ancak yaşanan Kıbrıs sorununu fırsata çevirmek isteyen Ecevit tarafından yapılan erken seçim hamlesi nedeniyle koalisyon dağılmıştır (Akyol, 2011: 103). Ecevit'in bu hamlesi erken seçimle sonuçlanmamıştır ve MC hükümetlerinin ilki olan AP, MHP, MSP, CGP ve DP'den ayrılan Sadettin Bilgiç ile birlikte 9 bağımsızın da katılımıyla 31 Mart 1975 tarihinde bu siyasal aktörler tarafından kurulmuştur (Akgül, 2019: 25). Böylece 12 Mart öncesi dönemde oy tabanları aynı olan merkez sağ, milliyetçi sağ ve İslam geleneğini temsil eden sağ partiler arasında bir koalisyon oluşmuştur (Üste, 2016: 86).

Erbakan özellikle muhafazakâr dinci kesimler için oldukça önemli bir lider olmuştur. Türkiye'de "Hoca" unvanıyla anılan Necmettin Erbakan, İslam coğrafyasında İslamcı bir lider olarak tanınırken, Batı dünyasında İslamcı politikasıyla bilinen; ülkemizde "Milli Görüş" ideolojisinin kurucusu olarak kabul edilen siyasal liderdir. Türk siyasetinde ayrı bir yer tutan MGH'nin liderinin sadece politik bir lider olmaktan öte bir kimliği olduğundan söz edilebilir. MGH, öncelikle bir kimliğin, cemaatin taşıyıcısı olma özelliklerinden ötürü ön plana çıkmış siyasal bir gelenektir. Necmettin Erbakan bu hareketle özdeşleşmiş, hareket Erbakan'ın adıyla, "Erbakan hareketi" ve hareketin mensupları da "Erbakancı" olarak anılmıştır. Milli görüş liderinin hayatı ve politik kimliği İslamcı siyasetin gelişimiyle paralellik izlemiştir. Buna bağlı olarak kendisiyle özdeşleşen MGH etki alanı içerisinde gerçekleşen her durum Erbakan ile birlikte düşünülmüştür. Bu durumun bir sonucu olarak Milli Görüşün başarıları da başarısızlıkları da, tüm yönleri Erbakan'ın politik kimliğine not edilmiştir (Çaha ve Baykal, 2017B: 1; Uğraş, 2023).

MNP ile Türk siyasetine entegre olmuş MGH (Ataay, 2019: 155) sağ siyaseti İslamcı ve muhafazakâr ayırımına götürmüştür. Fakat bu ayırım siyasal alanda bir bölünmeye veya çatışmaya neden olmamıştır. Aynı toplumsal tabandan beslenen her iki duruş arasında işbirliği görülmüş; bu durum MNP'den sonra MSP'de de devam etmiştir.

MGH zincirinin bir halkası olan MSP'nin ideolojisini dini bir dünya görüşü, Türkiye'nin daha hızlı sanayileşmesi yolunda hamle ve halkçı bir ekonomik bölüşüm ile sosyal ahlak şeklinde, üç başlık altında özetlemek mümkündür. Özellikle Adil Düzen ve Müslüman kimliği Milli Görüş geleneğinin iki temel konumlandırmasını ifade etmektedir. Ayrıca MSP'nin dayandığı MGH'nin söyleminde milli kültür, eğitim, sanayileşme ve sosyal adalet İslami prensipler olarak kabul edilmektedir. Bu prensiplerin ortaya çıkardığı koşullarda, bu parti, 1960'ların ortalarından itibaren seçmenlerin artan biçimde sağ ve sol alanlarda siyasallaşmasıyla canlılığını kaybeden dinin yeniden siyasal platformda yer edinme çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Bahadır, 2013: 215-217). Erbakan tarafından üçüncü yolculuk olarak tanımlanan MGH sonu komünizm olan solculuğa ve kozmopolit masonluğa dayanmayan bir görüş şeklinde tanımlanmıştır, fakat kendisini AP çizgisinden ayırmaya çalışmasına rağmen, sağ ideoloji dışında konumlanamamıştır (Çaha ve Baykal, 2017B: 12).

MSP kendisine has ideolojik özelliklere sahipti; kendisine özgü erdemlere ve geleneksel değerlere yaptığı vurguya ek olarak, inanç özgürlüğü, dinsel eğitimin desteklenmesi, gençlere ahlak öğretimi, Türkiye'nin Müslüman komşularıyla iyi ilişkiler kurması, doğum kontrolüne karşı çıkılması gibi vurgulara sahiptir. Genel söylemleri ağır sanayi gibi milli ekonominin güçlendirilmesine yönelik görünse de esas vurgu din ve ahlak kavramlarına yapılmaktadır. Bu bağlamda MSP, toplumdaki siyasal tartışmaların sınırlarını genişletmiş ve İslami söylemi siyasal alana entegre etmiştir. Erbakan'ın 1970'li yıllardaki konuşmalarında geçen ağır sanayi vurgusu dahi ahlaka dayandırılarak parti ideolojisine manevi bir hava verilmiştir. Bu durum, daha önce marjinalleştirilmiş taşra kesiminin birleştirilmesi yoluyla demokrasiye katkıda bulunmuştur. Kültüre yaptığı bu vurgunun yanı sıra toplumun maddi durumuna da dikkat çekerek sanayileşme konusunu öne çıkaran MSP, toplumdaki İslami motifleri, özellikle de sosyal adalet kavramına ilişkin planları gündeme getirmiştir (Poyraz, 2013: 319; Arpacı, 2017: 229).

MSP küçük tüccar ve üreticileri yüksek vergilerden yarar elde eden büyük şirketlere karşı savunmuştur ve devletten küçük esnaf ve sanatkârların korunması için ekonomiyi düzenlemesini istemiştir. Son olarak MSP

toplumda geleneksel değerler ve kültürün yeniden aşılmasında eğitimin rolünü vurgulamıştır (Arpacı, 2017: 229).

MSP'nin ideolojisinde vurguladığı gelenek olgusu, İslam düşüncesi, ahlak ve erdem kavramları onu, muhafazakâr-milliyetçi bir siyasal parti yaparken, kavramın içerisinde bulunan vurgulara bakarak, yabancı düşmanlığı ve ırkçılıktan söz edemeyiz (Karpas, 2019: 248). Öte yandan dayandığı MGH'nin yani doğal olarak MSP'nin batılılaşmaya karşı eleştirel bir tutum sergilediği de kabul edilmelidir. MSP'de Batı toplumdaki tüm olumsuzlukların kaynağı olarak görülmüştür (Bahadır, 2013: 217). Erbakan ve Erbakancıların AP ve Demirel'e aldıkları karşı tutumun temelinde de bu batı karşıtlığı yatmaktadır. Artık bildiğimiz gibi Süleyman Demirel ABD ile iyi ilişkileri olan, batı yanlısı görünüş sergileyen bir lider olarak kabul edilmektedir. MNP'nin devamı diye tanımlanan ve onun geleneğini devam ettiren MSP tarafından kültüre ve geleneğe yapılan vurgu, Demirel ve onun batılı görüşlerine karşı olma durumunu doğal olarak ortaya çıkarmıştır.

Son olarak belirtilmelidir ki MSP, MNP'nin İslami siyaset bağlamında yaptığı vurgulardan sapma göstermemiştir. Bu partinin MNP'den farklı olarak ideolojik öngörüsüne eklenen yeni kavram, sadece Batı karşıtlığının somutlaşmış biçimi olarak ortak pazara karşı duruştur. Bu ortak pazar karşıtlığı 1973 seçim beyannamesinde de açıkça ifade edilmiştir (Arpacı, 2017: 229). MSP 1973 seçim beyannamesinde yer alan ifade şu şekildedir: "Partimiz ülkemizin ortak pazara girmesine karşıdır." (Milli Selamet Partisi Programı, 1973: 35).

MSP'nin bir ideoloji partisi olma niteliği ağırlıktadır. Bunun nedeni esnaf ve sanatkarların ağırlıklı olarak temsil edilmesinin bu partiyi sınıfsal bir tabana oturtmaya yetmemesidir. MSP'nin siyasal görüşlerini anlamakta tarih anlayışı merkezi bir öneme sahiptir. Tarihteki İslami vurguya uygun olarak MSP güçlü bir Müslüman milletin yeniden kurulmasını en önemli hedefi olarak nitelendirir. Bununla birlikte MSP için ulusal varlığın ön koşulu ortak bir tarih bilincinin yaratılmasıdır (Arpacı, 2017: 230; Uğraş, 2023). Bu noktada MSP bünyesinde yer alan Nurcuların varlığı oldukça anlamlıdır. MSP'nin temelini oluşturan MGH'nin özünü de bu cemaat oluşturmaktadır.

Doğası itibarıyla siyaset platformuna kuşkuyla yaklaşan Nurcular, Osmanlı Devleti'nden beri varlıkları devam eden bir cemaat olarak tarihimizde önemli bir yer tutmaktadır. Bu cemaat 1970'den sonra siyasal olarak MSP çatısı altında örgütlenmeye başlamıştır ve dindar, mason ve Siyonizm karşıtı, komünizm aleyhtarı oluşları ile sağda konumlanmışlardır (Çaha ve Baykal, 2017A: 799-800). Görünüşte MSP'nin ideolojisini temsil eden komünizm

ve Batı karşıtlığı, dini değerlere bağlılığı benimsemiş olan bu cemaat ileride partide bölünmelerin nedeni olacaktır.

Birinci MC hükümeti kurulduktan sonra MSP içerisinde muhalefet baş göstermeye başlamıştır. Örneğin nurcu bir vekil olan Muş milletvekili Hamdi Çelebi koalisiyona tepki göstererek partiden istifa etmiştir (Akgül, 2019: 25). Ne de olsa dindar görüşlerin din karşıtı kabul edilen CHP görüşleriyle bir araya gelmesi kabul edilemez görülmektedir. Bunu izleyen süreçte partiden ilk ciddi kopuşun başlangıcı 27 Kasım 1974'de MSP 2. Büyük kongresi esnasında gerçekleşmiştir. Nurcuların genel idare kurulunun içerisinde değişiklik yapılması yönündeki talebi Erbakan tarafından reddedilince (Erbakan, bu genel idare kurulu partiyi büyük bir seçimden başarıya çıkarmıştır. O halde değiştirilmesine gerek yoktur. Aynen vazifeye devam etmesi uygun olur demiştir.) Nurcu milletvekilleri Sabri Özpala, Ahmet Tevfik Paksu, S. Reşat Saruhan, Hüseyin Abbas, Hüsamettin Akmumcu ve M. Gündüz Sevilgen alternatif bir liste hazırlığı içine girmişlerdir. Hazırlanan bu liste yapılan seçimleri kaybetmiştir. Takvimler 24 Ekim 1976'yı gösterdiğinde MSP'nin 3. Büyük kongresi yapılmıştır. Erbakan'ın genel idare kurulunda değişiklik istememe yönündeki tavrı değişmemiştir. Bunun üzerine ikinci bir liste daha oluşturulmuştur (Arpacı, 2017: 232).

Bu defa da Erbakan'ın Nurculardan dahil ettiği Tevfik Paksu'nun bulunduğu, Erbakan'ın listesi kazanmıştır. Nurcular bu seçime itiraz etmiş ancak itiraz gündeme alınmamış, bunun üzerine de Tevfik Paksu çalışma bakanlığı ve genel idare kurulu üyeliğinden istifa etmiştir. Paksu'dan sonra da yine Nurcuların önde gelen isimlerinden Rasim Hacıoğlu TBMM başkan vekilliğinden istifa etmiştir (Arpacı, 2017: 233).

MSP'de şiddetlenen muhalefet art arda ayrılıkları getirmiştir. Bu arada erken seçim kararı alınmıştır ve 1977 yılı içerisinde bir genel seçim yapılması planlanmıştır. Tam bu sırada MSP'de Nurcu cemaatine mensup ve partiden ayrılan A. Tevfik Paksu, Hüsamettin Akmumcu, Gündüz Sevilgen, Reşat Saruhan, Ali Acar, Ahmet Akçael, Vahdettin Karaçorlu, Rasim Hancıoğlu, Cemal Cebeci, Hulusi Özkul, Yahya Akdağ, Cahit Karaçor, Sabri Dörtkol ve Hüseyin Abbas gibi muhalifler Nizam Partisi'ni (NP) kurdular (Akgül, 2019: 25).

NP 14 Ocak 1977 tarihinde kuruldu ve genel başkanlığına da Hüsamettin Akmumcu getirildi (Kıvrak, 2020; Yücel, 2016: 47). Partinin kuruluşundan iki gün sonra 16 muhalif nurcu milletvekili ağır suçlamalarla dolu bir muhtırayı Erbakan'a vermiştir. Muhtırada Erbakan partide Nakşi olmayanlara karşı ayrımcılık yapmak, kendini öven çıkarıcıları önemli görevlere getirmek ve yalan söylemekle suçlanmıştır (Arpacı, 2017: 233).

Nurcu milletvekilleri tarafından verilen muhtıra şu şekildedir:

“1 - Usulüne uygun istişare etmediniz. 2 - Halisane ikazlarımızı dinlemediniz. 3 - Kardeşlerimiz arasında meşrep farkı gözettiniz.

4 - Dalkavuklara güvendiniz, emaneti ehline vermediniz.

5 - Kamuoyunda davamızın hafife alınmasına vesile olan beyanatlar verdiniz.

6- Davamızın başarısına yarayacak ilmi çalışmalar yerine, süfli politika usullerine tevessül ettiniz.

7 - Maslahat icabıdır, diyerek yalan söylediniz Bu şartlar altında vebale ortak olmamak için, sizi ve ekibinizi desteklemeye devam etmeyeceğiz.

8 - Ancak bütün ihtilaflarımızı halledecek “ilim ve irşat ehli bir üst hakemler kuruluna” razı olmayı, yegâne çare olarak görmekteyiz.” (Akgül, 2019: 25-26).

Erbakan bu suçlamaları şu şekilde karşılamıştır: “Zikredilenlerden biri hariç diğerlerine katılıyorum. Evet, büyük hatalar işlemiş olabiliriz ama bu acemiliğimize ve devlet tecrübemizin azlığına verilmelidir. İştirak etmediğim husus yedinci maddedeki yalan söylediğimi zannettiğiniz hususlar. Mensuplarımıza hedef göstermek, ümit vermek ve temennide bulunmak maksadıyla söylenmiş sözlerdir.”

Bununla birlikte muhalif grup partilerini kurmuş oldukları halde yakında, yapılacak olan seçimler nedeniyle MSP’den ayrılarak yeni partilerine geçmemişlerdir, 5 Haziran 1977 seçimleri için Erbakan ve parti yönetimi muhalifleri kazanamayacakları sıralardan aday gösterme çabası içerisindeyken; muhalif grup 13 milletvekilinin imzasını taşıyan bir mektubu Erbakan’a vermiştir. 10 Nisan 1977 tarihli bu mektupta muhalif isimler daha önce kendilerine verilen metin konusunda bir gelişme olmadığını ve bu sebeple de 1977 seçimlerinde aday olamayacaklarını belirtmişlerdir. Mektupta Çelik Koçer, Tevfik Paksu, Sabri Dörtkol, Gündüz Sevilgen, Reşat Saruhan, Yahya Akdağ, Cemal Cebi, Vahdettin Karaçoğlu, Rasim Hancıoğlu, Hüsamettin Akmumcu, Ali Acar, Abdurrahman Ünsal ve Ahmet Akçael imzaları bulunmaktadır. Muhalif grubun bu karşı tavrına rağmen bu gruptan bazıları MSP listesinde yer almışsa da bu 13 kişi adaylıktan çekilmiş ve ardından da MSP’den istifalar başlamıştır.

Vahdettin Karaçoğlu, Tevfik Paksu, Abdülkerim Doğru, Hulusi Özkul, Hüseyin Abbas MSP’den istifa ederek NP’ye geçmiştir (Arpacı, 2017: 234). Daha sonra bu parti Alparslan Türkeş’in kendisine yakın kesimlerden destek isteyen bildirisini yayınlamasıyla MHP’yi destekleyeceğini açıklamıştır

(Uzun, 2013: 250). Böylece NP sağda meydana gelecek bir başka bölünmeye neden olmuştur.

NP siyasal faaliyetler gerçekleştirmişti fakat etkili olamamıştır. Seçimlere de girmemiştir. Sonunda 2533 sayılı kanunla 16 Ekim 1981 tarihinde kapatılmıştır (Kıvrak, 2020; Yücel, 2016: 47-48). Kendisinin MSP'den ayrılarak siyasal parti olması ve siyasal parti faaliyeti olarak MHP'yi 1977 seçimlerinde desteklemesi sağdaki bölünmelerin bir boyutunu oluşturmuştur.

MSP'deki bölünmeler 1970'li yılların sonuna doğru farklı bir kanatta devam etmiştir. Nurettin Erbakan'ın ayrılmasının ardından 15 Ekim 1978 tarihinde yapılan MSP kongresi Erbakan ile Özal kardeşler arasında bir gerilime neden olmuştur (Arpacı, 2017: 234).

MSP içinde güçlü konumda olan ve Sanayi ve İşleri Bakanlığı'nı da yapan Korkut Özal parti içinde Erbakan'a karşı muhalefet lideri haline gelmiştir. Korkut Özal partiye kardeşi Turgut Özal'ı da alarak daha da güçlenmeyi hedeflemiştir. 1977 seçimlerinde İzmir'den milletvekili adayı olan Turgut Özal ve kardeşi karşısında kongreyi Erbakan kazanmış olsa da ve Korkut Özal ve iki arkadaşı Erbakan'ın listesini delerek parti yönetimine girseler de Erbakan'ın parti içinde kurduğu dengeleri yıkmaları mümkün olamamıştır (Arpacı, 2017: 235).

1980 sonrası tıpkı diğer siyasal liderler gibi Erbakan da askeri idare tarafından gözetim altında tutulmuştur ve kendisi gibi MSP'li olan arkadaşlarıyla birlikte tutuklanmıştır. Ancak 1981 yılında serbest kalabilen Erbakan'ın yargılaması 1985 yılına kadar sürmüştür. Onun için yapılan suçlama da partisini cemiyete dönüştürmek ve laikliğe aykırı davranmak şeklinde olmuştur (Çaha ve Baykal, 2017B: 7). MSP'de diğer siyasal partiler gibi 12 Eylül sürecinde kapatılmıştır ve lideri Erbakan kendisine getirilen siyaset yapma yasağı kalkana kadar bir siyasal partide faaliyet gösterememiştir.

5.3. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi

Türkiye'de çok partili hayata geçiş 1950 yılında yapılan seçimleri DP'nin kazanmasıyla ve iktidarın el değiştirmesi sonucunda gerçekleşmiştir. Çok partili hayata geçişle birlikte oluşan özgürlük ortamında çeşitli yayın organlarıyla savunulan milliyetçilik düşüncesi daha önceki tek parti döneminde CHP'den tepki gördüğü gibi DP'den de tepki görmeye başlamıştır. Örneğin Türk Milliyetçiler Derneği, DP tarafından kapatılmıştır ve bunun bir sonucu olarak bir kısım milliyetçi milletvekilleri DP'den ayrılarak 1952 yılında Türkiye Köylü Partisi'ni kurmuştur. Daha sonra bu parti CMP ile birleşmiştir ve ortaya CKMP çıkmıştır (MHP ar-ge, 2002: 30). Adı 16 Ekim 1958 tarihinde Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) olarak belirlenen

bu yeni partinin genel başkanlığına da Kasım 1959 kongresiyle Osman Bölükbaşı getirilmiştir (Türk Yurdu Dergisi(TYD), 2020).

Tarihler 27 Mayıs 1960'yı gösterdiğinde, bir grup albay 27 Mayıs 1960 sabahı radyodan yaptıkları duyuruyla yönetime el koyduklarını ilan etmiştir. Üstelik bu bildiri ileride CKMP'nin içerisinde en önemli adam olacak Alparslan Türkeş tarafından okunmuştur. Bildiriye göre ordu yönetime kardeş kavgasını önlemek ve siyaseti içine düştüğü buhrandan kurtarmak için el koymuştur ve sivil yönetime kısa sürede geçileceği söylenmiştir. Bu bildiriye izleyen günlerde hükümet üyeleri tutuklanmıştır ve DP kapatılmıştır (Unat, 2013: 274-275). DP dışında aktif siyaset yapan CHP gibi bazı siyasal partiler aynı kaderi yaşamamıştır. Bu partiler faaliyetleri durdurulmasına rağmen kapatılmamıştır.

CKMP ihtilal yıllarında CHP gibi kapatılmamış iki siyasal partiden biri olmuştur. Ordunun anayasanın yürürlüğe girmesinden sonra siyasal faaliyetleri serbest bırakacağına ve serbest seçimlerin yapılacağına dair açıklamalarından sonra siyasal hareketlilik başlamıştır. Bu siyasal hareketlilik içinde Osman Bölükbaşı'nın CKMP'si DP'nin oy tabanını hedefleyen, onunla aynı tabanda bir parti olarak (Koç, 2013: 131) faaliyetlerini sürdürmüştür. AP ve YTP'nin henüz kurulmadığı dönemlerde sağın en önemli siyasal partisi Osman Bölükbaşı'nın CKMP'si olmuştur. Ne de olsa CHP karşısında siyasal yaşamına ara vermeden devam edebilen tek siyasal oluşum bu parti olmuştur.

Darbeden sonra 15 Ekim 1961 yılında gerçekleştirilen ilk genel seçimlere CHP, AP, YTP'nin yanında; CKMP de katılmıştır. Seçimde oyların %14'ünü toplayan CKMP TBMM'ye 54 milletvekili ile girmeyi başarmıştır. Hiçbir parti tek başına iktidar olabilecek oy oranına ulaşamayınca, Türk siyasal hayatında ilk kez görülecek olan koalisyonlar dönemi başlamıştır ve 1965 seçimlerine kadar toplam 4 koalisyon kurulmuştur (Akman, 2013: 29). CKMP bu koalisyonlar döneminde 9. TBMM hükümeti olan ikinci koalisyonda CHP ve YTP ile birlikte yer almıştır (Unat, 2013: 276).

CKMP içerisinde bölünmeler 1960'lı yılların başında görülmeye başlamıştır. Partinin adı henüz değiştirilmemişken, Osman Bölükbaşı ilk bölünmeyi gerçekleştirmiştir. 1961 seçimlerinden sonra CKMP içerisinde ilk bölünme gerçekleşmiştir. Bu yılın Haziran ayında Osman Bölükbaşı ve onu destekleyen 29 milletvekili partiden ayrılarak Millet Partisi(MP)'ni yeniden kurmuşlardır Osman Bölükbaşı'nın partiden ayrılmasından sonra genel başkanlık görevi önce Ahmet Tahtakılıç'a, ardından Ahmet Oğuz'a verilmiştir (TBMMAHB, 2020).

Osman Bölükbaşı'nın yeni MP'si 1965 seçimlerinde meclise 31 kişilik bir grupla eski partisi CKMP'nin önünde girmeyi başarmıştır (Akın, 2019: 382). Akyol'a (2011: 95) göre %2,2 oy almış olan MP, oy oranı dikkate alınacak olursa başarısız olmuştur.

Bölükbaşı'nın CKMP'den ayrılarak 1962 yılında kendi partisini kurmasından sonra, CKMP'nin 22 ve 23 Şubat 1964 tarihlerinde yapılan kongresinde Alparslan Türkeş'e yakınlıklarıyla bilinen 60'tan fazla politikacı partiye girerek, burada Alparslan Türkeş'in etkinliğini arttırmaya başlamıştır (Atabay, 2015: 212). CKMP büyük kongresi 1965 yılında yapılmıştır ve Alparslan Türkeş bu kongrede genel başkan seçilmiştir. CKMP'nin bu tarihten sonraki çalışmaları bir program ve teşkilat inşa etme ve benimseme çabalarına odaklanmıştır (Akyol, 2011: 95).

CKMP 1964 yılında yayınladığı parti programında gayesini Türkiye'de insan haklarını tesis edecek bir devlet düzeni kurmak olarak belirtmiştir. Bu gayeye ulaşma yolunda milliyetçiliğe bağlanmanın gerekliliğine vurgu yapmıştır (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Programı (CKMPP), 1964: M. 1). Bunun bir göstergesi olarak parti programında milliyetçiliğin parti prensiplerinden olduğu açıkça belirtilmiştir (CKMPP, 1964: M. 7). Burada sözü geçen milliyetçilik, Türk kültürüne vurgu yapan, tarihteki Türk zaferlerine dayanan ve bunları yaptığı yayınlarda yansıtan özelliklere sahiptir. Ülkücü gençliğin ve ülkücü aydınların sözü geçen milliyetçilik idealindeki rolü yadsınamaz derecede önemlidir. Örneğin Nihal Atsız'ın eserlerinde işlediği konular İslam öncesi savaşçı Türk toplumu imajının oluşmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca Nihal Atsız'ın yanında, Ziya Gökalp gibi kişiliklerin ülkücü harekete ilham verdikleri de söylenebilir (Taşkın, 2007: 146-147).

Bunun yanında, parti ülkenin geleceğini ve toprak bütünlüğünü tehdit eden, insan haklarını ihlal etme maksadını güden veya yabancı siyasal partilere alet olan fert ve cemaatlerin faaliyetlerini gayri meşru sayar. Buna ek olarak anarşistlere ve komünistlere karşı kanuni korunma tedbirlerini gerekli görür (CKMPP, 1964: M. 6). Böylece anti-sosyalist bir duruşa sahip olduğunu ortaya koyar. Bunun yanında partiyi destekleyen aydınlardan İbrahim Kafesoğlu tarafından yapılan geçmişle bağı olan savaşçı ordu-millet anlayışı yorumu, Atatürkçülük vurgusu ve kültürle kurulan bağ (burada sözü geçen milliyetçi kültür anlayışdır) ile birlikte (Taşkın, 2007: 146-158) partiyi tarihle ve gelenekle bağlamıştır. Bu nedenle CKMP için milliyetçi ve muhafazakâr parti demek yanlış olmayacaktır. Fakat partinin milliyetçi-Türksel ideolojinin bir siyasal ideoloji olarak temel alınması olgusu Alparslan Türkeş ve ekibinin partiye girmesinden sonra oluşmuştur (TYD, 2020).

Alparslan Türkeş'in CKMP'ye egemen olması milliyetçi hareketi siyasal hayata taşımıştır ve milliyetçi ideolojinin bir siyasal parti sayesinde siyasal hayat içerisinde kurumlaşma süreci başlamıştır (Uzun, 2013: 237). CKMP genel başkanı olan Alparslan Türkeş Dokuz Işık Doktriniyle CKMP'yi Türkçü bir partiye dönüştürmüştür (Ataay, 2019: 149).

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinde görev almış Alparslan Türkeş, MBK'de ılımlılar ile aşırıcular arasında ortaya çıkan ihtilaftan sonra; 14'ler arasında yurt dışına gönderilmiş (Unat, 2018: 274-276), yurt dışında sürgünde olduğu sürede Türkiye'deki siyasal partiler hakkında girişimlerde bulunmuştur. Arkadaşlarıyla yaptığı görüşmelerde parti kurmayı düşünmediğini dile getiren Türkeş, 14'lerin diğer bir üyesi olan İrfan Solmaz'er'e, 1962 yılında gönderdiği mektupta AP, CKMP ve YTP ile temas kurulması üzerinde durmuştur.

Alparslan Türkeş ve arkadaşlarının 12 kişilik bir liste içerisinde AP'den 1961 seçimlerine aday olma istekleri, AP tarafından reddedilmiş, dönemin AP genel başkanı Gümüspala: "Ben AP'yi ırkçılara, nurlara ve şariatçılara yataklık etsin diye kurmadım" sözleriyle listeye tepkisini göstermiştir. Basında çıkan haberler ve AP içerisindeki milliyetçi düşünceye sahip kişilerin Türkeş ile olan ilişkileri Alparslan Türkeş'in Türkiye'ye döndüğünde partiye gireceği ve liderliğe talip olacağı izlenimini vermiştir. Bu nedenle parti içerisinde Türkeş aleyhinde görüş belirtilmiş, partiye girmesi birçok AP'li tarafından kabul edilmemiştir.

21 Mayıs hadisesinin ardından iktidarı ihtilal yoluyla elde edemeyeceklerini kabullenen Türkeş ve arkadaşları, ya yeni bir parti kurarak, ya bir partiye iltihak ederek ya da bir partiyi ele geçirerek bu amaçlarını gerçekleştirme kararı vermişlerdir. AP'yi elde edemeyeceklerini anladıklarında ise daha küçük bir partinin liderliğini hedeflemişlerdir. Böylece Türkeş ve arkadaşları, yeni kabul edilen milli bakiye sisteminin seçimlerde daha küçük partilere de temsil imkânı vermesi neticesinde CKMP'ye iltihak etmişlerdir (Şanlı, 2017B: 11-23). Milli Bakiye sistemi artık oyların toplanarak, meclisteki sandalyelere dağıtılması yoluyla işleyen bir seçim sistemidir ve bu seçim sisteminde CKMP gibi daha küçük partilerde TBMM'de temsil imkanı bulabilmiştir (Türk, 2006: 88).

1965 yılına kadar Alparslan Türkeş'i destekleyen 60'dan fazla kişi, bir kısım eski MBK üyesi ve 14'lerden bir kısmı Alparslan Türkeş'le birlikte partiye dâhil olma sürecini yaşamışlardır. Bundan sonra Türkeş kısa sürede parti içinde önemli konumlar elde etmeyi başarmıştır. Parti müfettişliğine getirilen Türkeş yurt içi gezilerine başlamıştır ve halkla birebir temaslar kurmuştur. Partiye yapılan katılımlar sonucunda parti içindeki konumu

güçlenen Alparslan Türkeş, genel başkan seçilebilmek için parti kongresinin biran önce yapılmasını istiyordu. Adana'da 1 Ağustos 1965 tarihinde yapılan kongrede Alparslan Türkeş 1214 oyun 698'ini alarak parti genel başkanı seçilmiştir (Uzun, 2013: 241-242).

Türkeş'in CKMP genel başkanı olmasından sonra, bu parti TİP ile birlikte doktrin partisi şeklinde anılmaya başlamıştır. Yapılan yorumlar Türkeş'in genel başkan olmasından sonra Mecliste siyasal partilerin sağdan sola doğru doktrinel olarak temsil edilmeye başlanabileceği şeklinde olmuştur. Türkiye'de siyasal yelpazenin bir tarafında TİP, diğer tarafında CKMP yer alıyor yorumları da yapılmıştır. Nitekim dünya basını da Türkiye'de sağın Türkeş ile birlikte yükselişe geçtiğini ve merkez partilerden oy devşirecek potansiyeli içerisinde barındırdığını, ayrıca daha önce görülmemiş şekilde ideolojik tartışmaları beraberinde getirebileceği vurgusunu yapmıştır (Şanlı, 2017A: 273). Nitekim CKMP, 1965 seçimlerinde AP listesinden milletvekili adayı gösterilmeyen AP'lileri partisine davet ederek oy devşirme amacını gerçekleştirme yolunda adım atmıştır (Şanlı, 2017B: 29-30).

Türkeş'in arkadaşlarıyla birlikte CKMP'ye katılması, parti içinde bazı kesimlerin rahatsız olmasına da neden olmuştur. Hükümetin Milli Savunma bakanı olan Hasan Dinçer ve Seyfi Öztürk ile 6 senatör üyesi partili, Türkeş'in partiyi totaliter bir parti görünümüne sokacağı gerekçesiyle ayrıldıklarını açıklamıştır ve bir süre sonra AP'ye girmiştir (Uzun, 2013: 242). Böylece CKMP'den ideolojik kaygılarla bir kopuş gerçekleşmiştir. Zaten Alparslan Türkeş'in genel başkan olması ile başlayan kopuşlar ideolojik temelli olacaktır.

1967-1969 yılları arasında Alparslan Türkeş ve 14'lerden yakın arkadaşı Dündar Taşer teşkilatlanma ve organizasyonu oluşturmak amacıyla CKMP kontrolünde Ülkü Ocakları(ÜO)'nu kurmuştur. Esasında ÜO'nun ilk açılış tarihi 1967 yılının sonları ile 1968 yılları olmuştur. Üniversite bulunan şehirlerde kurulan bu ocaklar, üniversite gençliğine hitap etmeyi amaçlamıştır (Erken, 2014: 138-139). Partinin genç kadroları bu ocaklarda yetiştirilmeye başlamıştır. İktidarın okullardan geçtiği düşüncesiyle üniversitelere ve liselere inen bu parti Genç Ülkücüler Teşkilatı'nı faaliyete geçirmiştir. Bunun yanında 1968 tarihinden itibaren komando kampları diye bilinen yarı askeri nitelikli eğitim kampları kurulmuştur (Atabay, 2015: 213).

Aynı yıllarda, sol örgütler sistem dışına çıkarak marjinalleşmeye başlamıştır. İşçi direnişleri, TİP'in İstanbul'daki büyük mitingi, İstanbul Üniversitesinde gerçekleşen işgal eylemi; bu marjinalleşmenin örnek eylemleri olmuştur (Bakırcı, 2019: 74).

Fransa, ABD ve öteki Avrupa ülkelerinde düzene karşı ayaklanan öğrenciler, Türkiye'deki öğrenci grupları üzerinde de etkili olmuştur. Üstelik bu hareket Türkiye'de gittikçe yerleşmiştir ve sola kaymıştır. Dönemin hükümeti AP ise bu eylemler karşısında hukuk yolunu izleme konusunda isteksiz bir tavır sergilemiştir. Hatta komando kampları ve ÜO'da yetişen sağcı gençleri, sol harekete karşı desteklemiştir (Akşin, 2018: 267).

Sosyalist öğrenci hareketinin 1968-1969 yıllarında üniversitedeki etkin durumu, ÜO'nun da hızla çoğalmasına ortam oluşturmuştur. 1969 yılına gelindiğinde sosyalist öğrenci hareketleri ve ülkücü gençlik arasındaki fikir rekabeti yerini şiddete bırakmıştır. Her iki gruptan da saldırılar gelmeye, ölümler gerçekleşmeye başlamıştır. Siyasal liderlerin tutumu da tansiyonu düşürmeye yönelik olmamıştır. Alparslan Türkeş siyasal söyleminin merkezine ideoloji kavramını yerleştirerek üniversiteleri gezmeye başlamıştır. Demirel ile İnönü ise hadiseler üzerinde fazla durmamışlardır (Erken, 2014: 139).

1970 yılında sağ ve sol arasındaki olaylar şiddetini arttırmıştır. 15-16 Haziran tarihlerinde Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)'e yönelik bir yasa tasarısını protesto eden işçiler İstanbul'da yaptıkları gösterilerle her şeyi durdurdular. Bununla birlikte öğrenci olayları da şehir gerillası tipine kayıyordu. Banka soygunları, Amerikalılara yönelik eylemler, üniversite olayları, kaçırmalar (Deniz Gezmiş'in de içinde bulunduğu Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) 4 ABD'li subayı 3 Mart 1971 tarihinde kaçırmıştır) şiddeti daha da arttırıyordu. THKO tarafından gerçekleştirilen 4 ABD'li subayı kaçırmaya eylemi sonucunda güvenlik güçleri Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde arama yapmak isteyince üniversite savaşı alanına döndü. İşte TSK bu ortamda; 12 Mart 1971 yılında hükümete bir muhtıra vermiştir (Akşin, 2018: 268).

1969 yılına gelindiğinde CKMP önemli bir değişim geçirmiştir ve partinin adı Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirilmiştir (Ataay, 2019: 152). 9 Şubat 1969 tarihi MHP'nin resmi kuruluşu olarak kabul edilmiştir (Kocabıyık, 2011: 4). MHP yeni adı CKMP'nin 8-9 Şubat tarihinde gerçekleştirilen olağanüstü büyük kongresinde, delegelerin büyük desteğini alarak kabul edilmiştir. Bu değişiklikten sonra toplanan ilk genel idare kurulunda partinin amblemi üç hilal olarak kararlaştırılmıştır ve MHP gençlik kolları için de kurt amblemi hilal içine yerleştirilerek benimsenmiştir. Tekelci kapitalizme ve komünizme aynı ölçüde karşı olduğunu iddia eden militan, aşırı ulusalcı ve neo-faşist bir parti yaratarak aynı alt-orta sınıfın oylarını çekmek amaçlanmıştır. Partinin ilk siyasal başarısı 1969 seçimlerinde kazanılmıştır. Seçime yeni adı, yeni amblemi ve yeni ideolojisiyle, Alparslan

Türkeş'in liderliğinde giren MHP %3 oy almıştır ve Türkeş ilk kez olarak milletvekili seçilmiştir. Böylece Türkeş ve partisi TBMM'ye girmeyi başarmıştır (Akyol, 2011: 95; Ahmad, 2016: 172).

MHP için yapılan hareket yalnız bir isim değişikliği değil, bir süredir devam eden ideolojik ve örgütsel değişim sürecini ifade etmekteydi. Türk siyasal hayatında bir siyasal parti ilk kez adında “milliyetçi” kavramını kullanmıştı. Üstelik bu parti Türkçü-milliyetçi ideolojiyi temel ideoloji olarak benimsemişti. Bu unsurlar zamanla parti içerisinde kendisini ifade etme imkânı bulmaya başlamıştı. MHP ile başlayan yeni dönem de örgütsel yapı üzerinde de değişim süreci kendisini göstermiştir. Dikey bir örgütlenme ve hiyerarşik bir yapı oluşturularak parti üzerindeki lider denetimi ve etkinliği arttırılmıştır. Bu örgütsel ve ideolojik yapının yerleşmesinden sonra da MHP, halk arasında lideri olan Türkeş ile anılmaya başlamıştır. Parti artık Türkeş'in partisiydi ve parti liderinin kişiliği ile özdeşleşmişti. Bunun yanında, partiyi destekleyenler ise Türkeşçi olarak anılmaktaydı (Uzun, 2013: 244).

Alparslan Türkeş'in partisinden kopuşlar, ideolojik ve stratejik eksene oturma sürecinde gerçekleşmeye başlamıştır. Partiye Alparslan Türkeş ile birlikte katılan MBK üyelerinden beş tanesi partiden ayrılmıştır. Bu kopuşun temelinde ideolojik nedenler yatmaktadır. Seküler milliyetçilikten muhafazakâr milliyetçiliğe doğru kayma eğilimi gösteren partiden ayrılığın nedeni Türkeş'in arkadaşları tarafından Atatürk'ün çizdiği rotadan çıkıldığı ve sağa kayıldığı şeklinde deklare edilmiştir ve bu kişiler partiden ayrılmıştır. Gerçekten de, Türkeş 1969 yılına kadar laikliğin sözünü sakınmaz bir taraftarıydı ancak söz konusu yıl rotasını değiştirerek, seçim sürecinde İslam'ın Türk ulus mirasının bir parçası olduğu üzerinde durmaya başladı. Buna ek olarak Alparslan Türkeş'in arkadaşları partiye yeni katılan muhafazakâr gençlerle de anlaşmazlıklar yaşamaya başlamışlardı. Bu da 1968 yılına gelindiğinde 14'ler ekibinden Alparslan Türkeş'in arkadaşları olan Muzaffer Özdağ ve Rıfat Baykal gibi isimlerle de bağların zayıflamasıyla sonuçlandı. Bu iki 14'ler mensubu 1970 senesinde MHP'den istifa etti (Erken, 2014: 140-141; Zürcher, 2016:372).

1969 yılında Adana'da gerçekleştirilen parti kongresi partinin geleceği açısından oldukça önemlidir. MHP adını bu kongrede almıştır ve 1970'li yıllardaki ideolojisinin sinyallerini de bu kongrede vermiştir. Alparslan Türkeş'in “Biz Tanrı dağı kadar Türk, Hira dağı kadar Müslümanız” sözleri partinin ideolojisini açığa vurmuştur. Bu yaklaşıma Nihal Atsız ve arkadaşları karşı çıkmıştır ve onların bu karşı çıkışları partiden ihraçla sonuçlanmıştır (Karakurt, 2016: 42).

MHP'nin Alparslan Türkeş ile birlikte sağa kayması ve muhafazakâr söylemleri benimsemesi; üstelik bu kesimlere partisinde yer vermesi partide bulunan laik kesimleri rahatsız etmiştir. Bu kesimler yukarıda da değinildiği gibi ya partiden ayrılmışlar, ya da ihraç edilmişlerdir. Bunu izleyen dönemde, 1970'ler boyunca MHP içerisinde başka ayrılıklar görülmemiştir. Bu yıllar daha çok MHP'nin daha fazla milliyetçiliğe yönelerek sağa kaydığı ve uçlarda gezindiği yıllar olmuştur. Böylece MHP siyasal yelpazenin en ucunda, MSP ile aynı yerde, ama öte yandan solun en ucunda bulunan sol partilere de oldukça yakın bir noktada konumlanmıştır. Çünkü siyasal yelpazeler bölümünde değindiğimiz atnalı biçimli yelpazeye göre en solda bulunan TİP en sağda kabul ettiğimiz CKMP'den uzak değildi. Bu iki görüş siyasal yelpazede bir birlerine oldukça yakın konumlanmışlardı. Bunun nedeni bu iki siyasal partininde merkezdeki CHP ve AP'ye göre aşırılığı temsil etmesiydi.

6. Bölünmenin Sorun Boyutları ve Türkiye'ye Etkisi

Arendt'in sorun boyutlarını 7 kategoriye ayırdığına 4. Bölümün başında değinilmişti. Bu boyutlar: Sosyo-ekonomik, dinsel, kültürel, etnik, şehirselsel, kırsal, rejime ilişkin, dış politikaya ilişkin ve maddecilik sonrası(post-materyalist) sorun boyutlarıdır (Özbudun, 2016: 3). Bu çalışmada sosyo-ekonomik, dinsel, kültürel, şehirselsel, kırsal ve rejime ilişkin olan sorun boyutları üzerinden sağ partilerde meydana gelen bölünmelerin incelenmesi amaçlanmıştır.

Hannah Arendt, modern toplumlarda ortaya çıkan bölünmeleri yalnızca ekonomik veya sınıfsal temel üzerinden değerlendirmez. Arendt bölünmeleri insanın “dünyada var oluş biçimleri” çerçevesinde açıklamıştır. Arendt'e göre siyasal ayrışmaların kökeni, insanların dünyayı farklı biçimlerde deneyimlemelerinde, özgürlük ve eşitlik kavrayışlarındaki farklılıklarda, kamusal ve özel alan arasındaki sınırların yeniden tanımlanmasında aranmalıdır. Bu bağlamda Arendt'in yaklaşımı, sosyo-ekonomik, dinsel, kültürel, etnik, şehirselsel, kırsal, rejime ve dış politikaya ilişkin bölünmelerin derin insani ve politik köklerine ışık tutar (Özbudun, 2016: 3).

Sosyo-ekonomik boyut: Arendt'e göre modern çağda en temel bölünme, “emek (düzensiz yaşam zorunluluğu) ile eylem (özgür kamusal etkinlik)” arasındadır. Sanayi kapitalizmiyle birlikte insan “animal laborans”a indirgenmiş, üretim ve tüketim döngüsünün içinde özgür eylem yetisini yitirmiştir. Bu durum sosyo-ekonomik bölünmeyi derinleştirmiştir: emekçi sınıflar, kamusal alandan dışlanmış ve ekonomik zorunluluklara mahkûm hale

gelmiştir. Arendt, bu ayrışmanın yalnızca gelir farkı değil, insan varlığının niteliği üzerindeki etkisini vurgular.

“İş, dünyayı kurar; emek ise yaşamı sürdürür. Kamusal dünyadan kopan insan, yalnızca yaşamını sürdürür ama dünyaya katılamaz.” (Arendt, 1998: 177).

Dinsel boyut: Arendt'in *The Origins of Totalitarianism* (1951) eserinde din, hem kimlik hem de dışlanma eksenini olarak görülür. Yahudiliğin modern toplumda “ötekileştirilmesi”, dinsel bölünmenin siyasal toplumun temellerini sarsan bir faktör olduğunu gösterir. Dinsel ayrışma, Arendt'e göre özgür yurttaşlık kavramını zayıflatır; çünkü insanları “doğumla edinilen kimlikler”e göre tanımlar. Kamusal alanın rasyonel tartışma zemininden inanç temelli ayrışmalara kayması, totaliter eğilimlerin zeminini hazırlar (Arendt, 1951).

Kültürel boyut:

Arendt'in *Between Past and Future* (1961) adlı eserinde kültür, “dünyayı anlamlandırma ve devamlılık kurma aracı” olarak tanımlanır. Kültürel bölünmeler, modern toplumlarda geçmişle bağ kopuşu ve ortak dünya duygusunun zayıflamasıyla derinleşir. Arendt'e göre, kültürün araçsallaşması ve “kitle kültürü”nün yükselişi, farklı yaşam biçimleri arasındaki saygıyı ve iletişimi zayıflatır (Arendt, 1961). Böylece kültürel bölünme, yurttaşların “ortak dünya” duygusunu kaybetmesine yol açar.

Etnik boyut: *The Origins of Totalitarianism*'de Arendt, ulus-devlet sisteminin etnik ve ırksal bölünmeleri nasıl kurumsallaştırdığını inceler. Ona göre, “azınlık hakları sorunu” modern ulus-devletin doğrudan ürünüdür (Arendt, 1951). Etnik aidiyet üzerinden kurulan siyasal kimlikler, hem yurttaşlık eşitliğini hem de kamusal katılımı zayıflatır. Arendt, bu bölünmenin “insan hakları fikrinin tarihsel trajedisi” olduğunu belirtir; çünkü hakların dayanağı insanlık değil, ulusal kimlik olmuştur.

Şehirsel ve kırsal boyut: Arendt'in “kamusal alan” ve “özel alan” ayrımı (*The Human Condition*, 1958) şehir-kırsal bölünmesini açıklamakta işlevseldir. Şehir, Arendt için özgürlüğün ve sözleşmenin mekânıdır; kamusal alan burada kurulur. Kırsal yaşam ise çoğunlukla özel alanın (survival ve emek merkezli hayatın) ağırlıkta olduğu bir mekândır. Dolayısıyla şehirsel ve kırsal bölünme, insanların özgür eylem ve katılım fırsatlarına erişimi üzerinden okunmalıdır (Arendt, 1998).

Rejime ilişkin boyut: *On Revolution* (1963)'da Arendt, modern rejimlerin özgürlük ile eşitliği dengelemekte yaşadığı sorunları irdeler. Ona göre, totaliter rejimler bu dengeyi bozar; devrimci rejimler ise çoğu zaman özgürlük yerine ekonomik adaleti önceler. Bu bölünme, yurttaşların kamusal

katılımını sınırlandırır ve “eylem”in yerine bürokratik itaati geçirir (Arendt, 1963). Dolayısıyla rejime ilişkin bölünme, yalnızca ideolojik değil, aynı zamanda “kamusal özgürlük alanının daralması” sorunudur.

Dış politikaya ve post-materyalist sorunlara ilişkin boyut: Arendt’in *The Origins of Totalitarianism* ve *Between Past and Future* eserlerinde küresel adalet, mültecilik ve uluslar üstü sorumluluk temaları bu boyutu yansıtır. Arendt’e göre modern dünyada siyasal bölünmeler artık yalnızca sınıf veya din temelli değil, insanlığın ortak dünya sorumluluğu etrafında şekillenmektedir. Bu post-materyalist boyut, çevre, barış, insan hakları ve teknolojik etik gibi değerler üzerinden yeni bir bölünme doğurur (Arendt, 1961).

Türkiye’de sağ partiler içinde gerçekleşen parçalanma 1970’li yıllarda belirginleşmiştir. Bunda AP tarafından uygulanan ekonomik politikalara karşı tepki göstererek kurulmuş olan DP ve MSP etkili olmuştur. Yani bu yıllarda sağdaki bölünmenin kaynağını sosyo-ekonomik görüş ayrılıkları oluşturmuştur (Tosun, 1999: 120-121). T. Tosun’un sözünü ettiği MSP’nin MNP’nin devamı olduğunu ve MSP’nin MNP’nin benimsediği İslami retorikten ayrıldığını vurgulamayı önemli görmekteyiz. Çünkü aslında AP’den kopuşun ikinci boyutunu oluşturan MNP’de tıpkı DP gibi ama belkide DP’den daha belirgin olarak sosyo-ekonomik nedenlerle bu eylemi gerçekleştirmiştir. Esnaf ve Anadolu eşrafını büyük toprak ve sermaye sahipleri ile sanayicilere karşı savunan MNP ve MSP sosyo-ekonomik sorun boyutuyla meydana gelen bölünmenin sonunda ortaya çıkan siyasal partiler olmuşlardır. Ayrıca MNP ve onun devamı olan MSP oluşumunu ortaya çıkaran bir başka sorun boyutu da kültür olmuştur. geleneğe bağlılığı vurgulayan bu siyasal parti AP’yi ve diğer siyasal partileri Osmanlı mirasını terketmekle suçlamıştır. MNP ve MSP’ye göre sorunun temelinde yatan şey, tarihi değerlerin ve kültürümüzün unutulması; geçmişin yok edilmeye çalışılmasıdır. Bu konuda en büyük pay da batı hayranlarına aitti ve AP ile Demirel suçlanması gerekenlerdi.

Öte yandan AP’den kopan DP’nin ortaya çıkışında da sosyo-ekonomik sorun boyutu etkili olmuştur. Demirel ve AP’nin politikalarıyla desteklediği büyük sanayici kesimine karşı küçük burjuvazinin sözcülüğünü üstlenen DP AP’den ayrılarak kuruluşunu 1970 yılında gerçekleştirmiştir. DP’nin AP’ye muhalefetine bir boyutunda Süleyman Demirel’e olan tepkisi oluşturmuştur. Köylü bir kimliğe sahip Demirel Celal Bayar’ın yokluğunda bir emanetçi gibi görülmüştür. Parti genel başkanlığına geldikten sonra oligarşik bir tutum sergilediği gerekçesiyle muhalefet eden bir grup aşırı DP’yi kurmuşlardır. Buradaki aşırılık Demirel ve çevresinde kümelenen yeminlilere göre yapılan bir derecelendirmedir. Çünkü AP’den kopan DP’ye

Demirel ve destekçilerine göre aşırıcı derken, MSP veya CKMP gibi siyasal parti oluşumlarına göre ılımlı diyebiliriz.

MSP ve dayandığı MGH'nin varlığını rejime ilişkin sorun boyutu üzerinden ele alabiliriz. MSP Osmanlı geleneğine bağlı, Kemalizm ve Cumhuriyet'e kuşkuyla yaklaşan, hatta kimi kaynaklara göre Şeriatı getirmeyi hedefleyen bir siyasal parti olarak siyasal yelpazenin sağında ortaya çıkmış bir partidir. Bu nedenle Türkçü ideolojiye yaslanmış, Atatürk ilkelerine bağlı bir CKMP ile veya batı yanlısı, Cumhuriyet yapısına dayanan AP ile işbirliğine girmesi beklenemezdi. İslam geleneğine sıkı sıkıya bağlı olan MSP CKMP'yi muhafazakar İslam ve Türk geleneklerine bağlılık ideolojilerinden yakalasa da iki sağın rejim karşısındaki tutumundaki farklılık onları bölmüştür.

MSP'de meydana gelen bölünme sonucunda kurulan NP ne rejime ilişkin, ne kırsal, ne şehrsel, ne kültürel ne de sosyo-ekonomik sorun boyutlarına dayanmaktadır. Bu oluşumun temel nedeni parti içerisindeki yönetim tartışmaları sonucunda ortaya çıkan anlaşmazlıklardır. MSP katı bir örgüt yapısına sahipti ve kuruluştaki kadrosunu yenilemek istemiyordu. Öte yandan parti içerisinde bulunan dini cemaatler Erbakan ve ekibinin izlediği politikaları fazla ılımlı buluyor, hatta onları düşmanla işbirliği yapmakla suçluyorlardı. Partinin nurcu kanadı diğer toplumsal tabanlara ve onların temsilcisi olan siyasal partilere daha sert davranılmasından, onlarla işbirliğine gidilmemesinden yanaydı. Onlara göre bir işbirliği ancak kendilerinin ideolojileri tamamen kabul edildiğinde yapılabilirdi. Nurcuların ideolojisinin temelini de Osmanlı İslam geleneği oluşturmaktaydı. Bu nedenle MSP içerisinde çıkan NP ile MSP arasında ideolojik bir sorun boyutundan kaynaklı bir bölünme gerçekleşmiştir. NP'nin rejime ilişkin sorun boyutuyla ayrıldığı siyasal partiler ise diğer sağ partiler olmuştur.

Sonradan adı MHP olarak belirlenen CKMP sağdaki bölünmelerin ideolojik sorun boyutunu göstermektedir. Alparslan Türkeş'in parti genel başkanlığına gelmesinden sonra İslamcı-muhafazakar bir çizgiye kayan parti, Kemalizm görüşünde olanların ayrılığıyla sonuçlanmıştır. Ayrıca partinin milliyetçiliğe kayması da ayrılıkları getirmiştir. Osman Bölükbaşı tarafından kurulan MP dışında hiçbir bölünme partileşmemiştir.

Türk siyasal hayatında meydana gelen sağ bölünmelerin şehrsel ve kırsal boyutu ise MNP ile MSP ve CKMP-MHP ile AP oluşumlarının tamamında görülmektedir. AP Demirel'in geldiği köylü tabanı kendisine katarak kırsal bir bölünme yaratmış, İzmir ve İstanbul sermayedarlerini destekleyerek de şehrsel bir bölünmeye neden olmuştur. MSP Anadolu sermayedarlarını, küçük esnaf ve zanaatkarları etrafında toplayarak kırsalda bir taban daha meydana getirmiş, küçük burjuvaziyi İstanbul ve İzmir

sermayedarlarına karşı destekleyeceğini açıklayarak diğer şehirli orta sınıfları İstanbul ve İzmir’de bulunan burjuvaziye karşı konumlandırmıştır. Ayrıca MSP’nin geleneğe yaptığı vurgu, kırsal tabanı kendisine çekerken, AP’nin modernleşmeye yaptığı vurgu şehirli kesimi AP’ye yakınlaştırmıştır. Öte yandan CKMP’nin milliyetçiliğe yaptığı vurgu ve ideolojisini ülkü ocakları sayesinde üniversitelerde yaymaya başlaması, kırdan gelen gençlerin bu görüşler etkisinde kalmasıyla sonuçlanmıştır. Böylece Milliyetçi- Türksel ideoloji şehirlerden kırsal tabana yayılmaya başlamıştır. Bunun sonucunda kırsalda bulunan köylü kesim CKMP-MHP etrafında kümelenerek sağda bir taban daha meydana getirmiştir.

Ülkemizde 1960-1980 yılları arasında meydana gelen sağ siyasal parti bölünmelerini Arendt’in sorun boyutlarının bir kısmını ele alarak inceledik. Bu sorun boyutlarının her biri iki siyasal partiyi ortaya çıkarmamış, her bir sorun bazen ikiden fazla siyasal partinin kurulmasına neden olmuş, bazen de birden fazla sorun boyutu sağda benzer bölünmeleri ortaya çıkarmıştır. Örneğin ideolojik sorun boyutu CKMP, MSP ve CKMP’den kopuşlarla gerçekleşen bölünmeleri ortaya çıkarmıştır. Buna ek olarak AP’den ayrılan MNP hem sosyo-ekonomik, hem kırsal, hem şehrsel, hem kültürel sorun boyutlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Öte yandan, rejime ilişkin sorun boyutu Türk siyasal hayatında sağ ve sol ekseninde kendisini göstermiştir. bu çalışmanın kapsamı Türkiye’de sağ partiler olduğundan, sağ ve sol arasında meydana gelen parti bölünmesine çalışmada yer almamaktadır. Bura da yalnız rejime ilişkin sorun boyutunun sağ ve sol bölünmesinde etkili olduğu söylenebilir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin sonuca ulaşan ilk darbe hadisesi olan 27 Mayıs ihtilalinden sonra, 20 yıllık süre tamamlanırken, sağda dağılmış ve birçok siyasal parti ile temsil edilen kapatılan DP tabanı giderek ayrıışmaktadır. MHP ve MSP destekli bu gruplar marjinalleşmektedir. Sola karşıtlıktan beslenen sağ, karşıtı olan solun da kışkırtmalarıyla kontrolden çıkmıştır ve 12 Eylül 1980 hadisesinin yaşanmasına neden olmuştur.

Tarihimizin ilk darbesi 1908 yılında gerçekleştirilen 2. Meşrutiyet olarak bilinen hükümet müdahalesi olarak kabul edilmektedir. Bu müdahaleyi, Selanik’ten gelen Harekât ordusunun bastırdığı 31 Mart olayları, Balkan savaşı sırasındaki Bâb-ı Âli baskını izlemiştir. Bunun devamında 2. Meşrutiyet bir darbeler zinciri olarak Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra, Osmanlı’nın yıkılışına kadar sürüp gitmiştir (Ortaylı, 2018: 129-130).

Cumhuriyet tarihinin ilk darbesi 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi olmuştur. Bu müdahale ile ordu yönetime el koyarak siyasal faaliyetleri durdurmuştur. Mevcut anayasa yürürlükten kaldırılmıştır ve hazırlanan yeni

anayasanın getirdiği ortamda farklı fikirler gelişme alanı bulmuştur. Kapatılan siyasal partiler yerine yenileri kurulmuştur. DP yerine kurulan AP'de bu yeni siyasal partilerden biri olmuştur.

AP 1965 yılından itibaren toplumu tek kutup biçiminde kontrol edebileceği bir hegemonya stratejisini aktif hale getirmiştir. Bu strateji 1970'lerde temsil krizinin ortaya çıkmasıyla birlikte toplumu sıkıştıran ve siyasal bunalımların ortaya çıkmasına neden olan bir sorun haline gelmiştir. AP'nin toplumu bir çatı altında toplayarak hegemon olma isteği ile sistemi zorlaması, siyasal bunalımları arttırmıştır ve bu durum 1971 müdahalesiyle sonuçlanmıştır (Özçelik, 2011: 76). 1971 askeri müdahalesi siyasal partileri genel olarak kapatmamıştır. Fakat bu muhtura toplumun terörize edilmesinde rol oynamıştır (Ortaylı, 2018: 131).

12 Mart muhtırasından sonra 1973 yılında yapılan seçimlerde oylar partiler üzerine çok fazla dağılmış, hiçbir parti tek başına iktidar olacak çoğunluğa ulaşamamıştır (Kurt, 2013: 229). 1973 seçim sonuçlarının ortaya koyduğu verilere göre 1960'lı yıllardan beri sistemin iki büyük siyasal partisi olan AP ve CHP'nin yanında yeni kurulan DP, MSP, MHP gibi partiler de parlamentoda temsil imkânı yakalamışlardır (YSK, 2020). Bu durum ortaya kısa süren koalisyonları ve istikrarsız hükümetleri çıkarmıştır.

1970'ler boyunca MSP, MHP, DP, NP ve AP gibi birçok sağ partinin sistemde farklı politikalar izleme çabası içinde olmaları; bu partilerin uzlaşmacı tutumlar sergilememesi; CHP ile sağ partiler arasında eskiden kalma dini değerler, laiklik, Atatürkçülük, Batıcılık üzerinden kronikleşmiş çatışma meselelerinin varlığı; 1975 yılından itibaren yükselen terör karşısında hükümetlerin böyle bir sorun yokmuşçasına söylemlerde bulunmaları; siyasal yaşamı içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Artan anarşi ve ekonomik sorunlar halkı korkutmaya başlamıştır. Liderlerin tutumu, halkın azalan refah düzeyi, ekonomide dışa bağımlılığın artması koalisyonların ömrünün kısa olmasına neden olmuştur. Oluşturulan koalisyonlar ülke sorunları bir yana, hükümet içi krizleri bile çözmeye konusunda başarısızdır (Üste, 2016: 86-91). Yabancı kaynaklara göre 1980 yılına gelindiğinde Türkiye'nin hem ekonomik, hem de iç güvenlik alanlarında ciddi problemleri vardı. Bu problemler hükümetin istikrarını ve hatta ülkedeki demokratik rejimi tehdit ediyordu (Coşkun, 2016: 531).

Şiddet olayları 12 Mart muhtırasından sonra, azalmak yerine, üniversite gençleri arasında, sol ve sağ çizgide yeniden yükselişe geçmiştir. Sağ ve sol silahlı gruplar fakülteleri ele geçirmişlerdir ve karşıt düşünceden olanların buralara girmesine izin verilmemektedir (Akşin, 2018: 271).

Üniversitelerde şiddet ve kanlı eylemler yüksek dozda görülmektedir. Ortalıkta ölüm listeleri dolaşmaktadır. Siyasetle ilgisi olmayan tanınmış kişiler dahi öldürülmektedir (Ortaylı, 2018: 132). Maraş ilinde Alevi vatandaşlara karşı yapılan katliamlar, Malatya belediye başkanının bombalı bir paketle öldürülmesi ve benzer eylemlerin devam etmesi üzerine artan gerginliği yatıştırmak amacıyla hükümet ülkede sıkıyönetim ilan etmiştir. Bu ortamda gazeteci Abdi İpekçi'nin bir suikastla öldürülmesi gerginliği daha fazla arttırmıştır. Olaylar sıkıyönetime rağmen yatışmamıştır (Ataay, 2019: 171).

Bu dönemde milliyetçiliğin siyasal alana taşınması ve partileşmesi soğuk savaş ortamından etkilenen bu grupların antikomünist eylemlere girişmesine ve sokakların bu ideolojiyle teslim alınmasına neden olmuştur. Milliyetçi görüşü benimseyen anti-komünist görüşteki milliyetçiler, 12 Eylül'e giden süreçte şiddetin artmasına, sokakların kanlanmasına neden olacak silahlı eylemlere de girişmişlerdir (Kocabıyık, 2011: 3-4).

1970'li yılların sonlarına gelindiğinde solu karşılayan işçi sınıfları ılımlı duruşlarını kaybetmeye başlamıştır. Bu durum sosyalist hareketin parçalanmasıyla sonuçlanmış ve hareketin devlet tarafından tasfiyesi kolaylaşmıştır. İşçi sınıflarındaki ılımlı duruşun gerilemesi de 12 Eylül'e zemin hazırlayan etkenlerden olmuştur (Kaya Özçelik, 2009: 76).

7. Sonuç

Türk siyasal hayatında 1960-1980 gibi kısa bir süre ideolojilerin belirgin biçimde kendisini siyasal partiler ve toplum üzerinde hissettirdiği özel bir dönem olmuştur. Toplumu şekillendiren sağ ve sol çizgide gelişim gösteren siyasal partiler kendi içlerinde de bölünmeler geçirmiştir. Toplumun geniş bir tabanını içine alan sağ partilerde meydana gelen ideolojik, sosyo-ekonomik, kültürel, rejime ilişkin, kırsal ve kentsel boyutlu bölünmeler ortaya birçok sağ parti çıkmasına neden olmuştur. Bu partilerin izlediği politikalar, aralarındaki çıkar çatışmaları, bir birlerine duydukları öfke toplumsal tabanı parçalı bir görünüme sokmuştur. Birçok sağ etrafında kümelenen toplumsal tabakalar 1970'lerde yükselen istikrarsızlık, şiddet ve terörün faaliyet alanı haline gelmiştir. 27 Mayıs askeri müdahalesi, ortaya çıkan siyasal görünüm üzerinde etkili olmuş, 1961 yılında yürürlüğe giren yeni anayasanın yarattığı ortamda gelişen fikirler sağdaki bölünmelerin sebeplerini oluşturmuştur.

Takvimler 27 Mayıs 1960'ı gösterdiğinde TSK düzeni tesis etme gerekçesiyle yönetime el koymuştur ve siyasal faaliyetleri durdurduğunu açıklamıştır. Bundan sonra yaklaşık 17 ay ülke asker tarafından yönetilmiştir. Bu süre içerisinde yeni bir anayasa hazırlanmıştır. Türk siyasal hayatının ilk referandumu yapılmıştır. DP üyeleri yargılanmıştır ve cezaları infaz edilmiştir. Ordu asıl amacına ulaşmış, DP milletvekillerini tasfiye etmiştir. Parti kapatılmıştır. Adnan Menderes gibi önemli liderler idam edilmiştir. Çoğunluk ağır cezalara çarptırılmıştır.

Siyasal partilere siyaset yapma yasağı 1961 yılının başlarında kaldırılınca birçok yeni parti kurulmuştur. Bu partilerden AP ve YTP ile solda TİP dışında kalanlar fazla uzun ömürlü olamamıştır. Hâlihazırda var olan CHP ve CKMP'ye ek olarak AP ve YTP kurulmuştur. Böylece sağda CKMP, AP ve YTP olmak üzere üç etkin parti DP oylarını talep etmeye başlamıştır. Sağdaki bölünmeler de bu eksenle gerçekleşmiştir.

AP kapatılan DP mirası üzerinde kurulmuş merkez sağ bir siyasal parti özelliği göstermiştir. AP bu yolla DP tabanını devşirmeyi hedeflemiştir. Bu parti içerisinde farklı toplumsal katmanları barındırıyordu; eski DP'liler, ordudan atılan subaylar, sanayi burjuvazisi, köylü, tüccar ve zanaatkâr kesimler. Bu da AP'yi geniş bir kitleye hitap eden bir parti haline getirmiştir. Böylece yeni kurulan bir siyasal parti, kısa sürede CHP gibi köklü bir partiye meydan okur duruma gelmiştir.

Geniş bir koalisyon tabanına dayanan AP, çıkarların çatışmaya başladığı 1965 yılından sonra bölünme eğilimleri göstermiştir. Aslında farklı gruplaşmalar, memnuniyetsizlikler daha kuruluş yıllarında görülmüştür. Parti ılımlılar ve aşırıcular olmak üzere iki kanattan meydana gelmiştir. Bu iki kanat yönetim kadrosunda yer edinmek için mücadelelere girişmişlerdir. 1965 yılından sonra ılımlılar AP'de çatışmayı kazanan taraf olmuştur.

AP'nin kurucu çekirdek kadrosunu aşırıcular oluşturmuştur. Bunlar eski DP üyeleri, onların yakınları ve Celal Bayar'ı destekleyenler olarak ayrılmıştır. Fakat ılımlılar Süleyman Demirel etrafında kümelenerek partiyi ele geçirmişlerdir. Bunlar ise AP'ye sonradan katılanlar, sanayiciler, sermaye sahipleri ve iş adamlarıdır..

Hem ekonomik hem de politik temelli çıkar çatışmaları partide bölünmelere neden olmuştur. Bilgiç ve bir grup AP'li Bozbeyli önderliğinde 1970 yılında DP'yi kurmuştur. Böylece AP'de büyük bir bölünme gerçekleşmiştir. AP'nin Cumhuriyet Senatosu'ndaki ve TBMM'deki temsil oranı düşmüştür. Partideki kopuşlar Demirel'in parti içindeki gücünü arttırmıştır ama Demirel'in hükümeti zayıflamıştır.

Sosyo-ekonomik sorun boyutunun bir sonucu olarak, hem ekonomik hem de politik görüş ayrılıkları nedeniyle partiden kopan DP, 1970'ler boyunca varlığını sürdürmüştür. Fakat etkin bir siyasal parti olamamıştır. Bu parti üyeleri, Demirel'i tek adam olmakla suçlayarak ve Celal Bayar'ı destekleyerek ayrılmışlardır. Fakat AP ile koalisyon yapmayı ısrarla reddettikleri süreçte Bayar desteğini yitirmişlerdir ve hızla güç kaybetmişlerdir. Sonunda kendisini 1980 yılında fes eden parti, siyaset sahnesinden çekilmiştir.

AP'de gerçekleşen ikinci bölünme, Necmettin Erbakan çevresinde gelişen olaylar sonucunda olmuştur. Odalar birliği seçimlerinde başarı kazanan Erbakan, bu birlik ile tüccar ve esnaf sınıflarını destekleyeceğini açıklayınca AP ile ayrılığa düşmüştür. Çünkü Erbakan büyük sanayicilere verilen teşvikler karşısında ezilen orta sınıf tüccar ve zanaatkârların sorumluluğunu AP'ye ve Demirel'e yüklemiştir. Devlet politikalarıyla büyük sanayicileri ve sermayedarları desteklemiştir. Ayrıca ülkenin içinde bulunduğu sorunlardan

da Demirel sorumlu tutulmuştur. Bu bölünme nedenleri de tıpkı DP'de gördüğümüz gibi sosyo-ekonomik sorun boyutunun bir sonucu olarak gerçekleşmiştir.

Erbakan'ın Odalar Birliği'ndeki faaliyetlerini zararlı gören AP, başkana el çektirdi ve bu olaylı ayrılıştan sonra Erbakan Konya'dan bağımsız milletvekili olarak meclise girmiştir. Daha sonra hazırlıklarını tamamlayarak 1969 yılında MNP'yi kurmuştur. AP'den ayrılan iki milletvekili de MNP'ye katılmıştır. Böylece AP'deki ikinci bölünme de MNP'nin kurulması ile gerçekleşmiştir. Ne de olsa Erbakan bir dönem AP ile birlikte siyaset yapmıştır. AP listelerinden aday olmayı da denemiştir. Ayrıca MNP kurulduktan sonra, daha DP kurulmadan MNP'ye AP'den kaymalar olmuştur.

MNP, yalnız ekonomik kaygılarla kurulmuş, söylemi Anadolu tüccar gruplarından ibaret olan bir siyasal parti olmamıştır. Parti aynı zamanda dinsel İslam ideolojisinin de temsil eden bir parti olmuştur ve Osmanlı geleneklerine bağlılığı vurgulayarak kültür olgusuna dayanmıştır. Bu da sağdaki bölünmelerin kültür ve din boyutunu meydana getirmiştir. Partinin Osmanlı geleneğine yaptığı vurgu, kültürel sorun boyutunu, İslam'a yaptığı vurgu ise dinsel sorun boyutunu karşılamaktadır.

MNP'nin kurulmasıyla sağın muhafazakâr, merkez dışında örgütlenen bir başka partisi daha toplumda temsil imkânı bulmuştur. Bu bölünmelerin ardından tablo merkez sağda AP, aşırı uçlarda da MNP ve DP şeklinde olmuştur. Toplumda sağın muhafazakâr, dinci bir çizgiye kayması MNP ile belirginleşmiştir. Özellikle MGH ve bu görüşün işaret ettiği Osmanlılık geleneği vurgusu, Anadolu insanı kesimi ve Batı-laiklik karşıtlığı toplumu bölmüştür. Tabakalar laik-gerici, diğer bir deyişle Batı hayranı- gelenekçi olarak bölünmeye başlamıştır. Bu bölünmeler de toplumda çatışmalara neden olmuştur.

MNP'nin faaliyetleri Kemalist kesimlerle birlikte Orduyu da rahatsız etmiştir. 12 Mart muhtırasından sonra bu parti Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılmıştır. Yaklaşık üç ay sonra MNP yerine bu partinin devamı olan MSP kurulmuştur.

Erbakan, siyasal kariyerine neredeyse hiç ara vermemiştir. MSP'nin kurucuları arasına girmemiştir ama partinin kuruluş aşamasında etkin rol oynamıştır. MSP'nin de MNP gibi Erbakan'ın partisi olduğu bellidir ama kendisi Ordunun dikkatini çekmemek için kuruluş aşamasında partide yer almamıştır. 1973 genel seçimlerinden sonra da başkanlık koltuğuna oturmuştur ve muhafazakâr sağın politikasını MSP üzerinden yürütmeye koyulmuştur.

MSP için teşkilatlanma ve örgüt oldukça önemli olmuştur. Bu parti ülkenin birçok yerinde, farklı kademelerde örgütlenmiştir. Öğretmen birlikleri, gençlik örgütleri, işçi kooperatifleri... Örgütün yönetim kadrosuna olan bağlılık da üst düzeyde olmuştur. MSP'deki bölünmelerin nedeni de bu bağlılık olmuştur. Nurcular parti Genel İdare Kurulu'nda değişiklik isteyince ve Erbakan bu isteği kabul etmeyince, bu kesim ayrılmıştır. MSP'den bile daha muhafazakâr olan parti üyeleri birleşerek NP'yi kurmuşlardır. Böylece merkez sağın sağında da bir bölünme gerçekleşmiştir.

1960-1980 yılları arası dönemin son büyük sağ partisi CKMP-MHP olmuştur. Bu iki ismi yan yana getirmemizin nedeni de CKMP'nin isim değiştirerek MHP'ye dönüşmesidir. Günümüzde hala var olan parti sağın Milliyetçi, kısmen Kemalist, anti-Komünist kesimini temsil etmektedir. Kısmen Kemalist olması ise 1970'den sonra muhafazakâr bir çizgiye kayması sonucunda içerisindeki Kemalist unsurları kaybetmesiyle alakalıdır. Burada görüşleri ve ideolojisinden söz edilen günümüzün MHP değil, 1960- 1980 yıllarının CKMP- MHP'dir.

Partide ilk parçalanma daha adı CKMP iken gerçekleşmiştir. Osman Bölükbaşı yaşanan parti içi gerilimler sonucunda ayrılarak MP'yi yeniden kurmuştur. Partideki sonraki bölünmeler Alparslan Türkeş ve arkadaşlarının politikalarıyla alakalıydı. Partinin İslamcı-Muhafazakâr çizgiye kayması 14'lerden bazı üyeleri ve Kemalist kesimleri partiden uzaklaştırmıştır. Diğer siyasal partilerdeki bölünmelerden farklı olarak Bölükbaşı dışında hiçbir kopuş parti kurmayla sonuçlanmamıştır.

Türk siyasal hayatında, sağ anlamak açısından 1970'ler büyük öneme sahiptir. Bu yıllarda sağ-sol arasındaki çatışma en yüksek dozda devam ederken sağın kendi içindeki bölünmeler bu ortama olumsuz katkıda bulunmuştur. Bu dönemde sağ tamamen ideolojik kaygılar, ekonomik çıkar çatışmaları, rejim konusundaki anlaşmazlıklar, kültür, şehir ve kent sorun boyutlarında bölünmüştür. Milliyetçi, Muhafazakâr ve Liberal kesimler birbirini kötü gidişattan ötürü suçlamıştır. Hepsi döneminin sağ partisidi ama hiçbir sağ uzlaşmaya yanaşmıyordu. Kurulan MC hükümetleri de göstermelik, çıkar şirketleri görünümündedir. Sağın bile sağı vardır, sağın bile solu vardır. NP sağın daha sağını temsil ediyordu. MHP'den ayrılan Kemalistler sağın solunu temsil ediyordu. Öte yandan MSP'de AP'nin daha sağı bir siyasal partiydi ve bunlar daha küçük diğer sağ partilerin yanında MC hükümetleri aracılığı ile sisteme ağırlığını koyma gücü olan partilerdi. Sistemde birçok sağ vardı ve hiçbirini herhangi bir sağ ile uzlaşma yoluna gitmiyordu. DP AP ile uzlaşmayı reddediyordu. MSP AP'yi ülkenin kötü gidişatından sorumlu tutuyordu. CKMP- MHP MSP'yi dinsel duyguları sömürmekle suçluyordu. NP MSP'yi

karşıt görüşlerle işbirliği yapmakla itham ediyordu. CKMP- MHP içindeki Kemalist'ler bu partiyi Atatürk ilkelerinden sapma gösterdiği konusunda eleştirmekte ve terketmekteydi. Bir zamanlar sağın en geniş tabanlı olan siyasal partisi AP ise tüm diğer sağları ordunun eline koz vermekle suçluyor, bu grupları dışlama yoluna gidiyordu.

Toplumda terör hâkimdi, sağ ve sol arasındaki şiddet gitgide artıyordu. Toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan sağ partiler uzlaşamıyordu; sol ise hükümet kurabilecek çoğunlukta değildi. Üstelik ekonomi de kötüye gidiyordu. Dolar bir günden diğer güne neredeyse iki kat yükselmişti. İstikrarsız hükümetler, artan şiddet ve terör, kötü giden ekonomi ve siyasetçilerin uzlaşmadan uzak tutumu; ordunun 20 yıl sonra yeniden yönetime el koymasıyla birden kesilmiştir.

Ordu 12 Eylül 1980 sabahı radyodan yayınladığı bildiriyle yönetime el koyduğunu duyurmuştur. Tüm ülkede sıkıyönetim ilan edilmiştir. Sıkı yönetim tedbirleri kapsamında sokağa çıkmak yasaklanmıştır. Yaşanan süreçte siyasetçiler tutuklanmıştır, yargılanmıştır ve mahkûm edilmiştir. Bazıları siyasetten men edilmiştir. 1961 Anayasası askıya alınmıştır ve yeni bir anayasa için hazırlıklar başlamıştır. Böylece askeri müdahale ile başlayan bir dönem yeni bir askeri müdahale ile son bulmuştur. Sağ partilerde meydana gelen bölünme bu darbenin nedenlerinden olmuştur.

Kaynaklar

- Adadağ, Ö. Ü. (2013). Türk siyasal yaşamında anayasal geçişler. A. Demirel ve S. Sözen (Ed.). Türk Siyasal Hayatı içinde (ss. 96-135). Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ağır, O. (2018). Türkiye’ de askeri darbeler karşısında siyaset kurumunun tutumu. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,15, 1-26.
- Ahmad, F. (1996). Demokrasi sürecinde Türkiye (1945- 1980) (2.bs.). İstanbul: Hil Yayın.
- Ahmad, F. (2016). Modern Türkiye’ nin oluşumu (15.bs.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akdere, İ. (2001). Marxizm’ de temel kavramlar (6.bs.). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Akgül, A. (2019). Dünyanın değişimi ve Erbakan devrimi. Ankara: Buğra Yayıncılık.
- Akgün, S. K. (2009). Ellinci yılına yaklaşırken 27 Mayıs ve getirdiği anayasaya kısa bir bakış. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,43, 407-454.
- Akın, R. (2019). Türk siyasal tarihi 1908-2000(3.bs.). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Akıncı, A., (2014).Türkiye’ nin darbe geleneği: 1960 ve 1971 müdahaleleri. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi,9(1), 55-72.
- Akman, K. (2013). Geçmişten günümüze Türkiye’ nin seçimleri. Samsun: Akademik Kaynak Yayınları. 15.12.2019 tarihinde <https://docplayer.biz.tr/108316239-Gecmisten-gunumuze-turkiye-nin-secimleri-kaan-akman.html> adresinden alınmıştır.
- Akşin, S. (2018). Kısa Türkiye tarihi(24.bs.). İstanbul: Kültür Yayınları.
- Akyıldız, P. D. A. (2016). Demokrasinin sayılarla sınavı: Seçim sistemleri. Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, (7), 127-148.
- Akyol, H. (2011). Bölüne bölüne iktidar olmak: Türkiye’ de sağ örgütler. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Albayrak, M. (2001). Hürriyet Partisi’nin Türk siyasi tarihindeki yeri ve önemi. 7. Türk Sosyal Bilimler Kongresi (Bildiri).
- Aldıkaçtı, O. (1973). Anayasa hukukumuzun gelişmesi ve 1961 Anayasası (2.bs.). İstanbul: Yenilik Yayınevi.

- Alkan, M. Ö. (2006). Türkiye’ de seçim sistemi tercihinin misyon boyutu ve demokratik gelişime etkileri (siyaset bilimi ve siyaset sosyolojisi yaklaşımıyla). *Anayasa Yargısı*, 22(1), 133-165.
- Althusser, L. (2014). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları* (7.bs.). İstanbul: İthaki Yayıncılık.
- Arendt, H. (1951). *The Origins of Totalitarianism*. New York, NY: Harcourt, Brace & Company.
- Arendt, H. (1958). *The Human Condition*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Arendt, H. (1961). *Between Past and Future: Eight Exercises in Political Thought*. New York, NY: Viking Press.
- Arendt, H. (1963). *On Revolution*. New York, NY: Viking Press.
- Arıbaş, K. ve Şimşek, Ü. (2014). *Siyaset bilimine giriş*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Arpacı, I. (2017). *Türk siyasetinde Erbakan*. İstanbul: Kopernik Yayınları.
- Arslan, A. (2005). The evaluation of parliamentary democracy in Turkey and Turkish political elites. *HistoriaActual Online*, 6, 131-141.
- Arslan, M. (2019). *Süleyman Demirel*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arslan, R. (2016). *Siyaset bilimine giriş*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Ataay, F. (2019). *Türkiye demokrasi tarihi (1789’ dan günümüze)*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Atabay, M. (2015). *Partiler, seçimler, iktidarlar ve müdahalelerle Türk demokrasi tarihi* (2.bs.). Edirne: Paradigma Akademi.
- Atasever, G. (2013). Siyasal parti tipolojisi. T. Uzun (Ed.). *İttihat ve Terakki’ den Günümüze Siyasal Partiler içinde* (ss. 15-31). Ankara: Orion Kitabevi.
- Atatüre, S. (2017). Amerika Birleşik Devleti’ nin siyasi yapısı: Onüç koloniden küresel güce Amerika. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Aytaç, A.M. (2017). Siyasal ideolojiler. Y. Taşkın (Ed.). *Dünya Görüşü ve İdeolojiler içinde* (ss. 105-139). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ateş, H. (2007). *Demokrasi, siyasi partiler ve seçim*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Ateş, Y. (2017). *Türkiye’ de çok partili hayat geçiş (1923-1938)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü. 25.06.2020 tarihinde https://www.academia.edu/33576211/Yakup_ATE%C5%9E_%C3%87ok_Partili_Hayata_Ge%C3%A7%C5%9F_1923_1938_makale_pdf adresinden alınmıştır.
- Atılğan, G. ve Aytekin, E. A. (2017). *Siyaset bilimi: Kavramlar, ideolojiler, disiplinler arası ilişkiler* (6.bs.). İstanbul: Yordam Kitabevi.
- Aydın, S. ve Taşkın, Y. (2014). *1960’ tan günümüze Türkiye tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Aytaç, A.M.(2017). Siyasal ideolojiler. Y. Taşkın (Ed.). Dünya Görüşü ve İdeolojiler içinde (ss. 105-139). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Babaoğlu, R. (2012). Nutuk ve hatıralar ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olayı ve süreci. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 11(22), 63-108.
- Bahadır, H. (2013). Türk siyasal kültürü içinde dinin rolü üzerine bir açıklama çabası: Milli Görüş Hareketi ve Milli Nizam Partisi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(3), 201-224.
- Bakırcı, F. (2019). Parlamenter sistem siyasal istikrarsızlıkların nedeni midir? 1960–1971 dönemi. Vira Verita E-Dergi, 10, 30–108. 21.05.2020 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/892523> adresinden alınmıştır.
- Baradat, L. P. (2012). Siyasal ideolojiler: Kökenleri ve etkileri.(Çev. A. Aydın). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Başdemir, H. Y. (2017). İslamcılık. H. Y. Başdemir, H. E. Beriş, F. Duman, Ş. Eray, S. Z. Haklı, B. Kalkan ve M. Uçar (Eds.). Siyasi İdeolojiler içinde (ss. 250-275). Ankara: Adres Yayınları.
- Başkan, B. (2011). Krizdeki merkez sağ – yeniden konumlanma bunalımı. Liberal Düşünce, (63), 153-168.
- Baytekin, S. B. (2014). Muhafazakar düşünceden muhafazakarlık üzerine. Ankara: Muhafazakar Düşünce, 10(40).
- Beriş, H.E. (2017). Milliyetçilik. B. Kalkan ve H. Y. Başdemir (Ed.). Siyasi İdeolojiler içinde (ss. 108-129). Ankara: Liberte Yayıncılık.
- Biçkes, D. M., Yılmaz, C. ve Bakkal, H. (2017). Lider bir kişilik ve sembol bir şahsiyet olarak Necmettin Erbakan. International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Türkic, 12(8), 51-70. doi: 9.
- Bobbio, N. (1994). Bir politik ayrımın anlamı: Sağ ve sol.(Çev. Z. Yılmaz). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Bora, T. (2017). Siyasal ideolojiler. Y. Taşkın (Ed.). Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler içinde (ss. 81-105). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bottomore, T. (2017). Siyaset sosyolojisi.(Çev. E. Mutlu). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Börklüoğlu, L. (2017). 27 Mayıs Askeri Darbesi Sonrasında Ordu içinde iktidar mücadelesi: Milli Birlik Komitesi ve Silahlı Kuvvetler Birliği. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(2), 13-28.
- Börklüoğlu, L. (2019). Tanzimat’ tan günümüze Türk siyasal hayatı. Bursa: Dora Yayınları.

- Bucaktepe, A. (2014). Birinci ve İkinci meşrutiyet anayasalarında öngörülen devlet modelleri hakkında bir değerlendirme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (42), 45-56.
- Bulut, Y. (2011). İdeolojinin tarihçesi. *Sosyoloji Dergisi*, 3(23), 183-206.
- Cini Şimşek, D. (2007). Türk siyasal yaşamında ilk koalisyon hükümeti: CHP-AP koalisyonu (1961-1962). *ICANAS Konferansı*, Ankara.
- Coşkun, Y. (2016). İngiliz belgelerinde 12 Eylül süreci. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*,9(9), 530-535.
- Çağla, C. ve Yüksel, A. N. (2017). Siyaset bilimi(Göz.Geç 2.bs.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Çaha, Ö. ve Baykal, Ö. (2017A). Milli Görüş Hareketinin kuruluşu: Türk Siyasetinde Milli Nizam Partisi deneyimi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(3), 788- 806.
- Çaha, Ö. ve Baykal, Ö. (2017A). Politik aktör olarak Necmettin Erbakan' ın Türk siyasetindeki yeri. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*,4(8), 1-18.
- Çaha, Ö. Ve Şahin, B. (2015). Dünyada ve Türkiye' de siyasal ideolojiler (2.bs.). Ankara: Orion Kitabevi.
- Çam, E. (2011). Siyaset bilimine giriş (10.bs.). İstanbul: Derya Yayınevi.
- Çavdar, T. (2013). Türkiye' nin demokrasi tarihi 1950' den günümüze (5.bs.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Çavuşoğlu, H. (2009A). Merkez sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül sonrası partileşme. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(22), 165-178.
- Çavuşoğlu, H. (2009B). Türk siyasi hayatında merkez sağ çizgisinin tarihi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 265-178.
- Çaylak, A. ve Avcu, S. A. (2018). Osmanlı' dan günümüze Türkiye' nin siyasal hayatı (3.bs.). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Çelik, M. M. (2019). Demirel' in en büyük siyasi hatası: Demokratik Parti meselesi. 24.07.2020 tarihinde <https://www.indyturk.com/node/71346/haber/ihra%C3%A7lar-ve-istifalarla-ba%C5%9Flayan-s%C3%BCre%C3%A7te-demirelin-en-b%C3%BCy%C3%BCk-siyashatas%C4%B1adresinden-alınmıştır>.
- Çelik, Ö. ve Akşin, G. (2011). Demokrasi ve bürokrasi arasındaki gerilim temelinde Türk hukukundaki bazı düzenlemelere genel bir bakış. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 189-214.
- Çelik, V. (2003). 12 Mart ara döneminde siyasi partiler.Liberal Düşünce Dergisi,40, 283-311.
- Çetin, H. (2001). Liberalizmin temel ilkeleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 219-237.

- Çiftçi, A. (2018). Tek parti iktidarı döneminde çok partili siyasal hayata alternatif katılım modelleri. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*,9(24) , 308-329.
- Dağ, M. ve Irk, O. (2012). Türkiye’ de ve İngiltere’ de siyasal partilerin ortaya çıkışı. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*,4(2), 41-49.
- Demirci Güler, F. (2003). Türkiye’ nin yakın siyasetinde bir örnek olay: Adalet Partisi. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Demirel, A. (2014). Tek partinin iktidarı: Türkiye’ de seçimler ve siyaset (1923-1946) (2.bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, T. (2017). Adalet Partisi: İdeoloji ve politika (3.bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirhan, U. (2016). Karşılaştırmalı siyaset çalışmaları seçim sistemleri ve parti sistemleri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü (İkinci Öğretim).
- Dönmez, G. (2019). Siyaset. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Duman, F. (2017). Muhafazakarlık. B. Kalkan ve H. Y. Başdemir (Ed.). Siyasi İdeolojiler içinde (ss. 46-69). Ankara: Liberte Yayıncılık.
- Dursun, D. (2019). Siyaset bilimi (10.bs.). İstanbul: Beta Yayınları.
- Duverger, M. (1993). Siyasi partiler (4.bs.). (Çev. T. Tunçdoğan). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Düzcü, L. (2016). Korku ile tedbir arasında bir ihtilali izlemek: 1848 İhtilali ve Osmanlı Hükümeti. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (38), 51-78.
- Eagleton, T. (2015). İdeoloji (5.bs.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Emiroğlu, A. (2016). Cumhuriyet dönemi darbelerin Türkiye demokrasisi ve çağdaşlaşmasına etkileri üzerinde bir inceleme. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, (15), 1-22.
- Enneli, Ç. (2013). Milliyetçilik ve ideoloji: Dışlayıcı bir dilin kuruluşu. *alternatif politika*, 5(1), 28-51.
- Erdem, Ş. C. (2019). İtilaf devletleri’ nin İstanbul’ u resmen işgali ve faaliyetleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*,21(62). 677-694.
- Erdoğan, M. (2008). Türkiye’ de Demokrasiye geçiş deneyimi (1945-1960). 10.03.2019 tarihinde <http://www.liberal.org.tr/index.php?lang=tr&message=me&art=344>. adresinden alınmıştır.
- Erken, A. (2014). “Örgüt ve strateji: 1965-1980 arasında Milliyetçi Hareket Partisi”. *İnsan & Toplum*, 4(7), 135-163. doi: <http://dx.doi.org/10.12658/human.society.4.7.M0065>.
- Erken, B. (2012). Merkez sağ ideolojisi çerçevesinde Süleyman Demirel ve Askeri müdahaleler. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,12(12), 31-62.

- Eroğul, C. (2000). Anatzüze giriş (Anayasa hukukuna giriş) (6.bs.). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Eser, H.B. (2013). Türk siyasal kültürü içinde dinin rolü üzerine bir açıklama çabası: Milli Görüş Hareketi ve Milli Nizam Partisi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(3), 201-224.
- Ete, H. (2011). Türkiye’ de siyasi partiler. İstanbul: Meydan Yayıncılık.
- Fedayi, C. (2019). Osmanlı’ dan günümüze Türkiye’ de sağ siyaset. Ankara: Kadim Yayınları.
- Freeden, M. (2003). İdeoloji (Çev. H. Gür). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Gençoğlu, F. (2018). Siyaset bilimine giriş. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- [87]. Gökçe, A. F. (2013). Siyasi partilerde parti içi demokrasi ve disiplin algısı: Türkiye. Gaziantep: Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 5(9), 65-79.
- Gökçe, O. ve Saygılı, R. (2016). Siyaset sosyolojisi. O. Gökçe (Ed.). Siyasal Tutumlar içinde (ss. 165-179). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Göktürk, G. (2016). Siyasal partilerin doğuşu: Tarihsel ve toplumsal kökenleri. Sosyoloji Konferansları, 54(2), 245-273.
- Gül, S. K. Ve Küçük, T. (2025). Cumhuriyet sonrası dönemde Türk milliyetçiliği: Hüseyin Nihal Atsız üzerinden bir değerlendirme. Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 11(1), 132-154.
- Gürbüz, A. (2015). İdeoloji ve ideolojik kişilik kritiği. TAAD, 6(22), 1-58.
- Gürçınar, P. (2015). Althusser ve Marx’ ın İdeoloji kavramlarının karşılaştırılması. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(41), 449-457.
- Güzel, S. Ç. (2017). Süleyman Demirel’ in Askeri ve Sivil Bürokrasi ile İlişkileri. E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, 9(2), 545-565.
- Hague, R. ve Harrop, M. (2016). Siyaset bilimi: Karşılaştırmalı bir giriş.(Çev. İ. Yıldız, S. Torlak ve İ. Çetin.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Hekimoğlu, H.B. (2018). Modern siyasal ideolojiler (10.bs.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Heywood, A. (2015A). Siyasetin ve uluslararası ilişkilerin temel kavramları (Gen. 3.bs.). (Çev. F. Bakırcı). Ankara: B101 Yayınları.
- Heywood, A. (2015B). Siyasi ideolojiler bir giriş (9.bs.). (Çev. A. K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnanç, Ş. Akın ve B. Kalkan). Ankara: B101 Yayınları.
- Heywood, A. (2018). Siyaset (19.bs.). (Çev. F. Bakırcı). Ankara: B101 Yayınları.
- Huseynov, F. (2003). Bağımsız Devletler Topluluğu’ nun Oluşumunun Hukuki Boyutları. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 52(4), 387-401.
- İba, Ş. (2019). Siyasi partiler ve seçim hukuku (Güncellenmiş 3.bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- İnaç, H., Erdoğan, S. ve Güner, Ü. (2007). Siyasal partilerin ortaya çıkışını hazırlayan Sosyo-politik nedenler. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, (13), 1-18. 16.03.2020 tarihinde <https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/9383/makaleler/13/arastirmax-siyasal-partilerin-ortaya-cikisini-hazirlayan-sosyo-politik-nedenler.pdf> adresinden alınmıştır.
- İnce, H. O. (2010). Muhafazakâr ideoloji din – siyaset. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- [102]. Kahraman, H. B. (1995). Sağ Türkiye ve partileri. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kalkan, B. (2017). Anarşizm. B. Kalkan ve H.Y. Başdemir (Ed.). Siyasi İdeolojiler içinde (ss. 172-190). Ankara: Liberte Yayıncılık.
- Kalkan, B. (2017). Liberalizm. B. Kalkan ve H. Y. Başdemir (Ed.). Siyasi İdeolojiler içinde (ss. 20-45). Ankara: Liberte Yayıncılık.
- Kapanı, M. (2018). Politika bilimine giriş(57.bs.). Ankara: BB101 Yayınları.
- Karabulut, U. (2015). Birinci Dünya savaşında Türkiye. Belgi Dergisi, (9), 1296-1300.
- Karakurt, G. (2016). Siyasi partilerin doğuş teorileri, Parti tipolojileri ve kurumsallaşmaları bağlamında Milliyetçi Hareket Partisi üzerine bir değerlendirme. Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi,2(1), 41-50.
- Karamustafaoğlu, T. (1970). Seçme hakkının demokratik ilkeleri. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Karatepe, Ş. (2014). Siyasi ideolojiler (2.bs.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karpat, K.H. (2014). Türk siyasi tarihi: Siyasal sistemin evrimi(5.bs.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2019). Osmanlı’ dan Günümüze kimlik ve ideoloji (7.bs.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaya Özçelik, P. (2009). 12 Eylül’ ü anlamak. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,66(1), 73-93.
- Kesgin, B.(2014). Siyaset bilimi ve kamu yönetimi. İstanbul: Açılım Kitap
- Kışlalı, A. T. (2018). Siyaset bilimi. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Kıvrak, E. (2020). Milli Nizam Partisi: Tarihsel ve kuramsal bir değerlendirme. Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD), 6(12), 133-153.
- Kili, S. (1998). 27 Mayıs 1960 devrimi: Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası. İstanbul: Soyut Yayınevi.
- Kocabıyık, H. (2011). 12 Eylül’ den 12 Haziran’ a Siyasi partiler: Milliyetçi Hareket Partisi (MHP). Seta Analiz, (39), 4-13.
- Koç, T. (2013). Ana hatlarıyla Türkiye’ de siyasal hayat. Adana: Karahan Kitabevi.
- Korkmaz, E. (2016). Demokrasi kavramı ve modern demokrasi kuramlarından biri olarak müzakereci demokrasi. V. M. Balcı (Ed.). Genç Hukukçular

- Hukuk Okumaları-Birikimler içinde (ss. 365-369). İstanbul: Hukuk Vakfı Yayınları.
- Köksal, M. (2007). Türkiye Büyük Millet Meclisi' nin "ilk"leri. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Köylü, M. (2016). Darbelerin siyasi tarihi. Ankara: Kripto Yayıncılık.
- Köylü, M. (2017). Türk siyasi tarihi 1789- 1980. Ankara: Kripto Yayıncılık.
- Kurt, H. (2013). Adalet Partisi. T. Uzun (Ed.). İttihat ve Terakki' den Günümüze Siyasal Partiler içinde (ss. 219-237). Ankara: Orion Kitabevi.
- Lapalombara, J. and Weiner, M. (1966). "The origin and development of parties". In J. Lapalombara and M. Weiner (Eds.), Political parties and political development (pp. 3-42). New Jersey: Princeton Universitypreişinde.
- Levi, A. (1991). "The Justice Party, 1961-1980". In M. Heper and J.M. Landau (Ed.). Political parties and democracy inTurkey (pp. 134-152). London-New York: I.B. Tauris&Co Publisher.
- Mardin, Ş. (2017). İdeoloji (18.bs.). İstanbul: Seçkin Yayıncılık.
- McLellan, D. (2012). İdeoloji (3.bs.). (Çev. B. Yıldırım). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Meriç, C. (1967). İdeoloji. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 2(21-22), 119-142.
- Milliyetçi Hareket Partisi, Araştırma Merkezi. (2012).Türk siyasetinde yozlaşma ve arayış sürecinde Milliyetçi Hareket Partisi. Ankara: 05.05.2020 tarihinde https://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/yozarasurecmhp.pdf adresinden erişilmiştir.
- MUTLUSU, A. F, (2001), Yönetmel yapılan oluşumunu ve niteliğini belirleyen etkenler. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,3(3), 72-95.
- Odyakmaz Z., Kaymak Ü. ve Ercan İ. (2011). Anayasa hukuku, idare hukuku(Gen. 13.bs.). İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- İlber, O. (2018). Türkiye' nin yakın tarihi (28.bs.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- [131]. Örmeci, O. (2016). Sağ-sol kavramları ve yenilikçilik üzerine. 12.02.2016 tarihinde <http://politikaakademisi.org/2016/02/11/sag-sol-kavramlari-ve-yenilikcilik-uzerine/>. adresinden alınmıştır.
- Özbudun, E., (1964), M. Duverger' in siyasal partiler'i ve siyasal partilerin incelenmesinde bazı metodolojik problemler. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 21(1-4), 23-51.
- Özbudun, E. (1977). Siyasi partiler. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Özbudun, E. (2014). Türkiye' de demokratikleşme süreci: Anayasa yapımı ve anayasa yargısı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Özbudun, E. (2016). Türkiye’ de parti ve seçim sistemi (2.bs.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özbudun, E. (2017). Türk anayasa hukuku (17.bs.). İstanbul: Yetkin Yayınları.
- Özbudun, E. ve Gençkaya, Ö. F. (2010). Türkiye’ de demokratikleşme ve anayasa yapımı politikası. İstanbul: Doğan Yayıncılık.
- Özbudun, E. ve Kılınç, L ,(2010), Türk siyasal hayatı. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Özçelik, P. K. (2011). 12 Eylül’ ü anlamak. Ankara Üniversitesi Siyaset Bilimi Fakültesi Dergisi,66(1), 73-93.
- Öztekin, A. (2011). Siyaset bilimine giriş. Ankara: Siyasal.
- Öztoprak, F. (2013). Şeyh Said ve ayaklanması. 29.03.2019 tarihinde https://www.academia.edu/7982585/%C5%9EEYH_SA%C4%B0D_VE_AYAKLANMASI, adresinden erişilmiştir.
- Öztürk, A. (2010). Yeni sağ yeni sol. A. Öztürk (Der.). İki Liberalizm Teorisi ya da Liberalizmin Bölen Metodolojik-İdeolojik Ayraçlar Üzerine Bir Soruşturma. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Poyraz, F. (2013). Milli Nizam partisinden Ak parti’ ye. T. Uzun (Ed.). İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler içinde (ss. 313-343). Ankara: Orion Kitabevi.
- Roskin, M. G., Cord, R. L., Medeiros, J. A. And Jones, W. S. (2012). Siyaset bilimi: Bir giriş.(Çev. A. Yayla). Ankara: Liberte Yayınları.
- Saatcı Özen, İ. (2024). Türkiye sosyalist hareketine katılan bireylerin örgütlü mücadele deneyimleri. Politik Ekonomik Kuram, 8(4), 1219-1247.
- Sabine, G. (2000). Yakınçağ siyasal düşünceler tarihi.(Çev. Ö. Ozankaya) (4.bs.). İstanbul: Cem Kültür Yayınları.
- Saklı, A. R., (2019). İnsana ve topluma etkisi bakımından ideolojiyi anlamak. Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi,3(1), 109-130.
- Sanlı, F. S. (2017A). Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden Milliyetçi Hareket Partisine tarihsel süreç, ideoloji ve tolitika(1960 – 1969). Ankara:Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı.
- Sanlı, F. S. (2017B). Türk sağındaki politik çatallaşmaya Adalet Partisi’ nden bakmak: 1961-1967 Yılları Arası AP içerisindeki yaşanan “Müfrit-mutedil” mücadelesi ve bu mücadelenin “Türkeş hareketi” ile olan münasebeti. CTAD, 13(25), 4-49.
- Sanlı, F. S. (2019). “Alparslan Türkeş ve arkadaşlarının aktif siyasete girişinin Türk kamuoyundaki akisleri. Milliyetçilik Araştırma Dergisi,1(2), 35-59.
- Sarıpek, D. B. (2017). Liberalizm ve sosyal politika. D. B. Sarıpek ve A. G. Taşdemir (Ed.). İdeoloji ve Sosyal Politika içinde (ss. 13-37). İstanbul: Umuttepe Yayınları.

- Sartori, G. (2005). Parties and party systems: A framework for analysis. ECPR Press.
- Sobacı, M. Z. (2015). Türkiye' nin koalisyon tecrübesi: Modeller ve siyasal gerçeklikler. SETA Perspektif, (109), 1-8.
- Soysal, M. (1968). Anayasaya giriş. Ankara:Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Tan, M., Çiçek, Y. ve Koçar, H. (2015). Siyasi partiler ve Türkiye' de parti içi demokrasi sorununa ilişkin çözüm önerileri. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(2), 347-366.
- Tanilli, S. (1981). Devlet ve demokrasi. İstanbul: Say Kitap.
- Taşkın, Y. (2007). İbrahim Kafesoğlu ve Türk kültür dergisi: Bir inanç alanı olarak siyasetin hizmetinde tarih. Y. Taşkın (Ed.). Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına Milliyetçi Muhafazakar Entelijansiya içinde (ss. 135-75). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tosun, T. (1999). Türk parti sisteminde merkez sağ ve merkez solda parçalanma. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Türk, H. S. (1969). Türk seçim sisteminde oy hakkı. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 26(3), 79-114.
- Türk, H. S. (2006). Seçim, seçim sistemleri ve anayasal tercih. Anayasa Yargısı, 22(1), 75- 113.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1964). Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Programı (Yayın no: 85-3151). 24.06.2020 tarihinde <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/2549/198104899.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden alınmıştır.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1973). Milli Selamet Partisi seçim beyannamesi. (Yayın no: 76-573). 07.06.2020 tarihinde https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/815/197600578_1973.pdf?sequence=1&isAllowed=y adresinden alınmıştır.
- Türköne, M. (2013). Siyaset. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Uçar, M. (2017). Sosyalizm. B. Kalkan ve H. Y. Başdemir (Ed.). Siyasi İdeolojiler içinde (ss. 72-100). Ankara: Liberte Yayıncılık.
- Uğraş, Ö. S. (2023). Milli Görüş Hareketi ve Türk Siyasetinde Milli Selamet Partisi'nin Genel Seçim Deneyimi. O. Karkacı ve M. Korkmaz (Ed.). Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Akademik Araştırma ve Derlemeler III içinde (ss. 103-128). Ankara: Platanus Yayıncılık.
- Unat, K. (2018). Atatürk sonrası Türkiye. T.F. Ertan (Ed.).Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi içinde (ss. 253-295). Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Uyar, H. (2006). Yakın dönem Türk politik tarihi. B. Tanör (Ed.). Atatürk Dönemi İç Politikası (1920-1938) içinde (ss. 43-73). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Uzun, T. (2013). Milliyetçi hareket partisi. T. Uzun (Ed.). İttihat ve Terakki' den Günümüze Siyasal Partiler içinde (ss. 237-283). Ankara: Orion Kitabevi.
- Uzun, T. (2013). Siyasal partiler ve Türkiye. T. Uzun (Ed.). İttihat ve Terakki' den Günümüze Siyasal Partiler içinde (ss. 7-15). Ankara: Orion Kitabevi.
- Üste, B. (2016). 'Türkiye' de siyaset: Dönemler/ etkileri ve sonuçları. İstanbul: Beta Yayınları.
- Yağcı, A. H. (2022). Türkiye'de bireylerin sol-sağ ayrımlarına göre konumlanması: Dünya değerler araştırması 1990-2018 verilerinin incelenmesi. Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 10(1).
- Yaşlı, F. (2016). İdeoloji: Bir kavramın izinde. Ankara: Alabanda Akademi.
- Yayla, A. (2019). Siyaset bilimi (6.bs.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Yılmaz, F.(2012), Türk anayasa tarihi. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Yücel, M.S. (2016). Türkiye' nin siyasal partileri (1859- 2006). İstanbul: Alfa Yayıncılık. [174]. Zürcher, E. C. (2013), Modernleşen Türkiye' nin tarihi (33.bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- T.C.Yüksek Seçim Kurulu. (t.y.).1965 Yılı milletvekili genel seçim sonuçları. 18.07.2020 tarihinde <http://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007> adresinden alınmıştır.
- T.C. Yüksek Seçim Kurulu. (t.y.). 1969 Yılı milletvekili genel seçim sonuçları.18.07.2020 tarihinde <http://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>tabloo adresinden alınmıştır.
- T.C. Yüksek Seçim Kurulu. (t.y.). 1973 Yılı milletvekili genel seçim sonuçları. 18.07.2020 tarihinde <http://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007> adresinden alınmıştır.

Türk Siyasal Hayatında Sağ Partilerde Görülen Bölünmelerin Arendt'in Bölünme Kuramı Bağlamında İncelenmesi: 1960-1980

Dr. Naile Erdem